

BUTLLETÍ BIBLIOGRÀFIC

L'ESGLÉSIA I LA GUERRA CIVIL (1936-1939) BIBLIOGRAFIA RECENT (1975-1985)

per Hilari RAGUER

A la memòria de Mossèn Joan Vilar i Costa, Pvre., que va escriure, encara en ple conflicte, la primera bibliografia seriosa de la guerra civil.

La bibliografia sobre la guerra civil espanyola dels mil dies (1936-1939) ja ben copiosa des del començ, ha experimentat a partir de 1975 un increment notable no sols per la quantitat sinó també per la seriositat. La mort del general Franco, el 20 de novembre d'aquell any, significa la fi d'un règim que, per no haver tingut en les seves successives metamorfosis cap denominador comú fora de la persona del dictador, no pot tenir cap més nom que el de *franquisme*. I un dels aspectes en els quals es va notar el canvi de règim va ser el de la historiografia de la guerra civil, afavorida per les majors facilitats d'accés a les fonts documentals i per la fi de la censura.

Val a dir que, en el camp historiogràfic, el canvi va ser encara més lent que en el polític. Des de feia uns quinze anys l'entrada, venda i difusió, cada vegada més descarades, d'obres editades a l'estranger desmuntava la versió oficial incessantment repetida de la tragèdia hispana. Especial influència havia tingut l'establiment a París, el 1961, de l'editorial Ruedo Ibérico, amb la revista *Cuadernos de Ruedo Ibérico* iniciada el 1965, tot obra d'un intel·lectual anarquitzant, José Martínez Guerricabeitia, mort a Madrid justament el 12 de març d'aquest any 1986. El desglaç havia començat ja abans, amb l'entrada dels tecnòcrates catòlics en el govern designat per Franco el 25 de febrer del 1957. Era la fi de l'aïllament econòmic que a la primera postguerra feia inscriure en certs vehicles i d'altres productes indígenes el lema orgullós *autarquia nacional*. Segurament Franco hauria desitjat que el desglaç es limités a l'economia, però no era pas possible d'evitar que es contaminessin les idees: la liberalització ideològica seguiria fatalment la tecnocràtica. Aquesta nova política la personifica Manuel Fraga, successor d'Arias Salgado com a ministre d'Informació i Turisme en l'onzè govern de Franco (10 juliol 1962), i que conserva aquesta cartera en el dotzè (7 juliol 1965) i el tretzè (22 juliol 1967) i no la perd fins el catorzè (29 octubre 1969), després de l'afer Matesa. Obra

predilecta de Fraga és la llei de premsa del 1966 que, per haver aparegut a *BOE* el 19 de març, aniversari de la Constitució de Cadis del 1812, pot, com aquesta, ser anomenada «la Pepa». Fraga Iribarne havia dit que arruïnaria el *Ruedo Ibérico* a base de deixar editar a Espanya moltes obres abans prohibides, que per aquesta prohibició mateixa eren delerosament recercades i cregudes. Davant la impossibilitat de continuar imposant al país una sèrie de tòpics sobre la guerra civil, convenia donar una imatge d'obertura i de llibertat i, des d'aquesta nova base, criticant amb aires d'imparcialitat certes posicions massa simplistes o recalcitrants, provar de defensar tot el possible del sistema. «El règim va adoptar aleshores una indispensable modernització que el va conduir a fundar la seva legitimitat sobre la primacia del desenvolupament econòmic més que en la de la legitimació carismàtica i religiosa que el caracteritzava d'ençà de la Croada» (Guy Hermet). L'home de Franco per a aquesta cirurgia estètica va ser Fraga, i l'home de Fraga va ser l'historiador Ricardo de la Cierva y Hoces, constituït en director d'una secció del ministeri d'Informació i Turisme expressament dedicada als estudis sobre la guerra civil.

Si, com a preàmbul a aquesta bibliografia, evoquem aquests antecedents, és perquè el nou tipus de control ideològic es va voler exercir precisament en forma de bibliografies sobre la guerra civil. La Cierva publica el 1966 *Cien libros básicos sobre la guerra de España*, obra estampada a la impremta del Ministeri d'Informació i Turisme, i en la qual el nom de l'autor, Ricardo de la Cierva, és seguit dels títols «técnico de información y turismo» i «jefe de la sección de estudios sobre la guerra de España»¹. L'any següent, precisament en l'acte de presentació dels *Cien libros*, dona una conferència que serà editada amb el títol de «Importancia histórica e historiográfica de la guerra española»². I a continuació vindrà la magna *Bibliografía general*³, en la introducció a la qual La Cierva deia que es tractava, amb aquella publicació, del «cumplimiento de la primera fase de un programa que nos trazamos hace algo menos de dos años, al presentar en acto público las dos primeras obras preparadas por la Sección de Estudios sobre la Guerra de España de la Secretaría General Técnica del Ministerio de Información y Turismo»⁴. Citava La Cierva les paraules de Palacio Atard que encapçalaven els *Cuadernos bibliográficos de la guerra de España*:

1. Madrid, Publicaciones Españolas, 1966, 348 pp.

2. Ricardo de la CIERVA y DE HOCES, *Importancia histórica e historiográfica de la guerra española*, Madrid, Editora Nacional-Ateneo, 1967, 42 pp. «Conferencia pronunciada en el ciclo 'Los martes de Editora Nacional' el 17 de enero de 1967 con motivo de la presentación de las obras *Cien libros básicos sobre la guerra de España* y *Los documentos de la primavera trágica*.»

3. *Bibliografía general sobre la Guerra de España (1936-1939) y sus antecedentes históricos. Fuentes para la historia contemporánea de España*. Introducción general y dirección de Ricardo de la Cierva. Coordinación y revisión, M.^a del Carmen Garrido, Madrid-Barcelona, Secretaría General Técnica del Ministerio de Información y Turismo - Ediciones Ariel, 1968, XXXIX + 729 pp.

4. La CIERVA, *Importancia histórica*, IX.

«Dos tareas previas, y a todas luces ineludibles, se imponen a los historiadores si de verdad quieren cimentar el tratamiento objetivado de este capítulo de nuestra historia: una de esas tareas ha de consistir en lograr el más amplio repertorio informativo sobre las fuentes documentales susceptibles de ser manejadas para el mejor esclarecimiento de la guerra; la otra será la preparación de una bibliografía crítica lo más completa posible, que oriente al estudioso en medio de tan abundante material»⁵. Fraga i La Cierva havien cregut més urgent l'ordre invers: començar per la bibliografia crítica, els *Cien libros*, que previndria paternalment els estudiosos sobre els perills de les obres que ja anaven tenint al seu abast, i després vindria la bibliografia completa i sense judicis. Però cap de les dues missions és competència de l'administració en un estat lliure i democràtic. La intervenció del ministeri d'Informació i Turisme en el camp historiogràfic només s'explica en la línia de la propaganda estatal i de l'adoctrinament del poble, la «propaganda» o «cultura popular» tal com és entesa i practicada en els règims totalitaris. La mateixa finalitat tenia el *Boletín de orientación bibliográfica* editat per la Direcció General de Cultura Popular, del Ministeri d'Informació i Turisme. Segons la declaració que porten tots els exemplars, «este Boletín informará mensualmente de aquellas obras, publicadas en España o fuera de ella, que tengan un especial interés para nuestra Patria, tanto en el aspecto político como en el social, intelectual, moral, religioso, económico o puramente literario»; de fet, però, sempre va mostrar interès primordial per la guerra civil i pel franquisme. Va morir immediatament després del dictador, tal com anunciava el número de gener-febren de 1976: «... esperamos que las dificultades administrativas que motivan la suspensión de nuestro Boletín no supongan una definitiva ruptura de una relación que creemos fructífera». Però la ruptura va resultar irreversible.

Les crítiques i d'altres articles d'aquest *Boletín* no són signades, i per tant qui se'n fa responsable és l'organisme oficial editor, en el qual ja hem vist el paper especial de La Cierva. Aquest és l'autor, en tot cas, d'una severa crítica a una meritòria obra bibliogràfica, publicada a l'exili per Juan García Durán: *1936-1939. Bibliography of the Spanish Civil War*⁶. Obra meritòria, la de García Durán, en ella mateixa, i també per haver provocat un important article d'Herbert Routledge Southworth. Aquest últim autor ja havia publicat el 1963 un dels cent llibres que La Cierva considera bàsics, i

5. Vicente PALACIO ATARD, *Cuadernos bibliográficos de la guerra de España*. Serie I, fasc. I. Folletos, Madrid, Cátedra de Historia Contemporánea de la Universidad, 1966, pp. IX-X; citat per La CIERVA, *Importancia histórica* IX.

6. Montevideo, Ed. El Siglo Ilustrado, 1964, 559 pp. La crítica de La Cierva va aparèixer al *Boletín de Orientación Bibliográfica* de març-abril de 1965, i amb petits retocs va ser reproduïda, aquest cop ja signada, a *Cien Libros* 28-37. Cf. *ibid.*, p. 16: «La idea para la confección de este libro tiene su raíz inmediata en la atención prestada al tema de nuestra guerra por el *Boletín de Orientación Bibliográfica*, creado a iniciativa del Ministerio de Información y Turismo y realizado por la Dirección General de Información. He tenido el honor de colaborar en varios números recientes de ese Boletín, y algunas de esas críticas, ligeramente adaptadas, aparecen en este libro».

que certament ho és per al tema de l'Església en la guerra civil que ens ocupa: *El mito de la cruzada de Franco. Crítica bibliográfica*⁷. Southworth havia emprès aquesta obra arran de l'opuscle de Rafael Calvo Serer *La literatura universal sobre la guerra de España*⁸, del qual feia veure els plagis i els errors garrafals, capítol per capítol, amb una erudició formidable i amb un finíssim sentit crític. Un exemple antològic del mètode de Southworth és la seva nota número 722⁹, un veritable excurs en el qual, per crítica interna de les diferències entre les successives versions, demostra que els suposats documents del complot comunista, al qual l'aixecament militar s'hauria hagut d'avançar, són falsos, pur invent de la propaganda franquista. Tan irrefutable és la demostració de Southworth, que La Cierva més tard ho haurà de reconèixer¹⁰. Però si Southworth dedica un llibre de més de tres-cents pàgines a criticar un fascicle de setanta-dues és perquè hi veu una maniobra antihistòrica del règim franquista: «En la vida intelectual española se manifiesta ahora una enfermedad nueva: la guerra civil y su historia (...) Toda la trama de la sociedad intelectual franquista está tejida con estos hilos endeble de mentiras y verdades a medias sobre la guerra civil»¹¹. Retreu un text anterior de Calvo Serer sobre la por que se'ls escapi aquella ideologia muntada damunt la guerra civil: «Es sintomático que aquel enorme eco que tuvo nuestra guerra en la conciencia espiritual del mundo entero —personificada en los escritores más renombrados en la actualidad— no haya sido detenidamente estudiado ni debidamente considerado por nuestros profesionales de las letras, que parecen rehuir el tema como algo vergonzoso. De seguir esta fugitiva actitud, se perderá el sentido de la Cruzada, que vendrá a ser valorada como si hubiera sido un gigantesco error, una monstruosa matanza»¹². L'assaig de Calvo Serer sobre la repercussió de la guerra d'Espanya en la literatura universal «pone vivamente de manifiesto —escriu Southworth— los defectos hallados ya en tantos otros trabajos sobre la guerra civil española debidos a escritores franquistas. Vacilan en escribir sobre el tema ellos mismos y temen al mismo tiempo que otros puedan realizar tal empresa. Descubren un tímido orgullo ante tanto interés por los problemas españoles manifestado por numerosos escritores de otros países y de otras lenguas, y no pueden ocultar el descontento que les produce que tales escritores no se hallen a su lado»¹³. Abans de

7. París, Ruedo Ibérico, 1963, 314 pp. La mateixa editorial va publicar el 1964 una edició francesa millorada i sobretot esmenada de les nombroses errades d'impremta de l'edició original.

8. Madrid, Ateneo, 1962, 72 pp. Publicat en part a *La Estafeta Literaria*, 1 maig 1962.

9. SOUTHWORTH, *El mito de la cruzada* 247-758 (163-176 de l'edició francesa).

10. *Historia ilustrada de la guerra civil*, Barcelona, Danae, 1970, vol. I, pp. 216-219. La Cierva hi parla de la «estúpida aceptación de esos documentos por numerosos propagandistas y hasta por historiadores de vitola».

11. SOUTHWORTH, *El mito de la cruzada* 5 i 6.

12. Rafael CALVO SERER, *Los motivos de las luchas intelectuales*, Madrid, Ateneo, 1955, p. 25. Citat per SOUTHWORTH, *El mito de la cruzada* 11.

13. SOUTHWORTH, *El mito de la cruzada* 5.

recordar algunes bibliografies franquistes de la guerra civil (Amador Carrandi¹⁴, Comín Colomer¹⁵, Perrino¹⁶) Southworth fa memòria del «primer gran catàleg d'escriptors —més de quatre-cents títols— compilats sobre la guerra civil espanyola», el de «J.V.C.», mossèn Joan Vilar i Costa¹⁷, en la «Biblioteca fascista y anfiastista», basada segurament en el material recollit al Comissariat de Propaganda de la Generalitat, i que ell adjunta a la seva refutació de la carta col·lectiva dels bisbes, publicada en plena guerra¹⁸.

La Cierva dedica un apartat a aquest llibre de Southworth, com un dels cent bàsics, en un capítol que titula «Los mitos de H. R. Southworth». Li reconeix la seva gran competència bibliogràfica, però el considera partidista¹⁹. I a la *Bibliografía general*, a les planes introductòries, escriu: «El

14. Florencio AMADOR CARRANDI, *Ensayo bibliográfico de las obras y folletos publicados con motivo del movimiento nacional*, Bermeo, Diputación Provincial de Vizcaya, 1940, 160 pp.

15. Eduardo COMÍN COLOMER, *Bibliografía de la guerra de Liberación*, dins *Revista de Estudios Políticos* XX/XLIII (1952) 341-378.

16. F. PERRINO RODRÍGUEZ, *Bibliografía de la Cruzada Española (1936-1939)*, dins *Boletín de la Dirección General d'Arxius i Biblioteques* III/XIX (1954) 14. Citat per SOUTHWORTH, *El mito de la cruzada*. 182, n. 12.

17. Joan Vilar i Costa nasqué a Manresa el 1889. Ingressà al noviciat de la Companyia de Jesús, a Veruela, el 1903 i fou ordenat sacerdot el 1920. Del 1921 al 1924 formà part de la comunitat d'escriptors de Monumenta Historica Societatis Jesu, a Madrid. Del 1924 al 1928 va ser director de la biblioteca del Pontificio Instituto Biblico, de Roma. El 1931, per la seva crítica a la política anticatalana del Prepòsit General, P. Ledochowski, va haver de deixar la Companyia de Jesús i va exercir el sacerdoci a Barcelona. Col·laborava periòdicament a *El Matí*, amb unes «Lletres bíbliques». Tres o quatre mesos després d'esclatar la guerra es va presentar al cap del Comissariat de Propaganda de la Generalitat, Jaume Miravittles, li va explicar que era sacerdot però democrata i republicà, i li va oferir la seva col·laboració per a testimoniar que no tots els catòlics eren al costat dels sublevats. Miravittles li va encomanar l'edició d'un *Boletín de Información Religiosa* que apareixia setmanalment, fins a mitjan 1938, en set llengües: català, castellà, francès, anglès, alemany, llatí i esperanto. Es conserva la col·lecció d'aquest butlletí a l'Institut Municipal d'Història de Barcelona (Casa de l'Ardiaca). Durant un temps va donar per ràdio, els diumenges, unes conferències religioses, el manuscrit de les quals ha estat identificat, en un fons de la Biblioteca de Catalunya, pel director de la secció de manuscrits, Amadeu-J. Soberanas. Estava convençut que una de les causes de la guerra civil, i del caràcter religiós que havia pres, era la incultura del clergat espanyol, i per això va programar a Barcelona primer i més tard a l'exili, en diferents ocasions, grans plans d'estudi i de formació. El seu famós llibre *Montserrat* apareix precisament com a primer volum d'una col·lecció de *Textos y Estudios Religiosos* editada per un ideal «Instituto Católico de Estudios Religiosos», que no va tenir continuïtat. En aquesta voluminosa obra, Vilar edita la carta col·lectiva dels bisbes amb tot rigor metodològic, la comenta amb un doble apartat bíblic i patristic o magisterial, i hi afegeix interessants excursions i apèndixs, entre ells la bibliografia esmentada, que el fa precursor d'un camp vastíssim i sempre més polèmic. Sobre la seva gran caritat sacerdotal, exiliat a França, fins a la seva mort el 1962, donaré notícies en una biografia que sobre ell preparo.

18. *Montserrat. Glosas a la carta colectiva de los Obispos españoles* («Biblioteca Catalana de Textos y Estudios Religiosos»), Barcelona, Instituto Católico de Estudios Religiosos, 1938, XV + 389 pp.

19. LA CIERVA, *Cien libros* 40-42. «Es un penoso deber acumular rasgos críticos desfavorables sobre una persona a la que se estima sinceramente. Este es mi caso al

panorama bibliográfico de nuestra guerra civil estaba sumido en la más conformista de las apatías cuando fue sacudido por una carga de profundidad; el libro de H. R. Southworth, *El mito de la Cruzada de Franco*²⁰. En realitat la càrrega de profunditat va venir tres anys més tard, en forma d'un article implacable de Southworth, en el qual reivindica el treball de García Durán, injustament menyspreat per La Cierva, i en canvi denuncia els greus defectes de la *Bibliografía general*, tot i haver estat preparada per tot un equip de professionals presidit pel propi La Cierva, i haver comptat amb totes les facilitats i mitjans que el Ministeri els procurava²¹. «Hay errores, sobre todo errores de imprenta, en la bibliografía de García Durán; pero como obra de referencia es más útil que la de Ricardo de la Cierva»²². Pitjor encara: Soutworth denuncia la mala fe que presideix totes les publicacions del que ell bateja com escola neofranquista. «Según toda apariencia —escriu Southworth— el animador de la escuela neofranquista de la historia de la guerra civil es Ricardo de la Cierva. Perteneciente a una generación más joven que la primera que defendió las tesis extremistas nacionalistas de la guerra civil, puede darse el aire de repudiarlas más fácilmente. Esta escuela de historia puede, por ejemplo, admitir con una sonrisa que los 'documentos' de los rebeldes que probaron que Franco se sublevó solamente para impedir una sublevación comunista fueron falsos y declararlos hoy sin importancia. Esta escuela puede admitir la matanza de Badajoz y justificarla entonces como capítulo inevitable de una guerra. Pero hay que tener siempre en la mente el hecho indiscutible de que no se ha llegado a estas confesiones voluntariamente. Nunca surgieron espontáneamente. De vez en cuando, ante tanta evidencia, que del exterior penetra en España, los historiadores oficiales se ven obligados a ceder. Pero sólo en apariencia ceden». Dóna l'exemple d'un article recent de La Cierva, que admetia que Guernica havia estat destruïda per un bombardeig dels alemanys²⁴, cosa que la propaganda franquista havia negat durant més de trenta anys, i afirmava que a Guernica «no murieron ni siquiera una docena»²⁵. Per a

tener que juzgar este libro. Desde hace meses mantengo con H.R.S. una fecunda relación epistolar y bibliográfica. Siento el mayor respeto por su persona y por sus inmensos conocimientos bibliográficos acerca de nuestra guerra. Discrepo por completo de muchas de sus posiciones básicas y de casi todas sus conclusiones. Pero no estoy juzgando a una persona, sino a un libro. Libro admirable y vituperable casi a partes iguales» (*ibid.*, pp. 325-326, n. 18).

20. *Bibliografía general* XXXIII.

21. *Los bibliófilos: Ricardo de la Cierva y sus colaboradores*, dins *Cuadernos de Ruedo Ibérico* 28-29 (1971) 19-45.

22. *Los bibliófilos* 37.

23. Southworth cita (*Los bibliófilos* 42, n. 18) La CIERVA, *Historia de la guerra civil española*, vol. I, pp. 708-709: «No fatigaremos al lector con más detalles acerca de un tema que siempre hemos estimado absolutamente trivial». D'aquesta història només ha sortit el primer volum, dedicat a «Perspectivas y antecedentes, 1898-1936», Madrid, Librería Editorial San Martín, 1969.

24. *Ibid.*

25. *Arriba*, 31 gener 1970. Citat per SOUTHWORTH, *Los bibliófilos* 42-43.

millor exculpar Franco, La Cierva deia que el bombardeig no va ser fet per la Legió Cóndor, que estava controlada pel comandament nacional, «sino por un grupo especial de prueba que vino directamente desde Alemania, destruyó Guernica y se volvió a Alemania, sin que nos enterásemos. Eso le molestó a Franco»²⁶. Però després La Cierva s'adona que l'aviació alemanya no tenia, el 1937, aquests grups especials, i rectifica en un altre article quinze dies després, tot afegint: «La sorpresa de Mola y la indignación del general Franco al conocer los hechos totales motivaron la reacción poco inteligente de los servicios de propaganda de la zona». «El apoliticismo aparente de la bibliografía de Ricardo de la Cierva no debe engañar a nadie», conclou Southworth²⁷.

Aquestes efemèrides bibliogràfiques ajuden a comprendre com, malgrat la innegable flexibilització de la censura sota el règim de «la Pepa», el 20 de novembre de 1975 engendra una llibertat molt més real, i per això és una bona fita per a començar la bibliografia recent²⁸. I 1985 pot ser un bon terme final. No sols per ser un nombre rodó de deu anys (que en realitat seran onze, ja que comptem tant l'inicial com el darrer), sinó també per la imminència, en aquest 1986 en què apareix el present treball, dels cinquanta anys del començ de la guerra civil.

Fins i tot limitant l'àmbit cronològic del recull als anys 1975-1985, la quantitat d'obres és tal que el comentari esdevindrà impossible; únicament podrem fer, en la introducció que precedeix cada una de les seccions, alguna indicació sobre els títols més importants.

La principal raó de l'extensió d'aquesta bibliografia és la impossibilitat pràctica de separar rigorosament les obres referents a l'Església del conjunt

26. *Ibid.*

27. *El Pensamiento Navarro*, 15 febrer 1970, citat per SOUTHWORTH, *Los biblióforos* 43.

28. A partir de la mort de Franco, la historiografia franquista i neofranquista es decandeix, i en canvi prolifera tota una altra literatura, de gran difusió popular. El gran públic vol saber tot allò que li havia estat amagat. Vegeu la nota editorial de la revista *Historia internacional* 15 (1976) 3: «Desde noviembre del año anterior hay cambios apreciables en la sociedad española. Algunos de sus efectos se hacen sentir entre los que escribimos de historia. Puede hablarse ya de un interés masivo, creciente de forma muy rápida, por la historia de España. A diferencia de lo ocurrido en ocasiones anteriores, ese interés se produce ahora no en el extranjero, sino entre los propios españoles. Hay así una verdadera explosión de temas de historia en la actualidad española. Además de los libros, cada vez más numerosos, las revistas dedicadas a ello (sólo en Madrid, tres), la prensa diaria se llena con series históricas (Gerald Brenan, Álvarez Junco, Eduardo de Guzmán, etcétera), entrevistas a los más conocidos historiadores y actos seguidos con el mayor interés, como el celebrado en Mallorca sobre 'Maura y su tiempo', y el congreso anunciado sobre Historia de Andalucía. La historia de las diferentes nacionalidades de los pueblos de España sirve como detonador para la crecida demanda actual de informaciones históricas. No son sólo los últimos cuarenta años los que requieren una iluminación nueva. Esto quedaría explicado simplemente por una aversión del régimen hacia su propia historia. Sin embargo, el oscurantismo ha sido mucho mayor. Las versiones triunfalistas de la España imperial que han servido como doctrina histórica oficial, han esterilizado cualquier tarea de creación o investigación que tuviera su origen en el propio régimen».

d'escrits sobre la guerra civil en general o sobre algun dels seus aspectes. No és possible d'escriure la història de l'Església durant la guerra civil sense consultar, utilitzar i citar les obres referents al context general. Recordem que ja el nostre primer bibliògraf, mossèn Joan Vilar i Costa, més amunt esmentat, va haver d'emprendre una gran recerca general de llibres, fulletons, revistes i diaris per al seu objectiu, que era refutar la carta col·lectiva dels bisbes. L'única cosa factible ha estat una selecció més rigorosa, quan es tractava d'obres de tema no directament eclesiàstic, mentre en aquest camp pròpiament dit he procurat ser, si no exhaustiu—cosa impossible—almenys força complet. Les introduccions a cada secció indicaran en quin sentit aquell aspecte incideix en el factor eclesiàstic.

La distribució en seccions per matèries trenca l'ordre alfabètic d'autors general, però presenta altres avantatges. Una bibliografia d'unes poques dotzenes de títols serà útilment ordenada alfabèticament, però un inventari tan copiós com aquest tindria ben poca utilitat si es disposava alfabèticament, o bé cronològicament. Només serviria per a obtenir la referència completa d'obres ja conegudes, o d'autors ja identificats; això tampoc no resultarà gaire difícil en la present bibliografia, ja que la matèria, hi portarà, i dins de cada secció l'ordre és alfabètic, a més de l'índex onomàstic general. Crec que aquesta distribució resultarà molt més útil als estudiosos. Segueixo en això el mètode de García Durán, per bé que amb una classificació diferent. Almenys és el tipus de bibliografia que per als anys recents hauria desitjat trobar feta, i que per al meu ús m'he hagut d'anar confeccionant. És clar que tota classificació per matèries té una part de subjectivitat discutible o convencional, i l'adoptada ací, a més, no és del tot *adequada*, en el sentit escolàstic de les divisions. No poques obres podien ser col·locades en més d'un grup. Però he procurat situar-me en el punt de vista i centres d'interès dels eventuals usuaris de la present bibliografia. A més, en cada secció es remet a certs títols d'altres seccions relacionats amb aquella.

Aquesta bibliografia és, en principi, només de llibres. Amb tot, hi he afegit alguns articles, perquè n'hi ha, àdhuc breus, més interessants que molts llibres. De vegades els articles resumeixen llibres del mateix autor, però també sovint anticipen obres que potser trigaran anys a ser publicades, o sintetitzen tesis originals i interessants que romandran per sempre inèdites. Per això, al final de cada secció, amb numeració independent de la dels llibres, i amb la mateixa lletra característica, però minúscula, es donen alguns articles.

La finalitat pràctica d'aquest recull m'ha induït a incloure-hi les reedicions d'obres anteriors al 1975 i exhaurides. La reedició pot ser —no sempre— índex d'importància, i en tot cas és una dada que facilita l'adquisició o la consulta de l'obra. En aquests casos, la data de l'edició original, i eventualment la seva llengua, és donada entre parèntesis, precedida d'un asterisc (*), immediatament després de la reedició catalogada.

Finalment, em cal demanar per endavant comprensió pels errors i omissions que la present bibliografia, malgrat els meus esforços, segurament contindrà.

A) QÜESTIONS DE MÈTODE

Aquest apartat agrupa treballs sobre metodologia de la guerra civil, sobre metodologia de la història de l'Església contemporània, i també sobre problemes particulars enfocats amb una metodologia nova, que fa que siguin tant o més interessants metodològicament que no pas pel tema mateix tractat.

Podem esmentar, en primer lloc, anàlisis lingüístiques (A 3, 4, 7, 9, 10, 11, 12, 17; a 1, 5). També els esforços d'història oral (A 5, 18; a 3), als quals podríem assimilar moltes obres autobiogràfiques de la secció Q. Encara, estudis sobre sociologia electoral (a 9), economia (a 2) o sobre la quantificació de les víctimes de la guerra (a 6, 7).

- A 1 BOSCH-GIMPERA, Pere, *Espanya*, Barcelona, Eds. 62, 1978, 76 pp.
- A 2 BROUÉ, Pierre - FRASER, Ronald - VILAR, Pierre, *Metodología histórica de la guerra y revolución españolas*, Barcelona, Fontamara, 1980, 122 pp.
- A 3 CASTÓN BOYER, Pedro, S.J., *Langage et idéologie du national-catholicisme espagnol. Analyse sociolinguistique de la lettre collective de l'épiscopat espagnol aux évêques du monde entier à propos de la guerre d'Espagne (1er. juillet 1937)* [Tesi inèdita de doctorat 3er. cicle a l'École des Hautes Études en Sciences Sociales (EHESS), dirigida per Émile Poulat], 1984, 1098 pp.
- A 4 ID., *Lenguaje e ideología del nacional-catolicismo. Análisis sociolinguístico de la carta colectiva de los obispos españoles a los de todo el mundo con motivo de la guerra de España (1.º de julio de 1937)*, Granada, Facultad de Teología, 1985, 63 pp.
- A 5 FRASER, Ronald, *Recuérdalo tú y recuérdalo a otros. Historia oral de la guerra civil española*, 2 vols., Barcelona, Crítica, 1979, 432 i 444 pp.
- A 6 GARCÍA DE CORTÁZAR, Fernando, *La nueva Historia de la Iglesia contemporánea en España*, dins TUÑÓN i altres, *Historiografía* (D 13), pp. 207-229.
- A 7 PÉREZ BOWIE, José Antonio, *El léxico de la muerte durante la guerra civil española (Ensayo de descripción)*, Salamanca, Eds. Universitarias, 1983, 227 pp.
- A 8 *I Simposio de metodología aplicada a la historia de la Masonería española*, Zaragoza, Departamento de Cultura de la Diputación General de Aragón, 1985.
- A 9 REBOLLO TORIO, Miguel Ángel, *Historia y lenguaje*, dins TUÑÓN i altres, *Historiografía* (D 13), pp. 275-293.
- A 10 ID., *El lenguaje de la derecha en la II República*, Valencia, Fernando Torres, 1975, 107 pp.
- A 11 ID., *Lenguaje y política. Introducción al lenguaje político español republicano y franquista*, Valencia, Fernando Torres, 1978.
- A 12 ID., *Vocabulario político republicano y franquista, 1931-1971*, Valencia, Fernando Torres, 1976, 220 pp.

- A 13** TUÑÓN DE LARA, Manuel, *Algunas propuestas para el análisis del franquismo*, dins TUÑÓN i altres, *VII Coloquio de Pau (S 50)*, pp. 89-102.
- A 14** ID., *Fuentes y problemática de la historia de la segunda República*, dins TUÑÓN, *Estudios de historia contemporánea*, Barcelona, Nova Terra, 1977, pp. 145-159.
- A 15** ID., *Metodología de la historia social de España*, Madrid, Siglo XXI, 4 1979, 280 pp.
- A 16** VILAR, Sergio, *Proposiciones metodológicas para el análisis del franquismo*, dins TUÑÓN i altres, *VII Coloquio de Pau (S 50)*, pp. 131-145.
- A 17** WINCKLER, Lutz, *La función social del lenguaje fascista*, Barcelona, Ariel, 1980, 160 pp.
- A 18** WYDEN, Peter, *La guerra apasionada. Historia narrativa de la guerra civil española*, Barcelona, Eds. Martínez Roca, 1983, 536 pp.
- a 1** ALEMANY, José J. 'Orden'. *Estructuras semióticas e ideológicas en un texto del cardenal Pacelli*, dins *Miscelánea Comillas* 82 (1985) 41-67.
- a 2** BRICALL, Josep M., *Aproximación metodológica al estudio de la economía monetaria y financiera de Catalunya durante la guerra civil, 1936-1939*, dins *Perspectiva Social* 6 (1975) 7-54.
- a 3** FRASER, Ronald, *Oral History: its methodology in relation with the Spanish Civil War*, dins *Bulletin d'Information F.I.E.H.S.* 4 (1982) 20-23.
- a 4** GARCÍA DURÁN, Juan, *Sobre la guerra civil: Su gran producción bibliográfica y sus pequeñas lagunas de investigación*, dins *Tiempo de Historia* 80-81 (1981) 180-189.
- a 5** LOZANO, José M.^a, *Lenguaje y política. Aspectos del lenguaje político del Partido Nacionalista Vasco*, dins *Saioak. Revista de estudios vascos* 5 (1983) 97-114.
- a 6** REIG TAPIA, Alberto, *Consideraciones metodológicas para el estudio de la represión*, dins *Sistema* 33 (1979) 99-128.
- a 7** SOLÉ I SABATÉ, Josep M.^a, *El cost humà de la guerra civil: metodologia per a la recerca* dins *L'Avenç* 80 (1985) 26-30.
- a 8** VILAR, Pierre, *La guerra de 1936 en la historia contemporánea de España. Intento de orientación y problema de fuentes*, dins *Historia internacional* 13 (1976) 33-47.
- a 9** VIRÓS, Maria Rosa - SOLÉ, Ramon, *Tècniques d'anàlisi del comportament electoral. Assaig d'aplicació d'una sèrie de tècniques d'anàlisi multivalent per tal d'interpretar el comportament electoral de la circumscripció de Girona durant la Segona República*, dins *Perspectiva Social* 10 (1977) 69-92.

B) ARXIUS

El coneixement de les fonts primàries distensiona les posicions exacerbades i en aquest sentit contribueix a la pacificació dels esperits. Sempre quedarà un marge per a la interpretació, però molt més reduït que en la confrontació de testimoniatges orals o de fonts literàries. Acaba de sortir, en aquesta matèria, una obra excel·lent i utilíssima: la de García Durán (**B 5**). Ja hem parlat més amunt de la seva bibliografia (1964), criticada injustament per La Cierva però reivindicada per Southworth. Després de molts anys de viatges i consultes descriu ara els materials que sobre la nostra guerra es poden trobar en vint-i-un països, fins i tot Austràlia, Bulgària, Luxemburg i Polònia.

L'arxiu principal per a l'estudi de l'Església i la guerra civil, el del Vaticà, restarà encara força temps inaccessible pel que fa als anys que ens interessin. Vegeu les possibilitats actuals a **b 3**. Però no podem descuidar els primers volums de la sèrie documental que Pau VI va ordenar publicar per reivindicar Pius XII de les acusacions de complicitat en les matances de jueus, *Actes et documents du saint-Siège*, que registrem a la secció següent (**C 1**), i que contenen interessants referències a Espanya tot parlant dels antecedents de la guerra mundial. El P. Martini, responsable principal d'aquesta edició documental vaticana, havia dit al professor Marquina, que se li queixava de la inaccessibilitat als documents de la guerra espanyola, tot i ser anterior a la mundial, que al final de les *Actes* es publicaria un suplement o apèndix sobre la qüestió espanyola (cf. Marquina [I 18], p. 9), però la sèrie sembla donar-se per ben acabada amb l'aparició del vol. 11 (1981). Tot el que indirectament he pogut conèixer de la documentació vaticana em fa pensar que la imatge de la Santa Seu sortiria beneficiada d'aquesta publicació. Es desfaria la idea que uns i altres han donat d'un Pius XI abocat incondicionalment a favor de Franco, quan en realitat va voler ser «pare de tots». El secret dels arxius vaticans se supleix, en part, amb els arxius de l'ambaixada d'Espanya prop del Vaticà i del Ministeri d'Afers Estrangers de Madrid, on es troba la correspondència intercanviada amb el Vaticà i els informes dels representants franquistes Magaz, Churrua i Yanguas sobre les entrevistes amb Pius XI, Pacelli, Pizzardo i Tardini. Pel que fa a l'arxiu del Palacio Santa Cruz de Madrid (Afers Estrangers), al qual ha estat incorporada molta documentació de la diplomàcia republicana de durant la guerra, el ministre Morán, per Ordre de 16 de gener de 1984 (*BOE* del dia 18) va obrir a la recerca científica els documents amb més de 25 anys d'antiguitat, llevat dels expedients personals i dels afers declarats «materia reservada».

Molt importants, no sols per a la història de l'Església catalana sinó també per a conèixer la posició del Vaticà, són els arxius amb la correspondència del cardenal Vidal i Barraquer, del seu Vicari general, Salvador Rial, i del P. Josep M.ª Torrent, Vicari general de Barcelona. La del P. Torrent, conservada a l'Oratori de la plaça de Sant Felip Neri de Barcelona, ha estat ja utilitzada per alguns historiadors; n'estic preparant l'edició amb notes. Confiam que puguin publicar-se ben aviat les del cardenal Vidal

i del seu Vicari; d'aquest últim, els textos més interessants són citats en la biografia extensa que sobre ell tinc ja a punt de publicar. En conjunt, la documentació dels tres prelats catalans forma un *corpus* molt digne.

L'arxiu del cardenal Gomà es troba a l'arquebisbat de Toledo, però només uns pocs historiadors l'han pogut consultar. No és probable que mai es publiqui sencer, i no pas per la seva manca d'interès. Ens hem d'accontentar amb el poc que va fer públic Anastasio Granados el 1969 i, darrerament, l'extens apèndix documental de l'obra de Rodríguez Aisa (Q 303). Igualment inassequibles són els papers del cardenal Pla i Deniel, tant els de Salamanca (guerra civil) com els de Toledo (franquisme). La biografia del cardenal Segura per R. Garriga (Q 132) conté dades que fan pensar que la família del cardenal li devia facilitar documentació reservada.

A l'Arxiu Nacional de Catalunya (Barcelona, Villarrol 91), que dirigeix Casimir Martí, hi ha dos fons especialment interessants per al nostre tema: el de Bosch-Gimpera, Conseller de Justícia de la Generalitat, i el de Bellido Golferichs, que a les darreries de la guerra va ser Comissari de Cultes de la República.

El Centre d'Estudis Històrics Internacionals (Barcelona, Brusi 61) conserva un fons de Josep M.ª Trias Peitx, que, juntament amb els papers que sobre ell he trobat a l'arxiu de la guerra civil de Salamanca, fa veure la importància de la seva actuació com a secretari general d'Unió Democràtica i com a col·laborador d'Irujo en el salvament de persones perseguides i en els intents de normalitzar la vida religiosa i les relacions amb la Santa Seu (cf. J 77).

Molts documents del govern d'Euskadi i de la Delegació d'Euskadi a Catalunya es troben a l'arxiu de la guerra civil de Salamanca (fons P.S. Bilbao i Barcelona). Documents importants per a l'aspecte religiós de la guerra poden aparèixer en qualsevol arxiu públic o privat. El de la Fundació Pablo Iglesias (Madrid, Monte Esquinza 30) custodia un telegrama que Pacelli va enviar a Aguirre, amb les condicions obtingudes de Franco i Mola per a la rendició de Bilbao. Només anys després va saber Aguirre, amb gran sorpresa, l'existència d'aquest telegrama: del Vaticà l'havien adreçat a Bilbao via París, però, no se sap com, va ser cursat via València i Barcelona, i el telegrafista, que era del PSOE, en llegir-lo i adonar-se de la seva transcendència, el va transmetre a Largo Caballero, el qual lògicament el va retenir²⁹.

29. Per ser inèdit, i molt interessant pel que fa a l'actuació de la Santa Seu, transcripció d'aquest telegrama, amb l'encapçalament del telegrafista:

«Ad Valencia Barcelona Ad B°16+35 = Para conocimiento Gobierno República a continuación transmito telegrama recibido de París que queda sin curso hasta que se me autorice especialmente si se considera conveniente llegue a su destino:

11126 SSS Città del Vaticano 1 200/199 8 1340 Etat = Su Excel·lència Aguirre Bilbao = Tengo el honor de comunicar a Vuestra Excel·lència que los Generales Franco y Mola interrogados expresamente acerca del asunto han hecho conocer ahora a la Santa Sede las condiciones de una eventual rendición inmediata de Bilbao. 1 Se empeñan en conservar intacto Bilbao. 2 Facilitarán la salida de todos los dirigentes. 3 Completa garantía que el ejército de Franco respetará personas y cosas.

- B 1** *Los Archivos para la historia del siglo XX. Semana Internacional de Archivos. Madrid, 13-16 noviembre 1979*, Imprenta del Ministerio de Cultura, 1980, 157 pp.
- B 2** *Catàleg de l'Arxiu particular de Jaume Bofill i Matas*, Barcelona, Publicacions de la Fundació Jaume Bofill, 1978, 219 pp.
- B 3** CUENCA TORIBIO, José Manuel, *Algunas consideraciones apresuradas sobre archivos eclesiásticos e historia contemporánea española*, dins *Los Archivos* (**B 1**), pp. 99-109.
- B 4** DÍEZ DE LOS RÍOS SANJUAN, M.ª Teresa, *La Sección guerra civil del Archivo Histórico Nacional (Salamanca)*, dins *Ponencias* (**E 46**), pp. 23-34.
- B 5** GARCÍA DURÁN, Juan, *La guerra civil española: Fuentes (Archivos, bibliografía y filmografía)*, Barcelona, Crítica, 1985, 443 pp.
- B 6** MARQUINA BARRIO, Antonio, *La segunda guerra mundial y la guerra fría en los archivos americanos y europeos*, dins *Los Archivos* (**B 1**), pp. 43-66.
- B 7** MARTÍ I BONET, Josep M.^a, *Guía de archivos y bibliotecas de la Iglesia*, 2 vols.: I *Archivos*: II *Bibliotecas-Personal*, León, Asociación Española de Archiveros Eclesiásticos, 1985, 547 i 376 pp.
- B 8** MASOLIVER, Alexandre, *L'arxiu President Tarradellas, a Poblet*, Poblet, Publicacions de l'Abadia, 1982, 109 pp.
- B 9** SALAS LARRAZÁBAL, Ramón, *Los archivos para la historia de la guerra civil*, dins *Los Archivos* (**B 1**), pp. 111-141.
- B 10** SÁNCHEZ BELDA, Luis, *Los archivos del siglo XX*, dins *Los Archivos* (**B 1**), pp. 15-26.
- B 11** TUÑÓN DE LARA, Manuel, *Los archivos de historia social del siglo XX*, dins *Los Archivos* (**B 1**), pp. 27-41.
- B 12** VIÑAS, Ángel, *Los archivos como fuente para la historia del franquismo*, dins *Los Archivos* (**B 1**), pp. 75-96.
- b 1** BOLLOTEN, Burnett, *Los fondos de la guerra civil española en la 'Hoover Institution'*, dins *Hispania* 159 (1985) 206-207.
- b 2** CULLA I CLARÀ, Joan B., *L'arxiu de Salamanca*, dins *Serra d'Or* 220 (1978) 37.
- b 3** MACCARRONE, M., *L'apertura degli Archivi della Santa Sede per i pontificati di Pio X e di Benedetto XV (1903-1922)*, dins *Rivista di Storia della Chiesa in Italia* 39/2 (1985) 341-348.

4 Libertad absoluta para los milicianos soldados que se rindan con las armas. 5 Serán sometidos a los Tribunales los culpables contra el derecho común devastaciones y destrucciones. 6 Será respetada la vida y los bienes de aquellos que se rindieron de buena fe aun para los jefes. 7 En el orden político descentralización administrativa en la misma forma que la disfruten otras regiones. 8 En el orden social justicia progresiva teniendo en cuenta los medios de la Hacienda nacional según los principios de la encíclica *Rerum Novarum*. Stop. Confiando en los generosos sentimientos de Vuestra Excelencia y de esos queridos hijos el Santo Padre exhorta a Vuestra Excelencia a tomar en atento y solícito examen dichas proposiciones con el deseo de ver finalmente cesar el sangriento conflicto. = Cardenal Piacelli =.»

- b 4** PANYELLA, Vinyet, *L'Arxiu Nacional de Catalunya*, dins *Serra d'Or* 313 (1985) 35-37.
- b 5** SENILLOSA, Antoni de, *Els arxius de la Generalitat de Catalunya*. 1931-1939, dins *l'Avenç* 29 (1980) 6-7.
- b 6** SUGRANYES DE FRANCH, Ramon, *La Fondation Internationale d'Études Historiques et Sociales sur la guerre civile d'Espagne 1936-1939 (F.I.E.H.S.)*, dins *Bulletin d'Information F.I.E.H.S.* 1 (1976) 6-7.

C) REPERTORIS DOCUMENTALS

Encara que no tracti directament dels anys de la guerra civil, l'edició de *l'Arxiu Vidal i Barraquer 1931-1936 (C 3)* és imprescindible per a l'estudi de l'Església en la guerra civil, perquè tot aquest arxiu versa sobre la qüestió religiosa, que és una de les que més van enverinar l'ambient de la República i per tant provocar la tragèdia, i també perquè hi apareixen persones, actituds i qüestions que retrobarem en ple conflicte bèl·lic. Allixonats per algunes crítiques a l'edició d'*Actes et documents du Saint-Siège (C 1)*, de la qual ja hem parlat a la secció anterior, Batllori i Arbeloa van establir uns criteris absolutament objectius per a la tria dels documents. Les notes que els acompanyen són d'una gran riquesa informativa: notícies de persones, bibliografia molt completa, extractes de la premsa contemporània. No és exagerat d'afirmar que la publicació de *l'Arxiu Vidal i Barraquer*, afegida a la biografia del cardenal, per a la qual Muntanyola va utilitzar també la documentació dels anys de la guerra (**Q 242**), ha renovat la visió dels historiadors sobre el nostre tema. El cardenal de Tarragona, tingut encara no fa gaires anys com l'ovella negra de l'episcopat espanyol, és actualment mirat amb general respecte, com un model del que hauria d'haver estat l'actitud de tothom, especialment dels homes d'Església. Iniciada aquesta edició el 1971, el 1975 van aparèixer els dos toms del vol. II, que comprenen del 30 d'octubre de 1931 al 12 d'abril del 1932. Del vol. III, que va del 14 d'abril de 1931 al 21 de desembre del mateix any, el tom 1 va sortir el 1977 i el 2 el 1981. Mentre escric aquestes ratlles s'està acabant d'imprimir el tom 1 del vol. IV, i cal esperar que abans d'un parell d'anys s'haurà acabat aquesta publicació que, com indica el subtítol, només arriba fins al 19 de juliol de 1936. Hi ha el propòsit d'editar també la documentació del cardenal Vidal i Barraquer posterior al 1936, com també la dels anys de la Dictadura de Primo de Rivera, tota prou important.

Les *Memories* d'Irujo són incloses ací (**C 19**) perquè, malgrat el seu títol, gran part de l'espai és dedicat als 606 documents reproduïts íntegrament, bastants d'ells en facsímil, i les memòries no són més que una sòbria presentació, un per un, de tots els documents. Altres escrits d'Irujo es troben a **Q 169, 170, 171, 172**. L'arxiu d'Irujo ens resulta doblement preciós: com a testimoni de la persecució (i dels esforços d'Irujo i d'altres persones per salvar vides) i també com a font principal per a conèixer les

temptatives de la República de normalitzar la vida religiosa i de restablir les relacions amb la Santa Seu.

Escau també en aquesta secció l'*Informe* de Josep Benet i Morell, ara reeditat amb el seu nom (C 5). Benet té ja quasi enllestida una segona part, dedicada també a la repressió de la llengua i la cultura catalanes.

Ni que es cataloguin en altres seccions, esmentem ací, per la quantitat i importància dels documents transcrits en tot o en part, les obres d'Iturralde (Usobiaga) (L 28), Gárate (G 27), Suárez Fernández (Q 342), Marquina (I 18) i Rodríguez Aisa (Q 303).

- C 1 *Actes et documents du Saint-Siège relatifs à la seconde guerre mondiale. Secrétairerie d'État de Sa Sainteté*, Ciutat del Vaticà, Libreria Editrice Vaticana, 11 vols., 1965-1981.
- C 2 ARBELOA MURU, Víctor Manuel, *Navarra ante los estatutos. Introducción documental 1916-1932*. Selección y estudio preliminar por —, Pamplona, E.L.S.A., 1978, 329 pp.
- C 3 *Arxiu Vidal i Barraquer. Església i Estat durant la Segona República española, 1931-1936*. Edició a cura de Miquel Batllori i Víctor Manuel Arbeola, Montserrat, Publicacions de l'Abadia, II/1 i 2, 1975, 774 pp.; III/1, 1977, 550 pp.; III/2, 1981, 551-1204 pp.
- C 4 BARRULL I PELEGRÍ, Jaume, i altres, *Història del POUM. Documents per al seu estudi*. Catàleg del fons del Centre d'Estudis Històrics Internacionals, Universitat de Barcelona, elaborat per —, Barcelona 1985, 35 pp.
- C 5 BENET I MORELL, Josep, *Catalunya sota el règim franquista. Informe sobre la persecució de la llengua i la cultura de Catalunya pel règim del general Franco (1ª part)*, Barcelona, Ed. Blume, 1978 (*1973), 459 pp.
- C 6 CENTRO REPUBLICANO ESPAÑOL DE MÉXICO, *México y la República española. Antología de documentos, 1931-1977*, México 1978.
- C 7 CLEMENTE, José Carlos, *Bases documentales del carlismo y de las guerras civiles de los siglos XIX y XX*, Madrid, Servicio Histórico Militar, 1985, 2 vols., 365 i 330 pp.
- C 8 CUCURULL, Fèlix, *Panoràmica del Nacionalisme Català*, 6 vols., París, Edicions Catalanes, 1975, 358, 397, 377, 367, 501 i 571 pp.
- C 9 DÍAZ PLAJA, Fernando, *La España franquista en sus documentos*, Barcelona, Plaza Janés, 1976, 624 pp.
- C 10 *Documentos secretos sobre España. Documentos secretos del Ministerio de Asuntos Exteriores de Alemania sobre la guerra civil española*, Madrid, Júcar, 1978, 146 pp.
- C 11 *Documents diplomatiques français 1932-1939. 2e. série (1936-1939)*. Ministère des Affaires Étrangères. Commission de publication des documents relatifs aux origines de la guerre 1939-1945, 14 vols., Paris 1966-1980.

- C 12** *Documents on British Policy, 1919-1939*. 2.ª sèrie, vols. XVII, XVIII i XIX, Londres, H.M.S.O., 1979-1980.
- C 13** *Expediente Picasso*. Documentos relacionados con la información instruida por el señor general de división D. Juan Picasso sobre las responsabilidades de la actuación española en Marruecos durante julio de mil novecientos veintiuno. Primera edición facsimilar, México 1976 (*1938), 611 pp.
- C 14** GARCÍA-NIETO, M.ª Carmen - DONÉZAR, Javier M.^a, *La España de Franco 1939-1973 (Bases documentales de la España contemporánea 11)*, Madrid, Guadiana, 1975, 893 pp.
- C 15** *La Generalitat de Catalunya. I. Els governs. Programes i crisis al Parlament*. Edició a cura d'Ismael Pitarch, Barcelona, Undarius, 1976, 222 pp.
- C 16** *La Generalitat de Catalunya. II. La política cultural*. Edició a cura de Mercè Rossell, Barcelona, Undarius, 1977, 207 pp.
- C 17** GONZÁLEZ MUÑIZ, Miguel Ángel, *Constituciones, Cortes y elecciones españolas. Historia y anécdotas (1810-1936)*, Madrid, Júcar, 1978, 314 pp.
- C 18** IRIBARREN, Jesús, *Documentos de la Conferencia Episcopal Española (1965-1983)*, Madrid, BAC, 1984, 813 pp.
- C 19** IRUJO Y OLLIO, Manuel de, *Un vasco en el Ministerio de Justicia: I. Memorias; II. La cuestión religiosa, 1.ª parte; III. La cuestión religiosa, 2.ª parte*, Buenos Aires, Ekin, 1976, 1978 i 1979, 273, 432 i 562 pp.
- C 20** LLOBET, Andrée, *Répertoire du Fonds HI 301 de la bibliothèque du Centre de Recherches de la FIEHS à Perpignan (France)*, Perpignan, FIEHS, 1975, 285 pp.
- C 21** SAZ, Ismael - TUSELL, Javier, *Fascistas en España. La intervención italiana en la guerra civil a través de los telegramas de la «Missione Militare Italiana in Spagna» (15 diciembre 1936-31 marzo 1937)*. Edición y estudio documental a cargo de -, Roma, CSIC-Escuela Española de Historia y Arqueología de Roma, 1981, 229 pp.
- C 22** SOBREQÜÉS I CALLICÓ, Jaume, *Documents sobre la guerra i la revolució a Catalunya (1936-1939)*, dirigida per — i amb la col·laboració de Jordi Sánchez i Eulàlia Vega, Barcelona, Edicions d'Ara, 1983, 687 pp.
- C 23** TAMAMES, Ramón, *España 1931-1975. Una antología histórica*, Barcelona, Planeta, 1980, 434 pp.
- C 24** TUÑÓN DE LARA, Manuel, i altres, *Textos y documentos de historia moderna y contemporánea (ss. XVIII-XX)* (Historia de España XII), Barcelona, Labor, 1985, 604 pp.
- c 1** MARTÍNEZ BANDE, José Manuel, *Manuscritos de la guerra de liberación*, dins *Revista de Historia Militar* 40 (1976), 107-125.
- c 2** TUSELL, Javier, *Los papeles del presidente de la II República Española. ¿Qué hay de nuevo en el hallazgo?*, dins *El País*, 1 febrer 1984.

D) BIBLIOGRAFIES

Ja hem parlat, al principi d'aquesta recopilació, de les principals bibliografies aparegudes abans del 1975. Ara veurem les posteriors a aquest any. Els títols ací registrats versen sobre la guerra civil en general uns, d'altres sobre algun dels seus aspectes, fins i tot bibliografies sobre alguns temes bastant particulars.

Pel que fa al nostre tema central, el paper de l'Església, són especialment recomanables l'assaig d'Alvarez Bolado (d 1) i la bibliografia selecta que acompanya algunes obres: Cárcel Ortí (I 4), Schenk (I 31), Marquina (I 18), com també, encara que no siguin específicament d'història eclesiàstica, la de Tuñón de Lara i García-Nieto, dins *La guerra civil* (F 47), i la de la *Història dels Països Catalans* dirigida per Balcells (K 3).

- D 1 ÁLVAREZ LÁZARO, Pedro, *Masonología española postfranquista. Boletín*, extret de *Miscelánea Comillas* 83 (1985) 505-530.
- D 2 BARDI, Ubaldo, *La guerra civile di Spagna (Saggio per una bibliografia italiana)*, Urbino, Università di Urbino, 1974.
- D 3 *Bibliografía d'Història contemporània del Camp de Tarragona* (Quaderns d'Història Contemporània 2), Tarragona, Departament d'Història Contemporània, 1980, 43 pp.
- D 4 *Cien años de socialismo en España (bibliografía)*, Madrid, Ed. Pablo Iglesias, 1979, 208 pp.
- D 5 CUENCA TORIBIO, José Manuel, *Bibliografía de Historia de la Iglesia*, Valencia, Universidad de Valencia, 1976, 478 pp.
- D 6 FERRER BENIMELI, J.A., *Bibliografía de la Masonería. Introducción histórico-crítica*. 2.ª ed., corregida y aumentada, Madrid, Fundación Universitaria Española, ² 1978, 603 pp.
- D 7 GARCÍA-NIETO, M.^a del Carmen, *Historiografía política de la guerra civil de España*, dins TUÑÓN i altres, *Historiografía* (D 13), pp. 315-342.
- D 8 *Índex d'Estudis Socials 1980 (Catalunya, Les Illes, País Valencià)*. A cura de Joan Oliver Puigdomènech, Barcelona, Publicacions de la Fundació Jaume Bofill, 1981, 54 pp.
- D 9 LAMBERET, Renée - MORENO HERRERO, Luís, *Movimientos obreros y socialistas (Cronología y bibliografía)*. España 1700-1939. *Libros y folletos*. T. I, vol. 1, 1700-1788, Madrid-Gijón, Júcar, 1985, 467 pp.
- D 10 LONGARES ALONSO, Jesús - ESCUDERO, José L., *Bibliografía fundamental de la historia de la Iglesia en la España contemporánea (ss. XVIII-XX)*, Córdoba, Escudero, 1979, 570 pp.
- D 11 RAMA, Carlos M., *Estado actual de los estudios sobre el anarquismo español del siglo XX*, dins *Fascismo y anarquismo en la España contemporánea*, Barcelona, Bruguera, 1975, 234 pp.
- D 12 RAMÍREZ, Manuel, *Los tópicos revisables en la bibliografía sobre la II República*, dins TUÑÓN i altres, *VII Coloquio de Pau* (S 50), pp. 63-74.

- D 13** TUÑÓN DE LARA, Manuel, i altres, *Historiografía española contemporánea. X Coloquio del Centro de Investigaciones Hispánicas de la Universidad de Pau. Balance y resumen por — y colaboradores*, Madrid, Siglo XXI, 1980, 498 pp.
- d 1** ÁLVAREZ BOLADO, Alfonso, *Factor católico y sociedad española entre las dos crisis del capitalismo: 1929-1973. Ensayo bibliográfico*, dins *Actualidad bibliográfica* 32 (1979) 253-300 (primera part); 34 (1980) 207-233 (segona part).
- d 2** ANDRÉS-GALLEGO, José, *Historia contemporánea española: nuevos estudios de conjunto*, dins *Hispania* XXXV/129 (1975) 181-200.
- d 3** ARBEOLA, Víctor Manuel, *Bibliografía sobre el pueblo vasco y la Iglesia*, dins *Pastoral Misionera* 13 (1977) 230.
- d 4** COLOMER, Josep M.^a, *Tomos y lomos del franquismo*, dins *El País-Libros*, 21 novembre 1985.
- d 5** FLORISTÁN, Casiano - TAMAYO, Juan José, *El posconcilio en España (1965-1975). Bibliografía y claves de orientación*, dins *Pastoral Misionera* 11 (1975) 768-781.
- d 6** GARCÍA-NIETO PARÍS, M.ª Carmen - PÉREZ PAIS, M.^a del Carmen, *Bibliografía básica de la Segunda República*, dins *Arbor* (e 8), pp. 199-217.
- d 7** GÓMEZ YÁÑEZ, José A., *Bibliografía básica sobre la transición democrática en España* [7.4. «El papel de la Iglesia en la transición»], dins *Sistema* 68-69 (1985) 149-173.
- d 8** MARTÍ, Casimir, *Bibliografía sobre Cataluña*, dins *Pastoral Misionera* 13 (1977) 108-109.
- d 9** MONTERO SANTALLA, Xosé-Martiño, *Sobre nacionalismo gallego* [bibliografía], dins *Pastoral Misionera* 13 (1977) 109-111.
- d 10** MORAL SANDOVAL, Enrique, *Estudios sobre el socialismo en España. 25 años de bibliografía (1951-1976)*, dins *Sistema* 15 (1976) 139-156.
- d 11** OLTRA, Benjamín, *Materiales bibliográficos para el estudio de la dictadura*, dins *El régimen franquista* (s 9), pp. 173-207.
- d 12** TUÑÓN DE LARA, Manuel, *Historiografía de la Segunda República: un estado de la cuestión*, dins *Arbor* (e 8), pp. 9-26.

E) ANTECEDENTS

Totes les històries generals de la guerra civil (secció **F**) comencen per explicar-ne, cada una des del seu punt de vista, les causes i els antecedents. Ara ens fixarem en els treballs que, sense entrar en la guerra mateixa, n'analitzen les causes més o menys pròximes, o que tracten de temes que, de fet, en són causes o antecedents: la Dictadura de Primo de Rivera, la República —i en ella, especialment, la qüestió religiosa i la qüestió regional— el 6 d'octubre, les eleccions, la mort de Calvo Sotelo, etc. Sobre el lerrouxisme, que és un dels antecedents més importants de l'anticlerica-

lisme a Catalunya que tan cruentament va esclatar el juliol de 1936, és important l'edició de 1979 del llibre de Seco Serrano (E 61) perquè hi aporta les proves, trobades entre els papers d'Eduardo Dato, segons les quals des de 1900 Lerroux rebia diners del govern amb càrrec a «fondos reservados» (E 61, p. 79).

El debat a les Corts de la qüestió religiosa en la discussió de la Constitució és esplèndidament explicat per Arbeloa, amb cites extenses tant dels discursos parlamentaris com dels comentaris apassionats de la premsa contemporània (E 1). No cal dir que la documentació fonamental es troba a l'*Arxiu Vidal i Barraquer* (C 3).

- E 1 ARBELOA MURU, Víctor Manuel, *La Semana Trágica de la Iglesia en España. Octubre de 1931*, Barcelona, Galba, 1976, 363 pp.
- E 2 ID., *Separación de la Iglesia y el Estado en España*, Madrid, Mañana Editorial, 1977, 77 pp.
- E 3 AVILÉS FARRÉ, J., *La izquierda burguesa en la II República*, Madrid, Espasa-Calpe, 1985, 397 pp.
- E 4 AZPÍROZ PASCUAL, J.-P. - ELBOJ BROTO, F., *La sublevación de Jaca*, Zaragoza, Guara, 1984, 180 pp.
- E 5 BARCO TERUEL, Enrique, *El «golpe» socialista del 6 de octubre de 1934*, Madrid, Dyrsa, 1984, 361 pp.
- E 6 BÉCARUD, Jean - LÓPEZ CAMPILLO, Eveline, *Los intelectuales españoles durante la II República*, Madrid, Siglo XXI, 1978, 184 pp.
- E 7 BEN-AMI, Shlomo, *La Dictadura de Primo de Rivera, 1923-1930*, Barcelona, Planeta, 1983, 326 pp.
- E 8 ID., *The Origins of the Second Republic in Spain*, Oxford, University Press, 1978.
- E 9 BIZCARRONDO, Marta, *Octubre del 34: Reflexiones sobre una revolución*, Madrid, Ayuso, 1977, 344 pp.
- E 10 BRAVO MORATA, Federico, *Historia de la República*, 2 vols., Barcelona, Daimon, 1977, 832 pp.
- E 11 ID., *La reforma agraria de la República*, Madrid, Fenicia, 1978, 154 pp.
- E 12 BRENNAN, Gerald, *El laberinto español. Antecedentes sociales y políticos de la guerra civil*, Barcelona, Plaza Janés, 1984 (*anglès 1943, castellà 1962), 431 pp.
- E 13 BREY, Gérald - MAURICE, Jacques, *Historia y leyenda de Casas Viejas*, Bilbao, Zero, 1976 (*francès 1973), 209 pp.
- E 14 BULLEJOS, José, *España en la II República*, Madrid, Júcar, 1979, 136 pp.
- E 15 CAPEL, Rosa M.^a, *El sufragio femenino en la 2.ª república española*, Granada, Secretariado de Publicaciones de la Universidad, 1975, 324 pp.
- E 16 CARO BAROJA, Julio, *Introducción a una historia contemporánea del anticlericalismo español*, Madrid, Istmo, 1980, 241 pp.
- E 17 CASASSAS YMBERT, Jordi, *La Dictadura de Primo de Rivera*

- (1923-1930). *Textos*. Selección e introducción de —, Barcelona, Anthropos, 1983, 339 pp.
- E 18** COMALADA, Ángel, *España: el ocaso de un parlamento (1921-1923)*, Barcelona, Península, 1985, 172 pp.
- E 19** *Comunicacions presentades a les ponències I i II* (cf. *Ponències E 46*), Barcelona, Publicacions i Edicions Universitat, 1983, 413 pp.
- E 20** *Comunicacions presentades a la ponència III* (cf. *Ponències E 46*). Barcelona, Publicacions i Edicions Universitat, 1983, 380 pp.
- E 21** *Comunicacions presentades a les ponències IV, V i VI* (cf. *Ponències E 46*), Barcelona, Publicacions i Edicions Universitat, 1983, 131 pp.
- E 22** CUENCA TORIBIO, José Manuel, *Los católicos españoles ante la Segunda República*, dins RUIZ GIMÉNEZ (**I 28**), pp. 70-84.
- E 23** FERNÁNDEZ-RUA, José Luis, *1931: La segunda República*, Madrid, Tebas, 1977, 782 pp.
- E 24** GIBSON, Ian, *La noche en que mataron a Calvo Sotelo*, Barcelona, Argos Vergara, ²1982, 285 pp.
- E 25** GIL ROBLES, José M.^a, *La II República. Causas y consecuencias de una experiencia*, dins LACOMBA, J.A., director, *Historia social de España. Siglo XX*, Madrid, Gaudiana 1976, pp. 129-154.
- E 26** GONZÁLEZ MUÑIZ, M. A., *Problemas de la II República*, Madrid, Júcar, 1977, 411 pp.
- E 27** GUZMÁN Eduardo de, *La II República fue así*, Barcelona, Planeta, 1977, 422 pp.
- E 28** HERNÁNDEZ LAFUENTE, Adolfo, *Autonomía e integración en la Segunda República*, Madrid, Encuentro, 1980, 400 pp.
- E 29** JACKSON, Gabriel, *Costa. Azaña, el Frente Popular y otros ensayos*, Madrid, Turner, 1976, 241 pp.
- E 30** ID., *En ese ayer casi olvidado*, Barcelona, Grijalbo, 1978, 400 pp.
- E 31** ID., *La Cataluña autónoma y la República española*, dins *Ponències (E 46)*, pp. 61-71.
- E 32** JACKSON, G., i altres, *Octubre 1934. Cincuenta años para la reflexión*, Madrid, Siglo XXI, 1985, 344 pp.
- E 33** JIMÉNEZ EGUIZÁBAL, J. A., *La inspección de Primera Enseñanza en la Segunda República Española (1931-1936)*, Salamanca, Universidad de Salamanca, 1984, 180 pp.
- E 34** JULIÀ, Santos, *Orígenes del Frente Popular en España (1934-1936)*, Madrid, Siglo XXI, 1979, 229 pp.
- E 35** ID., *Segunda República: otro objeto de investigación*, dins TUÑÓN i altres, *Historiografía (D 13)*, pp. 295-313.
- E 36** KRAMER, Andrés M., *La mecánica de la guerra civil. España 1936*, Barcelona, Península, 1981, 313 pp.
- E 37** LÓPEZ CAMPILLO, Eveline, *La «Revista de Occidente» y la formación de minorías (1921-1936)*, Madrid, Taurus, 1972, 319 pp.
- E 38** LÓPEZ LÓPEZ, A., *El boicot de la derecha a las reformas de la Segunda República. La minoría agraria, el rechazo constitucional*

- y la cuestión de la tierra, Madrid, Ministerio de Agricultura, 1984, 452 pp.
- E 39 MARCO MIRANDA, Vicente, *Las conspiraciones contra la Dictadura (1923-1930). Relato de un testigo*, Madrid, Tebas, 1975, 204 pp.
- E 40 MAURA, Miguel, *Así cayó Alfonso XIII*, Barcelona, Ariel ⁶ 1982 (*1962) 352 pp.
- E 41 MEER LECHA-MARZO, Fernando de, *La cuestión religiosa en las Cortes Constituyentes de la Segunda República*, Pamplona, Universidad de Navarra, 1975, 213 pp.
- E 42 MERCADÉ, Francesc - HERNÁNDEZ, Francesc - OLTRA, Benjamín, *Once tesis sobre la cuestión nacional en España*, Barcelona, Anthropos, 1983, 154 pp.
- E 43 MERINO, Julio, *Todos contra la monarquía. 1930-1931*, Barcelona, Plaza Janés, 1985, 391 pp.
- E 44 MOLERO PINTADO, A., *La reforma educativa de la II República Española. Primer bienio*, Madrid, Santillana, 1978, 479 pp.
- E 45 *Nation et nationalités en Espagne, XIXe.-XXe. s. Actes du Colloque international organisé du 28 au 31 mars 1984 à Paris*, París 1985, 444 pp.
- E 46 *Ponencias presentadas al Coloquio Internacional sobre la II República Española*. Barcelona, Publicacions Edicions Universitat, 1983, 145 pp.
- E 47 PLA, Josep, *Madrid, l'adveniment de la República*, Barcelona, Destino, 1980 (*1933), 130 pp.
- E 48 PRESTON, Paul, *La destrucción de la democracia en España. Reacción, reforma y revolución en la Segunda República*, Madrid, Turner, 1978, 343 pp.
- E 49 RAMA FACAL, Carlos M.^a, *Ideología, regiones y clases sociales en la España contemporánea*, Madrid, Júcar, 1977 (*1963), 160 pp.
- E 50 RAMÍREZ JIMÉNEZ, Manuel, *Las reformas de la II República*. Madrid, Tucur, 1977, 229 pp.
- E 51 RAMOS ESPEJO, Antonio, *Después de Casas Viejas*, Barcelona, Argos Vergara, 1984, 176 pp.
- E 52 RIVAS, Fernando, *El Frente Popular (Antecedentes de un alzamiento)*, Madrid, San Martín, 1976, 394 pp.
- E 53 ROJAS SÁNCHEZ, Gonzalo, *Los derechos políticos de asociación y reunión en la España contemporánea (1811-1936)*, Pamplona, EUNSA, 1981, 477 pp.
- E 54 ROMERO, Luis, *Cara y cruz de la República (1931-1936)*, Barcelona, Planeta, 1980, 350 pp.
- E 55 ID., *Por qué y cómo mataron a Calvo Sotelo*, Barcelona, Planeta, 1982, 316 pp.
- E 56 ROSAL, Amaro del, *1934: Movimiento revolucionario de octubre*, Madrid, Akal, 1984, 316 pp.
- E 57 RUBIO CABEZA, Manuel, *Las voces de la República*, Barcelona, Planeta, 1985, 331 pp.

- E 58** SAMANIEGO BONEU, M., *La política educativa de la II República*, Madrid, CSIC, 1977, 393 pp.
- E 59** SANTIDRIÁN, Pedro R., *España ha dejado de ser católica. Las razones de Azaña. Las razones de hoy. Aportación a la nueva Constitución española*, Madrid, Centro de Investigaciones y Publicaciones, 1978, 179 pp.
- E 60** SANZ, Ricardo, *El sindicalismo español antes de la guerra civil*, Barcelona, Petronio, 1978, 308 pp.
- E 61** SECO SERRANO, Carlos, *Alfonso XIII y la crisis de la Restauración*, Madrid, Rialp, 1979 (*1969), 288 pp.
- E 62** SORIANO FLORES DE LEMUS, Julián, *Calvo Sotelo ante la II República (la reacción conservadora)*, Madrid, Editora Nacional, 1975, 171 pp.
- E 63** TAIBO II, Paco Ignacio, *Asturias 1934*, 2 vols., Madrid-Gijón, Júcar, 1984, 256 i 256 pp.
- E 64** TUÑÓN DE LARA, Manuel, *Estudios de historia contemporánea*, Barcelona, Nova Terra, 1976, 280 pp.
- E 65** ID., *Iglesia y Estado durante la II República*, dins *Estudios históricos (I 10)*.
- E 66** ID., *Orígenes lejanos y próximos*, dins TUÑÓN i altres, *La guerra civil (F 45)*, pp. 7-44.
- E 67** ID., *La II República*, 2 vols., Madrid, Siglo XXI, 1976, 172 i 240 pp.
- E 68** TUÑÓN DE LARA, Manuel, i altres, *VIII Coloquio de Pau. La crisis del Estado español, 1898-1936*, Madrid, Edicusa, 1978, 534 pp.
- E 69** TUSELL GÓMEZ, Javier, *Las Constituyentes de 1931: Unas elecciones de transición*, Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas, 1982, 248 pp.
- E 70** ID., *El sistema político español en el reinado de Alfonso XIII*, dins LACOMBA, J. A., director, *Historia social de España. Siglo XX*, Madrid, Guadiana, 1976, pp. 61-82.
- E 71** ID., *La crisis del caciquismo andaluz (1923-1931)*, Madrid, Cupsa Editorial, 1977, 469 pp.
- E 72** VARELA, Santiago, *Partidos y Parlamento en la Segunda República*, Barcelona, Fundación Juan March-Editorial Ariel, 1978, 308 pp.
- E 73** ID., *El problema regional en la II República*, Madrid, Unión Editorial, 1976, 138 pp.
- e 1** ARBELOA MURU, Víctor Manuel, *En torno al «modus vivendi» de la República Española con el Vaticano*, dins *Pastoral Misionera* 14 (1978) 26-35.
- e 2** ID., *El nombramiento de obispos durante la Dictadura y la II República*, dins *Revista Española de Derecho Canónico* 88 (1975) 143-157.
- e 3** ID., *Nota al artículo «El nombramiento de obispos durante la Dictadura y la II República»*, dins *Revista Española de Derecho Canónico* 89-90 (1975), sense paginació.

- e 4 ID., *El Obispo de la Seu d'Urgell y sus supuestas maniobras antirepublicanas (10 de agosto de 1932)*, dins *Analecía Sacra Tarraconensia* 49-50 (1976-1977) [publicat 1979], pp. 155-158.
- e 5 ID., *El proyecto de Constitución de 1931 y la Iglesia*, dins *Revista Española de Derecho Canónico* 91 (1976) 87-109.
- e 6 ID., *Religión e Iglesia en las constituciones españolas (1808-1931)*, dins *Pastoral Misionera* 13 (1977) 646-660.
- e 7 ARBELOA, V.M. - ARZA, A., *La legislación laicista de la II República*, dins *Pastoral Misionera* 14 (1978) 308-331.
- e 8 *Arbor* 426-427 (1981) [Número monogràfic sobre la II República, en el 50è. aniversari de la seva proclamació].
- e 9 BATLLORI, Miquel, *La crisis política de Andorra en 1932-1933 y su repercusión en las diócesis catalanas*, dins *Hispania Sacra* 32/65-66 [Homenaje a Ricardo García Villoslada] (1980) 31-57.
- e 10 BENET, Josep, *Ara fa quaranta anys, Catalunya, un oasi*, dins *Serra d'Or* 200 (1976) 319-325.
- e 11 CASASSAS, Jordi, *El pacte de Sant Sebastià*, dins *L'Avenç* 18 (1979) 70-72.
- e 12 CASASSAS, Jordi, i altres, *Dossier: Catalunya i la dictadura de Primo de Rivera*, dins *L'Avenç* 72 (1984) 38-74.
- e 13 CASTÓN, Pedro, *La Iglesia y las Constituciones de 1931 y 1977*, dins *Proyección* 25 (1978) 51-60.
- e 14 ESTIVILL, Jordi - BARBAT, Gustau, *L'anticléricalisme populaire en Catalogne au début du siècle*, dins *Social Compass* 27, fasc. 2-3 (1980) 215-230.
- e 15 GARCÍA ÁLVAREZ, Manuel B., *La voluntad regional como origen de la autonomía política en la II República*, dins *Sistema* 14 (1976) 73-93.
- e 16 GARCÍA QUEIPO DE LLANO, Genoveva, *Intelectuales en la dictadura de Primo de Rivera: la controversia sobre la «vieja política» (enero a marzo de 1925)*, dins *Revista de la Universidad Complutense* 116 (1979) (Estudios de Historia Moderna y Contemporánea. Homenaje a D. Jesús Pabón, III), pp. 377-421.
- e 17 GONZÁLEZ, Fernando, *1930: La sublevación de Cuatro Vientos*, dins *Historia internacional* 6 (1975) 30-34.
- e 18 GONZÁLEZ-CASANOVA, J.A. - VIRÓS I GALTIER, M.ª Rosa, *Suara ha fet quaranta anys. Les eleccions del 16 de febrer. Una aproximació a les darreres eleccions democràtiques*, dins *Serra d'Or* 197 (1976) 141-147.
- e 19 GRANJA, José Luís, *Autonomías regionales y fuerzas políticas en las Cortes Constituyentes de 1931*, dins *Sistema* 40 (1981) 79-100.
- e 20 HERMET, Guy, *Religión y urnas en España*, dins *Historia* 16, IV (1976) 35-41.
- e 21 PETSCHEN, Santiago, *El Vaticano frente a la II República*, dins *Historia internacional* 9 (1975) 50-55.

- e 22 PRESTON, Paul, *La derecha «moderada» y el socavamiento de la segunda República española, 1931-1933*, dins *Historia internacional* 14 (1976) 10-25.
- e 23 ID., *La revolución de octubre en España: La lucha de las derechas por el poder*, dins *Sistema* 14 (1976) 95-115.
- e 24 RAGUER, Hilari, *La Iglesia española en la II República*, dins *Arbor* (e 8), pp. 195-210.
- e 25 RODRÍGUEZ, José Luis, *La represión de Casas Viejas*, dins *Historia internacional* 14 (1976) 26-34.
- e 26 TUÑÓN DE LARA, Manuel, *Política eclesiástica durante la segunda república española*, dins *Revista de Fomento Social* 127 (1977) 261-277.
- e 27 VINYES, Ricard, 1936. *L'«oasi català», un miratge conservador*, dins *Serra d'Or* 269 (1982) 91-94.
- e 28 VINYES, Ricard, i altres, *Dossier: Els fets d'octubre*, dins *L'Avenç* 30 (1980) 27-54.

F) GUERRA CIVIL EN GENERAL

Les històries generals de la guerra civil són potser el camp en què menys novetats hi ha hagut en el decenni que considerem. S'han reeditat, més o menys posades al dia, les obres ja clàssiques, totes estrangeres, aparegudes durant els dos decennis anteriors: Broué-Témime, Carr, Jackson, Payne y Thomas. Aquesta última continua essent la més famosa, malgrat els incomptables errors que els crítics hi han detectat. La seva publicació, el 1961, va significar el primer gran esforç d'exposició metòdica i objectiva de la guerra. Per això tants lectors, tips d'obres tendencioses i desitjosos d'informació imparcial, la devoraven confiadament. Més que treballar sobre documents i periòdics, Thomas s'havia limitat a confrontar la bibliografia d'una i altra tendència. Però la veritat històrica no coincideix necessàriament amb la mitjana aritmètica de dos errors oposats. Hi ha qüestions en les quals, ni que sigui amb propòsits contraposats, roigs i blancs coincideixen en la tergiversació, i llavors Thomas ho dona per veritat indiscutible. Un exemple és el mite de la victòria del poble armat al carrer, el 19 de juliol a Barcelona. Un altre cas, molt important per al nostre tema de l'Església i la guerra, és la coincidència de la propaganda de franquistes i republicans en considerar el Vaticà identificat amb els primers.

S'ha reeditat també *La guerra de los mil días*, de Cabanellas (F 9), que a les informacions que li vénen de ser fill del general uneix un ús intel·ligent de la millor bibliografia. Al final del vol. 2 ofereix un utilíssim «qui és qui», índex alfabètic amb breu notícia de molts personatges, amb alguns errors perdonables. *Cuatro generales* (F 7), malgrat el títol, és una altra història de la guerra civil del mateix autor, i per això ha estat inclosa ací i no a les seccions G o Q.

R. de la Cierva (vegeu la introducció a aquesta bibliografia), que ha tingut

accés com pocs als arxius franquistes, havia publicat el 1970 una *Historia ilustrada de la guerra civil española* que en el seu temps va significar una obertura, en la línia del que Southworth, com hem esmentat, anomenava «escola neofranquista», i que encara és molt útil, però aquests darrers anys ha retornat a posicions més reaccionàries i s'ha dispersat en escrits polèmics i periodístics, sempre amb la pretensió de dir la paraula definitiva sobre qualsevol problema històric.

¿Com explicar a les noves generacions joves el que va passar ara fa cinquanta anys? Subratllem l'interès pedagògic de l'obreta de M.ª Carmen García-Nieto (F 22).

Són registrades ací algunes reflexions ideològiques sobre la guerra i estudis sobre certs aspectes que no tenen secció pròpia: guerrilles (però el «maquis» es trobarà a S, amb les activitats antifranquistes) i cost humà (però la persecució i repressió és a R).

- F 1 ABAD DE SANTILLÁN, Diego, *Por qué perdimos la guerra. Una contribución a la historia de la tragedia española*, Madrid, G. del Toro, 1975, 358 pp.
- F 2 BOLLOTEN, Burnett, *La revolución española. Sus orígenes, la izquierda y la lucha por el poder durante la guerra civil 1936-1939*. Edición revisada y ampliada, Barcelona, Grijalbo, 1980 (*anglès 1979), 739 pp.
- F 3 ID., *La révolution espagnole. I La gauche et la lutte pour le pouvoir*, París, Ruedo Ibérico, 1977, 564 pp.
- F 4 ID., *The Spanish Revolution*, Chapel Hill, N.C., The University of North Carolina Press, 1979.
- F 5 BROUÉ, Pierre, *La revolución española (1931-1939)*, Barcelona, Península, 1977, 268 pp.
- F 6 BROUÉ, Pierre - TÉMIME, Émile, *La revolución y la guerra de España*, 2 vols., México, Fondo de Cultura Económica, 1977 (*francès 1961), 380 i 381 pp.
- F 7 CABANELLAS, Guillermo, *Cuatro generales*, 2 vols.: 1. *Preludio de la guerra civil*; 2. *La lucha por el poder*, Barcelona, Planeta, 1977, 491 i 490 pp.
- F 8 ID., *La guerra civil y la victoria*, Madrid, Tebas, 1978 (*1973), 551 pp.
- F 9 ID., *La guerra de los mil días. Nacimiento, vida y muerte de la II República Española*, 2 vols., Buenos Aires, Heliasta, 1975 (*1973), 1363 pp.
- F 10 CARR, Raymond, *España 1808-1975*. Edición española corregida y aumentada por el autor, Barcelona, Ariel, 1984 (*anglès 1966), 826 pp.
- F 11 ID., *The Spanish Tragedy. The Civil War in Perspective*, Londres, Weidenfeld & Nicolson, 1977.
- F 12 CASANOVA, M., *La guerra de España. El Frente Popular abrió las puertas a Franco*, Barcelona, Fontamara, 1978 (*francès 1971), 173 pp.

- F 13** CLEMENTE, Josep Carles, *Diálogos en torno a la guerra civil de España*, Madrid, Easa, 1978, 181 pp.
- F 14** CLEUGH, James, *La guerra de España, 1936-1939*, Barcelona, Juventud, ² 1977 (*anglès 1962), 224 pp.
- F 15** COMELLAS, José Luis, *Historia de España moderna y contemporánea (1474-1975)*, 2 vols., Madrid, Rialp, ⁷ 1980, 672 pp.
- F 16** DELLACASA, Gianfranco, *Revolución y Frente Popular en España (1936-1939)*, Madrid, Zero, 1977, 200 pp.
- F 17** DOMÍNGUEZ ARAGONÉS, Eduardo, *Los vencedores de Negrín*, México, Roca, 1976, 280 pp.
- F 18** GÁRATE CÓRDOBA, José M.^a, *La guerra de las dos Españas. Breviario histórico de la guerra del 36*, Barcelona, L. de Caralt, 1976, 262 pp.
- F 19** GARCÍA ESCUDERO, José M.^a, *A vueltas con las dos Españas*, Madrid, Ed. Católica, 1980, 224 pp.
- F 20** ID., *Historia breve de las dos Españas*, Madrid, Fundación Vives de Estudios, 1980, 208 pp.
- F 21** ID., *Historia política de las dos Españas*, 4 vols., Madrid, Editora Nacional, 1975, 2050 pp.
- F 22** GARCÍA-NIETO, M.ª Carmen, *Guerra civil española, 1936-1939*, Madrid, Aula Abierta Salvat, 1982, 64 pp.
- F 23** HILLS, George, *Monarquía, República y franquismo, 1868-1974*, Madrid, San Martín, 1975, 437 pp.
- F 24** JACKSON, Gabriel, *Aproximación a la España contemporánea (1898-1975)*, Barcelona, Grijalbo, 1980, 216 pp.
- F 25** ID., *Entre la reforma y la revolución. La República y la guerra civil*, Barcelona, Crítica, 1980, 434 pp.
- F 26** ID., *La República española y la guerra civil*, Barcelona, Crítica, ⁴ 1982 (*1967), 494 pp.
- F 27** JELLINEK, Frank, *La guerra civil en España*, Madrid-Gijón, Júcar, 1978 (*anglès 1938), 504 pp.
- F 28** LÓPEZ CASTELLÓN, Enrique, *La guerra civil*, Alcobendas, Círculo de Amigos de la Historia, 1980, 350 pp.
- F 29** MADARIAGA, Salvador de, *España (Ensayo de historia contemporánea)*, Madrid, Espasa-Calpe, ¹⁴ 1979, 638 pp.
- F 30** MORROW, Félix, *Revolución y contrarrevolución en España. La guerra civil*, Madrid, Akal, 1978 (*anglès 1936), 272 pp.
- F 31** PAYNE, Stanley G., *La revolución y la guerra civil española*, Madrid-Gijón, Júcar, 1976, ² 1977 (*anglès 1962), 144 pp.
- F 32** PONS PRADES, Eduardo - CONSTANTE, Mariano, *Los cerdos del comandante*, Barcelona, Argos Vergara, 1978, 398 pp.
- F 33** PRESTON, Paul, *The Coming of the Spanish Civil War*, Londres 1978.
- F 34** PRESTON, Paul, ed., *Revolution and War in Spain 1931-1939*, 1984, 299 pp.
- F 35** ROMERO, Luis, *El final de la guerra*, Barcelona, Ariel, 1976, 470 pp.

- F 36** SALAS LARRAZÁBAL, Ramón, *Los datos exactos de la guerra civil*, Madrid, Rioduero, 1980, 310 pp.
- F 37** SECO SERRANO, Carlos, *La España contemporánea*, 2 vols., Barcelona, Instituto Gallach, 1978 (*1968), 640 pp.
- F 38** ID., *Síntesis histórica de la guerra de España*, dins *Historia social de España. Siglo XX*, Madrid, Guadiana, 1976, pp. 217-232.
- F 39** SORIA, Georges, *Guerra y revolución en España*, 5 vols., Barcelona, Océano, 1983 (*1978), 1990 pp.
- F 40** TAMAMES, Ramón, *La República. La era de Franco* (Historia de España Alfaguara VII), Madrid, Alianza Editorial-Alfaguara, ⁶ 1977 (*1973).
- F 41** THOMAS, Hugh, *La guerra civil española 1936-1939*. Edición original corregida y aumentada, 2 vols., s.l., Ruedo Ibérico, 1976 (*anglès 1961), 1166 pp.
- F 42** ID., *La guerra civil española 1936-1939*, 2 vols., Barcelona, Grijalbo, ⁸ 1983, 1168 pp.
- F 43** TORYHO, Jacinto, *Del triunfo a la derrota*, Barcelona, Argos Vergara, 1978, 441 pp.
- F 44** TOYNBEE, Philippe, *El tambor lejano. Lo que ya puede decirse de la guerra civil española*, Madrid, Sedmay, 1977, 232 pp.
- F 45** TUÑÓN DE LARA, Manuel - ARÓSTEGUI, Julio - VIÑAS, Ángel - CARDONA, Gabriel - BRICALL, Josep M.^a, *La guerra civil española, 50 años después*, Barcelona, Labor, 1985, 476 pp.
- F 46** TUÑÓN DE LARA, Manuel, *Un ensayo de visión global, medio siglo después*, dins TUÑÓN i altres (**F 45**), pp. 419-437.
- F 47** TUÑÓN DE LARA, Manuel - GARCÍA-NIETO, M.ª Carmen, *La guerra civil*, dins *Historia de España*, vol. IX, Barcelona, Labor, 1981, pp. 241-545.
- f 1** TUÑÓN DE LARA, Manuel - VIÑAS, Ángel: *La España de la Cruzada. Guerra civil y primer franquismo (1936-1959)*, dins *Historia de España* 12: *Historia* 16, extra XXIV (1982).

G) ASPECTE MILITAR

Durant la primera postguerra, la bibliografia de la guerra civil, obra sobretot dels vencedors, era una descripció dels fets militars, a càrrec d'especialistes o no, i triomfalista. Després, potser com a reacció contra la història «événementielle», però també com una explicable sortida per part dels qui no compartien l'entusiasme dels autors de certes històries èpiques, l'atenció s'havia desviat cap a aspectes polítics, socials, culturals, econòmics, etc., oblidant un xic que una guerra és essencialment un fet militar. Darrerament es retorna a l'estudi de les batalles i campanyes de la guerra civil, però no ja com la narració entusiasta de l'heroisme dels uns o dels altres, sinó amb una objectivitat fonamentada en l'explotació del copiosís-

sim material documental, cosa que ha permès una aproximació de les posicions dels historiadors.

Ni tan sols una història de l'aspecte religió no pot prescindir de la consideració atenta dels estudis militars. Les relacions entre el Vaticà i cada una de les dues Espanyes i l'actitud de les cancelleries estrangeres són inseparables de la situació militar de cada moment. El cardenal Verdier, principal intermediari entre el Vaticà i la República, quan el canonge basc Onaindia li demanava com anaven les negociacions, preguntava al seu torn: «I els fronts, com van?». El quadre de l'evolució de les representacions diplomàtiques, actives i passives, del Vaticà amb cada una de les dues Espanyes entre 1936 i 1939, tal com apareix a l'*Anuario Pontificio* (l'he publicat a *Vida Nueva*, 5 abril 1986) es podria il·lustrar amb mapes d'Espanya amb la línia dels fronts en cada un d'aquells anys. A més, els estudis militars més tècnics, com els de Martínez Bande, no estan mancats de dades precises sobre qüestions polítiques i fins i tot religioses, i és molt el que en aquest sentit deu quedar per veure.

El resultat de la guerra va aparèixer militarment incert en més d'un moment: els observadors estrangers, fins i tot els alemanys o italians, ho testimonien en els seus informes reservats. Però és un fet que a la banda nacional va imperar en tot temps una moral de victòria, mentre a la banda republicana cundia cada vegada més el pessimisme. Algunes operacions molt costoses, en homes i en material, foren empreses per Prieto (Terol) o per Negrín (Ebre) no pas amb l'esperança de derrotar del tot l'enemic, sinó simplement amb la intenció de crear una situació militar que permetés de pactar una pau digna. La política de Negrín de normalització de la vida religiosa ha de ser relacionada amb aquest context político-militar (en el cas d'Irujo hi ha per damunt de tot un imperatiu de la seva consciència de catòlic). Inversament, els esforços d'alguns catòlics catalans per restablir el culte públic a les darreries de 1938, quan no sols la guerra està perduda sinó que el front s'està ensorrant, implica que no els movia cap oportunisme, sinó el desig que el culte públic no arribés amb els furgons del vencedor, amb el consegüent perill de confusionisme.

El principal especialista és José Manuel Martínez Bande, del «Servicio Histórico Militar», el qual en aquests onze anys ha afegit set volums més als que ja tenia publicats dins la sèrie *Monografías de la guerra de España*; entre ells els nn. 13 i 14, dedicats respectivament a la batalla de l'Ebre i a la campanya de Catalunya. En aquest últim hi ha documents sobre la política d'ocupació. Martínez Bande revela quan comenta o interpreta la seva neta filiació franquista, però coneix com ningú el material immens del «Servicio Histórico Militar», i les seves aportacions són insubstituïbles. L'altre gran especialista militar, Ramón Salas Larrazábal, que el 1973 havia publicat la magnífica *Historia del Ejército Popular de la República*, en quatre volums, en aquests últims anys s'ha dedicat més a altres aspectes de la guerra, que el lector trobarà en altres seccions.

Els aspectes militars de la intervenció estrangera són registrats a la secció **P**, però les obres sobre Guernica i les responsabilitats i conseqüències del seu bombardeig són entre les obres sobre Euskadi (**L 33, 42, 43, 44, 45**;

I 10) o sobre intervenció estrangera (**P 16, 20, 26**), però vegeu sobretot Viñas (**H 43**), pp. 98-140: «La responsabilidad de la destrucción de Guernica».

Estudis sobre la batalla de Madrid, el setge d'Oviedo, etc., queden incorporats als estudis locals (**O**).

A més de les obres ací incloses sobre les brigades internacionals, vegeu Wyden, registrat a **A 18** com exemple d'història oral.

Un dels grans factors de la història espanyola des del 1808, i de la guerra civil en particular, és el problema militar. Les noves obres de Ballbé, Cardona i Seco Serrano s'afegeixen a les anteriors de Busquets (que darre-rament ha publicat una segona edició ampliada de la seva tesi doctoral) i Payne, que al seu clàssic estudi del 1968, *Los militares y la política en la España contemporánea*, uneix ara un nou llibre.

- G 1** AGUADO SÁNCHEZ, Francisco, *Historia de la Guardia civil*, 7 vols., Madrid, Ediciones Históricas S.A., 1983, 2360 pp.
- G 2** ALONSO BAQUER, Miguel, *El método español de pronunciamiento*, Madrid, Rialp, 1983, 274 pp.
- G 3** ALPERT, Michel, *El Ejército republicano en la guerra civil*, Barcelona, Ruedo Ibérico-Ibérica de Ediciones y Publicaciones, 1977, 425 pp.
- G 4** ID., *Historiografía militar de la guerra de España. Estado de la cuestión*, dins TUÑÓN i altres, *Historiografía (D 13)*, pp. 343-353.
- G 5** ID., *La reforma militar de Azaña, 1931-1933*, Madrid, Siglo XXI, 1982, 338 pp.
- G 6** ARCE, Carlos de, *Los generales de Franco*, Barcelona, Mitre, 1984, 326 pp.
- G 7** ID., *Historia de la Legión Española*, Barcelona, Mitre, 1984, 237 pp.
- G 8** ARMERO, Mario - GONZÁLEZ, Manuel, *Armas y pertrechos de la guerra civil española*, Madrid, Poniente, 1981, 186 pp.
- G 9** BALLBÉ, Manuel, *Orden público y militarismo en la España constitucional (1812-1983)*, Madrid, Alianza, 1983, 488 pp.
- G 10** BELDARRAIN OLALTE, Pablo, *Los asaltos al monte Intxorta (1936-1937)*, Bilbao, Bidasoa Instituto de Historia Contemporánea - Editorial GEU, 1980, 141 pp.
- G 11** BENAVIDES, Manuel D., *La escuadra la mandan los cabos*, México, Roca, 1976 (*1944), 596 pp.
- G 12** BUSQUETS, Julio, *El militar de carrera en España*. Edición actualizada, corregida y aumentada, Barcelona, Ariel, 1984 (*1971), 277 pp.
- G 13** ID., *Pronunciamientos y golpes de estado en España*, Barcelona, Planeta, 1982, 256 pp.
- G 14** CARDONA, Gabriel, *El poder militar en España contemporánea hasta la guerra civil*, Madrid, Siglo XXI, 1983, 332 pp.
- G 15** CASAS DE LA VEGA, Rafael, *El Alcázar*, Madrid, G. del Toro, 1976, 392 pp.

- G 16** ID., *Alfambra. La reconquista de Teruel*, Barcelona, L. de Caralt, 1976, 381 pp.
- G 17** ID., *Las milicias nacionales*, 2 vols., Madrid, Editora Nacional, 1977, 1071 pp.
- G 18** CERVERA PERY, José, *Alzamiento y revolución en la marina*, Madrid, San Martín, 1978, 404 pp.
- G 19** CONFORTI, Olao, *Guadalajara (La primera derrota del fascismo)*, Vilassar de Mar, Oikos-Tau, 1977 (*italià 1967), 368 pp.
- G 20** CRUELLES, Manuel, *La revolta del 1936 a Barcelona*, Barcelona, Galba, 1976, 360 pp.
- G 21** DURAN, Gustavo, *Una enseñanza de la guerra española*. Textos fijados, anotados y presentados por José Martín-Artajo, Madrid, Júcar, 1980, 126 pp.
- G 22** ESCOFET, Federico, *De una derrota a una victoria: 6 de octubre de 1934 - 19 de julio de 1936*, Barcelona, Argos Vergara, 1984 (*català 1973), 446 pp.
- G 23** FERNÁNDEZ, Carlos, *Los militares en la transición política*, Barcelona, Argos Vergara, ² 1982, 349 pp.
- G 24** ID., *Tensiones militares durante el franquismo*, Barcelona, Plaza Janés, 1985, 224 pp.
- G 25** FISAS, Vicenç, *El poder militar en España*, Barcelona, Laia, 1979, 298 pp.
- G 26** GÁRATE CÓRDOBA, José M.^a, *Alféreces provisionales. Improvisación de oficiales en la guerra del 36*, Madrid, San Martín, 1976, 397 pp.
- G 27** ID., *Partes oficiales de guerra (1936-1939)*. Servicio Histórico Militar. I. *Partes de guerra del Ejército Nacional*; II. *Partes de guerra del Ejército de la República*, Madrid, San Martín, 1977-1978, 412 i 657 pp.
- G 28** ID., *Tenientes en campaña. La improvisación de oficiales en la guerra del 36*, Madrid, San Martín, 1976, 311 pp.
- G 29** GONZÁLEZ ECHEGARAY, Rafael, *La marina mercante y el tráfico marítimo* (Servicio Histórico del Estado Mayor de la Armada. La Marina en la guerra de España 1936-1939), Madrid, San Martín, 1977, 426 pp.
- G 30** GUARDIA Y PASCUAL DEL POBIL, Rafael de la, *Crónica de la aeronáutica naval española*, 2 vols., Madrid, Editora Nacional, 1977, 1135 pp.
- G 31** GUARNER, Vicenç, *L'aixecament militar a Catalunya i la guerra civil*, Montserrat, Publicacions de l'Abadía, 1980, 394 pp.
- G 32** ID., *Cataluña en la guerra de España 1936-1939*, Madrid, G. del Toro, 1975, 403 pp.
- G 33** IGLESIAS, Ignacio, *La fase final de la guerra civil (De la caída de Barcelona al derrumbamiento de Madrid)*, Barcelona, Planeta, 1977, 234 pp.
- G 34** IZQUIERDO, Amaro, *Belchite a sangre y fuego*, Barcelona, Acervo, 1976, 285 pp.

- G 35** KINDELÁN, Alfredo, *Mis cuadernos de guerra*. Edición íntegra con todos los pasajes suprimidos por la censura en 1945, Barcelona, Planeta, 1982 (*1945), 218 pp.
- G 36** LAUREAU, Patrick, *L'aviation républicaine espagnole (1936-1939)*, París, Eds. Larivière, 1978, 408 pp.
- G 37** LÉCUYER, M. C. - SERRANO, C., *La guerre d'Afrique et ses repercussions en Espagne, 1859-1904*, Rouen, Publications de l'Université, 1977, 392 pp.
- G 38** LLARCH, Juan, *La batalla del Ebro*, Barcelona, Petronio, 1977, 288 pp.
- G 39** LLEIXA, Joaquim, *Contrarevolución monárquica y militarismo en la España de los años treinta*. Tesis doctoral inédita, Barcelona 1985.
- G 40** LÓPEZ FERNÁNDEZ, Antonio, *El general Miaja, defensor de Madrid*, Madrid, G. del Toro, 1975, 334 pp.
- G 41** LÓPEZ GARRIDO, Diego, *La Guardia civil y los orígenes del Estado centralista*, Barcelona, Crítica, 1982, 224 pp.
- G 42** MALUQUER I WAHL, Joan J., *L'aviació de Catalunya els primers mesos de la guerra civil*, Barcelona, Pòrtic, 423 pp.
- G 43** MARTÍNEZ BANDE, José Manuel, *Los asedios*. Servicio Histórico Militar, Madrid, San Martín, 1983, 358 pp.
- G 44** ID., *La batalla de Pozoblanco y el cierre de la bolsa de Mérida*. Servicio Histórico Militar, Madrid, San Martín, 1981, 368 pp.
- G 45** ID., *La batalla del Ebro*. Servicio Histórico Militar, Madrid, San Martín, 1978, 376 pp.
- G 46** ID., *La campaña de Cataluña*. Servicio Histórico Militar, Madrid, San Martín, 1979, 313 pp.
- G 47** ID., *El final de la guerra civil*. Servicio Histórico Militar, Madrid, San Martín, 1985, 396 pp.
- G 48** ID., *Frente de Madrid*, Barcelona, L. de Caralt, 1976, 271 pp.
- G 49** ID., *La llegada al mar*. Servicio Histórico Militar, Madrid, San Martín, 1975, 323 pp.
- G 50** ID., *La ofensiva sobre Valencia*. Servicio Histórico Militar, Madrid, San Martín, 1977, 295 pp.
- G 51** MERINO, Julio, *La tragedia de los generales españoles.- 1936*, Esplugues de Llobregat, Plaza Janés, 1985, 366 pp.
- G 52** MERÓN, Francisco, *En el cielo de España. Memorias de un aviador español, participante en la guerra nacional-revolucionaria de España*, Moscú. Ed. Progreso, 1979, 241 pp.
- G 53** PASTOR PETIT, Domènec, *La cinquena columna a Catalunya (1936-1939)*, Barcelona 1978, 300 pp.
- G 54** ID., *Los dossiers secretos de la guerra civil*, Barcelona, Argos Vergara, 1978, 518 pp.
- G 55** ID., *Espionaje. España 1936-1939*, Barcelona, Bruguera, 1977, 317 pp.
- G 56** PAYNE, Stanley G., *Ejército y sociedad en la España liberal, 1808-1936*, Madrid, Akal, 1977, 560 pp.

- G 57** PAZ, Abel, *Crònica de la columna de ferro*, Barcelona, Hacer, 1984, 310 pp.
- G 58** PAZ, Armando, *Los servicios de espionaje en la guerra civil española (1936-1939)*, Madrid, San Martín, 1976, 234 pp.
- G 59** PONS PRADES, Eduardo, *Guerrillas españolas 1936-1960*, Barcelona, Planeta, 1977, 459 pp.
- G 60** RODRÍGUEZ MARTÍN-GRANIZO, Gonzalo - GONZÁLEZ-ALLER HIERRO, José Ignacio, *Submarinos republicanos en la guerra civil española*, Madrid, Poniente, 1982, 191 pp.
- G 61** ROJAS, Carlos, *La guerra en Cataluña*, Barcelona, Plaza Janés, 1979, 331 pp.
- G 62** ROJO, Vicente, *España heroica*, Barcelona 1975.
- G 63** RUBIES, Ll., *La cabeza de puente de Balaguer*, Lleida, Dilagro, 1985.
- G 64** SANCHIS DE LOS SANTOS, Ramón de, *Los golpes de estado en España. De Espoz y Mina a Milans del Bosch, pasando por Espartero, Prim y otros*, Madrid, Vassallo de Mumbert, 1985, 431 pp.
- G 65** SECO SERRANO, Carlos, *Militarismo y civilismo en la España contemporánea*, Madrid, Instituto de Estudios Económicos, 1984, 458 pp.
- G 66** SUEIRO, Daniel, *La Flota es roja. Papel clave del radiotelegrafista Benjamín Balboa en julio de 1936*, Barcelona, Argos Vergara, 1983, 305 pp.
- G 67** SUERO ROCA, Teresa, *Los generales de Franco*, Barcelona, Bruquera, 1975, 190 pp.
- G 68** ID., *Militares republicanos en la guerra de España*, Barcelona, Península, 1981, 368 pp.
- G 69** TORRES, Estanislau, *La bossa de Bielsa (La gesta de la 43 Divisió)*, Barcelona, Destino, 1977, 191 pp.
- G 70** ID., *La caiguda de Barcelona. 1939*, Barcelona, Galba, 1978, 182 pp.
- G 71** VIDALI, Vittorio (Carlos), *El 5.º regimiento. Cómo se forjó el Ejército Popular Español*, México, Grijalbo, 1975 (*italià 1973), 254 pp.
- G 72** VILLARROYA I FONT, Joan, *Els bombardeigs de Barcelona durant la guerra civil (1936-1939)*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia, 1981, 254 pp.
- G 73** ZARAGOZA, Cristóbal, *Ejército Popular y militares de la República, 1936-1939*, Barcelona, Planeta, 1983, 321 pp.
- g 1** ALCOFAR NASSAES, José Luis, *Los comisarios políticos del Ejército Popular de la República*, dins *Nueva Historia* 24 (1978) 58-67.
- g 2** ALONSO BAQUER, Miguel, *El modelo español de pronunciamiento*, dins *Hispania* XXXIX/142 (1979) 337-378.
- g 3** BARRIOS GUTIÉRREZ, Juan, *Evolución de la doctrina táctica de Franco*, dins *Revista de Historia Militar* 40 (1976) 91-105.
- g 4** CARDONA, Gabriel, i altres, *Dossier: L'exèrcit dins l'Espanya contemporània (1898-1975)*, dins *L'Avenç* 55 (1982) 51-68.

- g 5 CARR, Raymond, *Militares y política en España (1840-1923)*, dins *Historia* 16, II (1976) 39-44.
- g 6 CLARA, Josep, *Els bombardeigs a Sant Feliu de Guíxols durant la guerra civil (1936-1939)*, dins *Revista de Girona* 105 (1983) 345-359.
- g 7 COLOMER, Josep M.^a, *El militarisme com a desordre públic. Conversa amb Manuel Ballbé*, dins *L'Avenç* 75 (1984) 78-82.
- g 8 ENGEL, Carlos, *La cabeza de puente de Balaguer, 46 años después*, dins *Historia y Vida* 199 (1984) 114-125.
- g 9 FABRE, Jaume, *Miquel Gayolà: juliol de 1936 a Girona*, dins *L'Avenç* 70 (1984), 23-26.
- g 10 GARCÍA SOLER, Maribel, *Crisis militar 1905: Ley de jurisdicciones*, dins *Sistema* 66 (1985) 115-123.
- g 11 GARRIGA I ANDREU, Joan, *Granollers: el bombardeig de 1938. Un altre Guernica?*, dins *L'Avenç* 18 (1979) 72-74.
- g 12 GÓMEZ YÁÑEZ, José Antonio, *Sobre la sociología del militar español*, dins *Sistema* 59 (1984) 103-116.
- g 13 GONZÁLEZ, Fernando, *Moros en la «Cruzada»*, dins *Historia internacional* 8 (1975) 10-19.
- g 14 IDÁÑEZ, Rafael, *Los problemas militares durante la Dictadura*, dins *Historia internacional* 10 (1976) 20-25.
- g 15 MALUQUER WAHL, Juan J., *El enigma del camión de trilita*, dins *Historia y Vida* 154 (1981) 51-63.
- g 16 MARTÍ, Casimir, *Los militares en la política española de los siglos XIX y XX*, dins *Pastoral misionera* 17 (1981) 238-244.
- g 17 SALAS LARRAZÁBAL, Ramón, *La propaganda de guerra en el ámbito militar*, dins *Revista de Historia Militar* 50 (1981) 113-144.
- g 18 TRIADÚ, Joan, *Granollers, 1938*, dins *Serra d'Or* 213 (1977) 391.
- g 19 VALLÈS, Edmon, *Algunes consideracions sobre la campanya de Catalunya (desembre 1938-febrer 1939)*, dins *Serra d'Or* 233 (1979) 77-82; 234 (1979) 145-149.
- g 20 VAREA, Manuel, *EL SIFNE. Servicio secreto en la guerra civil*, dins *Historia internacional* 7 (1975) 30-33.
- g 21 VENTALLÓ, Joaquim, *L'obra destructora de l'aviació italiana*, dins *L'Avenç* 33 (1980) 58-59.
- g 22 VILLARROYA I FONT, Joan, *Els bombardeigs sobre Barcelona*, dins *L'Avenç* 33 (1980) 54-61.
- g 23 ID., *Bombas sobre la ciudad*, dins *Historia y Vida* 145 (1980) 18-21.

H) ASPECTES SOCIALS, ECONÒMICS I CULTURALS

Aquesta és una secció força heterogènia, que té per denominador comú tot allò que no és ni militar ni religiós. Comprèn obres sobre la vida quotidiana, els nens, les dones, l'educació, l'economia i la cultura durant la guerra. Els mateixos temes, però del temps de la República, es troben a E, i a T si es tracta de la postguerra. Estudis de llenguatge han estat catalogats

a **A**, entre les qüestions de mètode. Els temes d'aquesta secció, quan es refereixen a Catalunya, es trobaran a la **K**.

En matèria de l'economia de guerra, i sobretot pel que fa a l'ajut estranger i al famós mite de l'or de Moscou, la gran novetat d'aquests últims anys són els treballs d'Àngel Viñas (**H 43, 44, 45**).

- H 1** ABELLA, Rafael, *La vida cotidiana en España bajo el régimen de Franco*, Barcelona, Argos Vergara, 1984, 254 pp.
- H 2** ALCALDE, Carmen, *La mujer en la guerra civil española*, Madrid, Ed. Cambio 16, 1976, 225 pp.
- H 3** ALTED VIGIL, A., *Política del Nuevo Estado sobre el patrimonio cultural y la educación durante la guerra civil española*, 1984, 391 pp.
- H 4** ÁLVAREZ LOPERA, J., *La política de bienes culturales del gobierno republicano durante la guerra civil española*, 2 vols., Madrid, Ministerio de Cultura, 1982, 414 pp.
- H 5** ARBELOA MURU, Victor Manuel, *Los intelectuales ante la Segunda República Española*, Salamanca, Almar, 1981, 328 pp.
- H 6** BALCELLS, Albert, editor, *Teoría y práctica del movimiento obrero en España, 1900-1936*, València, Fernando Torres, 1977, 329 pp.
- H 7** BERNECKER, Walter L., *Colectividades, revolución social*, Barcelona, Crítica, 1982, 528 pp.
- H 8** BRICALL, Josep M.^a, *La economía española (1936-1939)*, dins TUÑÓN i altres, *La guerra civil (F 45)*, pp. 359-417.
- H 9** ID., *Economy, Republican*, dins *Historical Dictionary of the Spanish Civil War*, Londres, Greenwood Press, 1982.
- H 10** C.N.T. - A.I.T. Confederación Nacional del Trabajo de España, Regional de Aragón, Rioja y Navarra, *Realizaciones revolucionarias y estructuras colectivistas de la Comarcal de Monzón-Huesca*, Monzón, Ediciones Cultura y Acción, 1977, 160 pp.
- H 11** CABRERA, Mercedes, *La Patronal ante la II República. Organizaciones y estrategia*, Madrid, Siglo XXI, 1983, 344 pp.
- H 12** CASTILLO, Juan José, *Propietarios muy pobres. Sobre la subordinación política del pequeño campesino*, Madrid, Ministerio de Agricultura, 1979.
- H 13** *Las colectividades campesinas 1936-1939*. Edición de «Los de siempre», Barcelona, Tusquets, 1977, 339 pp.
- H 14** *Les élites espagnoles à l'époque contemporaine*. Actes du Colloque d'Histoire Sociale d'Espagne, du 14 au 16 Mars 1982, 1984, 415 pp.
- H 15** FAGOAGA, Concha, *La voz y el voto de las mujeres. 1877-1931*, Barcelona, Icaria, 1985.
- H 16** FERNÁNDEZ SORIA, Juan Manuel, *Educación y cultura en la guerra civil (España, 1936-1939)*, València, Nau Llibres, 1984, 311 pp.
- H 17** GARCÍA, Félix, *Colectivizaciones campesinas y obreras en la revolución española*, Madrid, ZYX, 1977, 266 pp.

- H 18** GAROSCI, Aldo, *Los intelectuales y la guerra civil de España*, Madrid, Júcar, 1981, 464 pp.
- H 19** GARRIDO, L., *Producción agrícola de la España republicana durante la guerra civil* (Estudios de Historia Social 16-17), Madrid 1981.
- H 20** GUTIÉRREZ MOLINA, José Luis, *Colectividades libertarias en Castilla*, Madrid, Campo Abierto, 1977, 113 pp.
- H 21** IZCARAY CEBRIANO, Jesús, *Cuando estallaron los volcanes*, Madrid, Akal, 1979, 384 pp.
- H 22** LEÓN, M.ª Teresa, *La Historia tiene la palabra* (Noticia sobre el salvamento del tesoro artístico). Prólogo, selección del apéndice y notas de Gonzalo Santoja, Madrid, Hispamérica, 1977 (*1944), 122 pp.
- H 23** LOZANO, Claudio, *La educación republicana*, Barcelona, Universidad Central, 1981, 600 pp.
- H 24** MAURICE, Jacques, *La reforma agraria en España en el siglo XX (1900-1936)*, Madrid, Siglo XXI, 1975, 159 pp.
- H 25** MINTZ, F., *La autogestión en la España revolucionaria*, Madrid, La Piqueta, 1977, 436 pp.
- H 26** MUNIS, G., *Jalones de derrota. Promesa de victoria. Crítica y teoría de la Revolución española (1930-1939)*, Bilbao, Zero, 1977, 517 pp.
- H 27** NASH, Mary, *Mujer, familia y trabajo en España, 1875-1936*, Barcelona, Anthropos, 1983, 390 pp.
- H 28** ID., *Mujeres libres, 1936-1939*, Barcelona, Tusquets, 1975, 236 pp.
- H 29** ID., *Mujer y movimiento obrero en España, 1931-1939*, Barcelona, Fontamara, 1981, 384 pp.
- H 30** PÀMIES, Teresa, *Los niños en la guerra*, Barcelona, Bruguera, 1977, 189 pp.
- H 31** PUELLES BENÍTEZ, Manuel de, *Educación e ideología en la España contemporánea (1767-1975)*, Barcelona, Labor, 1980, 522 pp.
- H 32** RENAU, Josep, *Arte en peligro, 1936-1939*, València, Ayuntamiento de Valencia - Fernando Torres Editor, 1980, 201 pp.
- H 33** RICHARDS, Vernon, *Enseñanzas de la revolución española*, Madrid, Campo Abierto, 1977, 214 pp.
- H 34** RODRÍGUEZ-ARIAS BUSTAMANTE, Lino, *La guerra civil y los españoles en América*, Madrid, Martín-Macías, 1977, 224 pp.
- H 35** ROSAL, Amaro del, *El oro del Banco de España y la historia del Vita*, Barcelona-Buenos Aires-México, Grijalbo, 1976, 254 pp.
- H 36** RUBIO CABEZA, Manuel, *Los intelectuales españoles y el 18 de julio*, Barcelona, Acervo, 1975, 199 pp.
- H 37** SAFÓN, Ramón, *La educación en la España revolucionaria (1936-1939)*, Madrid, La Piqueta, 1978, 184 pp.
- H 38** SCHNEIDER, Luis Mario, *II Congreso Internacional de escritores antifascistas (1937): I Inteligencia y guerra civil en España; II Pensamiento literario y compromiso antifascista de la inteligencia española republicana*, Barcelona, Laia, 1978, 307 i 249 pp.

- H 39** SONADELLAS, Concepció, *Clase obrera y revolución social en España (1936-1939)*, Bilbao, Zero, 1977, 176 pp.
- H 40** SOUCHY BAUER, Agustín, *Colectivizaciones. La obra constructiva de la revolución española*, Barcelona, Fontamara, 1977, 256 pp.
- H 41** TUÑÓN DE LARA, Manuel, *Cultura y culturas. Ideologías y actitudes mentales*, dins TUÑÓN i altres, *La guerra civil (F 45)*, pp. 275-358.
- H 42** VALLS, Fernando, *La enseñanza de la literatura en el franquismo (1936-1951)*, Barcelona, Antoni Bosch Editor, 1983, 198 pp.
- H 43** VIÑAS, Ángel, *Guerra, dinero, dictadura. Ayuda fascista y autarquía en la España de Franco*, Barcelona, Crítica, 1984, 340 pp.
- H 44** ID., *El oro de Moscú. Alfa y omega de un mito franquista*, Barcelona, Grijalbo, 1979, 535 pp.
- H 45** ID., *El oro español en la guerra civil*, Madrid, Ministerio de Hacienda. Instituto de Estudios Fiscales, 1976, 618 pp.
- H 46** ID., *Política comercial exterior en España, 1931-1975*, 3 vols., Madrid, Banco Exterior de España, Servicio de Estudios Económicos, 1979, 1564 pp.
- H 47** ZAMBRANO, María, *Los intelectuales en el drama de España y Ensayos y notas (1936-1939)*, Madrid, Hispamérica, 1977, 208 pp.
- h 1** BERRUEZO, Reyes - ARBELOA, Víctor Manuel, *Socialistas y católicos ante la escuela*, dins *Pastoral Misionera* 15 (1979) 104-135.
- h 2** CIRICI I PELLICER, Cirici, *Els estudiants i la cultura a l'època de la República*, dins *L'Avenç* 38 (1981) 12-13.
- h 3** GONZÁLEZ, Fernando, *Comunas libertarias aragonesas*, dins *Historia internacional* 2 (1975) 64-67.
- h 4** REVUELTA GONZÁLEZ, Manuel, *Los colegios de la Compañía de Jesús: tres momentos de su evolución histórica*, dins *Razón y Fe* 207 (1983) 363-375.

I) L'ESGLÉSIA I LA GUERRA CIVIL

Arribem al tema central d'aquesta bibliografia: les altres seccions no són més que el necessari marc històric d'aquesta. I segurament sorprendrà que, malgrat aquesta importància, i el meu esforç per ser el més complet possible, la llista resultant és relativament poc nombrosa. Tothom reconeix la gran importància que, activament o passivament, va tenir la religió en la nostra guerra, però aquest és l'aspecte en el qual les recerques van més endarrerides. Quasi totes les obres tocant la guerra civil, des de les històries generals i sistemàtiques fins a les memòries personals, contenen referències a la religió, però poc fonamentades, i sense haver-se arribat a una obra de síntesi equilibrada i completa. En l'aspecte militar, passats els primers i més apassionats anys de la postguerra, ha estat relativament fàcil d'arribar a una ampla zona de coincidència, almenys entre els especialistes i pel que fa als principals esdeveniments bèl·lics. Els comentaris sobre l'heroisme o l'habilitat tàctica o estratègica d'uns i altres podran diferir, però els fets

d'armes en ells mateixos són els que menys camp obert deixen al subjectivisme. Les xifres de combatents i de baixes poden oscil·lar dins d'uns marges, com les de les manifestacions, però és difícil de discutir la presa de les ciutats, qui va guanyar tal o tal batalla i, en definitiva, qui va guanyar militarment la guerra. L'aspecte polític ja és més vidriós, però també el pas dels anys ha anat aproximant posicions entre els historiadors, si més no sobre l'encadenament dels fets, al marge de judicis de valor. Però quan es toca l'aspecte religiós és quan més afloren les reaccions visceralment i apassionades, perquè els estudis no es troben gaire més endavant que els anys quaranta. Per això podem pensar que un aprofundiment d'aquest aspecte per força redundaria en una més serena interpretació del conjunt de la guerra civil.

Aquest és el sector en el qual més domina encara la literatura plamfletària: o per acusar l'Església de ser la gran conspiradora, o per mantenir encara enarborada la bandera de la croada. I com que totes dues versions coincideixen en presentar l'Església (l'espanyola i la vaticana) com a bel·ligerant, els uns com si fos un crim i els altres com si fos un mèrit, aquesta és una de les coincidències que, com més amunt he dit, fan que la majoria dels historiadors, especialment els estrangers, que treballen amb fonts secundàries, ho donin per veritat inconcusa. Tot just en aquest darrer decenni, i sobretot en aquests ultimíssims anys, l'accés a les fonts primàries ha permès l'aparició d'algunes obres serioses, però el camp de recerques a emprendre és encara immens.

Per a definir el caràcter inicial de l'aixecament militar caldria començar per una recopilació exhaustiva de tots els bans de «pronunciamiento» dels generals sublevats a les diferents places. L'antologia més completa que conec és la de Cabanellas (F 9), però no és suficient. De tots els que he vist, no n'hi ha cap que esmenti la motivació religiosa, que ben aviat s'hi va afegir com a suplement místic i força ideològica. És un fet que, per a molts voluntaris de la banda dita nacional, a Navarra principalment, però també a Castella, la guerra va ser, sociològicament i psicològicament, una croada. I aquest caràcter no es desmenteix pels interessos de tota mena que s'hi barrejaven, ni pels excessos, o crims per dir-ho clar, que es cometen: ¿no van acompanyar també les croades medievals? La gran diferència és que les medievals eren convocades pels Papes, i la de 1936 no. I, d'altra banda, la primera autoritat, entre els sublevats, que va invocar el caràcter religiós de l'aixecament va ser el califa de la zona espanyola del Marroc, Muley Hassan ben El Mehdi, que exhortava els moros voluntaris a combatre els ateus espanyols. Aquest califa, per cert, era el cap de la càbila dels Beni-Urraguel, que el 1919, també en nom de Déu, havien causat als espanyols el desastre d'Annual. Ni a les brigades internacionals no va mancar la motivació religiosa. El pintor jueu Marc Chagall escrivia el 1938 a un jueu voluntari de la companyia Botvine: «Je crois que vos noms brilleront dans notre histoire (...) J'ai conscience que notre résistance juive contre l'ennemi a déjà la beauté biblique. Bien sûr, le nouveau motif biblique mérite d'être perpétué comme on fait avec les vieux motifs de la Bible» (J 31, p. 203). També la propaganda republicana (vegeu exposicions i cartells citats a X)

insisteix a presentar l'Església com un dels components de la revolta, al mateix nivell de militars, capitalistes i monàrquics, segons el famós cartell de la barca, o com els quatre genets de l'Apocalipsi, segons una caricatura macabra de *L'Esquella de la Torratxa*. Però la documentació reservada revela les gravíssimes tensions entre Franco i la Santa Seu, que en més d'un moment arriben quasi a la ruptura. Per això cal estudiar i distingir millor la posició del Vaticà de la dels bisbes espanyols. És una tasca laboriosa, però no impossible, sense esperar l'obertura dels arxius vaticans. Pel que fa als bisbes espanyols, no ens podem limitar a les pastorals de Gomà i Pla i Deniel, ni a la col·lectiva (que ha de ser llegida i analitzada seriosament, com ho ha fet Castón Boyer **A 4**), sinó que cal també despullar sistemàticament els butlletins oficials de totes les diòcesis (tasca laboriosíssima, ja que no hi ha cap biblioteca en tot Espanya que els tingui tots complets; Álvarez Bolado ha emprès una recerca vastíssima en aquest sentit, i n'esperem els resultats) i també les notícies aparegudes als diaris sobre intervencions d'eclesiàstics, *sobretot les primeres setmanes!*

El fet més destacat, i més estudiat, pel que fa a l'Església, és la persecució: queda per a **R**, perquè no es pot dissociar el seu estudi del de la repressió.

Sobre el paper del Vaticà, cal veure les obres de Marquina (**I 18**), Rodríguez Aisa (**Q 303**), totes dues amb importants apèndixs documentals, i també un article meu (**i 18**). La posició del Vaticà apareix també clarament en el cas del Dr. Rial (**q 50**).

Mentre esperem l'obra de conjunt que el tema de l'Església i la guerra civil mereix, cal consultar, en primer lloc el capítol o capítols que li dediquen algunes històries de l'Església: Cárcel Ortí a la de la BAC, dirigida per García Villoslada (**I 4**), i Schenk a l'edició espanyola de la Fliche-Martin (**I 31**). La d'Aldea, a l'edició original de la de Jedin (**I 1**), haurà de ser completada en el volum especial sobre Espanya que crec que per a la futura edició espanyola es prepara. El llibret d'Hernando (**I 14**), malgrat la brevetat i el títol cridaner, és molt seriós: és el primer autor que ha analitzat metòdicament l'ús del mot *crusada* en els escrits de Gomà i de Pla i Deniel. Ni que sigui centrada en el punt de vista basc, l'obra d'Iturralde (apareguda el 1960-1965; nova edició: **L 28**) conté molts documents que desmenteixen el mite franquista de la guerra santa. Pel que fa a la ultradreta catòlica, molt important en els preparatius i en els primers temps de la guerra, vegeu els estudis sobre *Acción Española* (**J 63**; **j 9, 21, 22**) i les memòries de Sáinz Rodríguez (**Q 312**) i Vegas Latapie (**Q 361**). Esgarrifa de llegir a les memòries d'aquest últim que, després de la derrota electoral del 16 de febrer de 1936, havia planejat seriosament l'eliminació de tots els diputats per mitjà de gasos asfixiants.

La vida de l'Església a la zona nacional ha de ser estudiada sense caure en aquella literatura de l'època, que la presentava com profundament cristiana, ni limitar-se a anècdotes que més que estudiar-la la ridiculitzen. I la vida a la zona republicana també ha de ser estudiada seriosament: no tot va ser persecució. Una obra molt important és la de Manent-Raventós (**K 57**), que encara que directament es limita a Catalunya fa conèixer la política de

la República i la situació de tolerància de la segona part de la guerra. Recordem que Barcelona era la capital on coincidien el govern de la República, el de la Generalitat, el d'Euskadi i els interlocutors vàlids per a les negociacions, que eren els catòlics bascs i el grup d'Unió Democràtica.

- I 1 ALDEA VAQUERO, Quintín, *Die Kirche in Spanien und Portugal: Spanien*, dins *Weltkirche im 20. Jahrhundert (Handbuch der Kirchengeschichte*, dir. per Hubert Jedin, vol. 7), Freiburg-Basel-Wien, Herder, 1979, pp. 610-622.
- I 2 *Aproximación a la historia social de la Iglesia española contemporánea. II Semana de historia eclesiástica de España contemporánea*, El Escorial, Real Monasterio, 1978, 321 pp.
- I 3 ARBELOA MURU, Víctor Manuel, *Aquella España católica*, Salamanca, Sígueme, 1975, 374 pp.
- I 4 CÁRCCEL ORTÍ, Vicente, *La II República y la guerra civil (1931-1939)*, dins *Historia de la Iglesia en España*, dirigida per Ricardo García Villoslada, t. V, Madrid, BAC, 1979, pp. 331-394.
- I 5 CARDÓ, Carles, *Les dues tradicions. Història espiritual de les Espanyes*, Barcelona, Claret, 1977 (*francès 1947), 310 pp.
- I 6 CASTELLS, José Manuel, *Las asociaciones religiosas en la España contemporánea (1767-1965). Un estudio jurídico-administrativo*, Madrid, Taurus, 1973.
- I 7 CUENCA TORIBIO, José Manuel, *Historia de la Iglesia contemporánea en España*, Madrid, Rialp, 1978, 436 pp.
- I 8 ID., *Sociología de una élite de poder de España e Hispanoamérica: la Jerarquía eclesiástica, 1789-1965*, Córdoba, Ediciones Escudero, 1976, 381 pp.
- I 9 *2000 años de cristianismo. La aventura cristiana, entre el pasado y el futuro*, vol. IX, Madrid, Sedmay-Société d'Histoire Chrétienne, 1979, 288 pp.
- I 10 *Estudios históricos sobre la Iglesia española contemporánea*, El Escorial, Colegio Universitario María Cristina, 1979, 400 pp.
- I 11 GARCÍA, Ángel, *La Iglesia española y el 18 de julio*, Barcelona, Acervo, 1977, 312 pp.
- I 12 GIL DELGADO, F., *Conflicto Iglesia-Estado (España 1808-1975)*, Madrid 1975, 638 pp.
- I 13 HERMET, Guy, *Les catholiques dans l'Espagne franquiste: I. Les acteurs du jeu politique; II. Chronique d'une dictature*, París, Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1980-1981, 371 i 452 pp.
- I 14 HERNANDO, Bernardino M., *Delirios de Cruzada*, Madrid, Ediciones 99, 1977, 206 pp.
- I 15 *Iglesia, sociedad y política en la España contemporánea*, San Lorenzo del Escorial, Ediciones Escorialenses, 1983, 410 pp.
- I 16 LABOA GALLEGO, Juan María, *La Iglesia entre la democracia y el autoritarismo*, dins *Al servicio de la Iglesia y del pueblo. Homenaje al cardenal Tarancón en su 75 aniversario*, Madrid, Narcea, 1984, 350 pp.

- I 17** MAISO GONZÁLEZ, Jesús, *Mesianismo y milenarismo en el Movimiento Nacional*, Requena de Campos (Palencia), Edició de l'autor, 1979, 64 pp.
- I 18** MARQUINA BARRIO, Antonio, *La diplomacia vaticana y la España de Franco (1936-1945)*, Madrid, CSIC, 1983, 710 pp.
- I 19** *Los marxistas españoles y la religión. Encuesta dirigida por José Antonio Gibernat y Teresa Rodríguez de Lecea*, Madrid, Instituto Fe y Secularidad - Cuadernos para el Diálogo, 1977, 193 pp.
- I 20** METZ, René, *L'Église catholique et les autres sociétés: II. Les États: 2: De la première guerre mondiale à la période postconciliaire (1914-1978)*, dins *Histoire du Droit et des institutions de l'Église en Occident* 18, París, Cujas, 1984, pp. 211-288.
- I 21** MONTCLOS, Xavier de, *Les chrétiens face au nazisme et au stalinisme, 1939-1945*, París, Plon, 1983.
- I 22** ORCASITAS GÓMEZ, Miguel Ángel, *Aproximación a la historia social de la Iglesia española contemporánea*, Madrid, Real Monasterio del Escorial, 1978, 352 pp.
- I 23** PAYNE, Stanley G., *El catolicismo español*, Barcelona, Planeta, 1984, 314 pp.
- I 24** PETSCHEN, Santiago, *La Iglesia en la España de Franco*, Madrid, Sedmay, 1977, 199 pp.
- I 25** RAGUER, Hilari, *La espada y la cruz (La Iglesia 1936-1939)*, Barcelona, Bruguera, 1977, 253 pp.
- I 26** ID., *Los cristianos y la guerra civil española*, dins *2000 años (I 9)*, pp. 228-238.
- I 27** ID., *El Vaticà i la guerra civil*, Barcelona, Centre d'Estudis Francesc Eiximenis, 1982, 43 pp.
- I 28** RUIZ GIMÉNEZ, Joaquín, *Iglesia, Estado y Sociedad en España. 1930-1982*, Barcelona, Argos Vergara, 1984, 402 pp.
- I 29** RUIZ RICO, Juan José, *El papel político de la Iglesia católica en la España de Franco (1936-1945)*, Madrid, Tecnos, 1977, 277 pp.
- I 30** SALAS LARRAZÁBAL, Ramón, *Los católicos ante la guerra civil*, dins RUIZ GIMÉNEZ (I 28), pp. 85-100.
- I 31** SCHENK, Juan Eduardo, *La guerra civil española*, dins *Historia de la Iglesia FLICHE-MARTIN*, edició espanyola, vol. XXVI/1, València 1979, pp. 465-623.
- i 1** CALLAHAN, W. J., *Dos Españas, dos Iglesias*, dins *Historia* 16, XXXVII (1979) 40-50.
- i 2** CASTÓN, Pedro - MORILLAS, José A., *El nacional-catolicismo de guerra (1936-1939)*. Estudio de la sociedad nacional-católica española a través de la legislación religiosa aparecida durante los casi tres años de guerra civil, dins *Razón y Fe* 198 (1978) 420-436.
- i 3** CUENCA TORIBIO, José Manuel, *Iglesia-Estado en la España del siglo XX (1931-1979)*, dins *Estudios Eclesiásticos* 55/212 (1980) 89-110.
- i 4** ID., *Perfil sociológico del episcopado andaluz contemporáneo (1789-1939)*, dins *Hispania* XXXVIII/139 (1978) 301-318.

- i 5 ID., *Relaciones Iglesia y Estado en la España del siglo XX (1931-1980)*, dins *Hispania* XL 144 (1980) 153-176.
- i 6 ENRIQUE Y TARANCÓN, Vicente, *Franco y la Iglesia* (Juicio histórico al general Franco), dins *Cambio* 16, 18 novembre 1985, pp. 21-33.
- i 7 MARGENAT PERALTA, José M.^a, *Manuel de Irujo: la política religiosa de los gobiernos de la República en la guerra civil (1936-1939)*, dins *Cuadernos de Historia Moderna y Contemporánea* 4 (1983) 175-193.
- i 8 MARQUINA BARRIO, Antonio, *La Iglesia española y los planes culturales alemanes para España*, dins *Razón y Fe* 199 (1979) 354-395.
- i 9 ID., *El Vaticano contra la Cruzada*, dins *Historia* 16, XXII (1978) 39-52.
- i 10 MEDINA MOLERA, Antonio, *La Iglesia de la Cruzada*, dins *Historia internacional* 11 (1976) 29-33.
- i 11 PETSCHEN, Santiago, *Cien años de diplomacia vaticana*, dins *Historia internacional* 1 (1975) 14-15.
- i 12 RAGUER, Hilari, *El cardenal Gomá y la guerra de España*, dins *Arbor* 436 (1982) 475-513.
- i 13 ID., *Catòlics catalans contra l'alçament* (la «Unió Democràtica de Catalunya» durant la guerra civil), dins *L'Avenç* 10 (1978) 46-51.
- i 14 ID., *Uns cristians per la República (1931-1939)*, dins *Taula de Canvi* 3 (1977) 49-61.
- i 15 ID., *La Iglesia y la guerra civil*, dins *Razón y Fe* 196 (1977) 1082-1091.
- i 16 ID., *Los obispos españoles y la guerra civil*, dins *Arbor* 439-440 (1982) 295-320.
- i 17 ID., *La Santa Sede y los bombardeos de Barcelona de 1938*, dins *Historia y Vida* 145 (1980) 22-35.
- i 18 ID., *El Vaticano y la guerra civil*, dins *Cristianesimo nella storia* 3 (1982) 137-209.
- i 19 RODRÍGUEZ AISA, M.ª Luisa, *Gobierno de la Iglesia española. Vacantes y nombramientos de obispos durante la última guerra*, dins *Hispania Sacra* XXXVII (1985) 9-23.
- i 20 RODRÍGUEZ PAMPÍN, José M.^a, *Análisis semántico-actancial de la carta colectiva del episcopado español del 1 de julio de 1937*, dins *Pastoral Misionera* 11 (1975) 122-132.
- i 21 *Sept, Temps présent, Quinzaine... Le Père Chenu se souvient...*, dins *Lettre* 200 (1975) 4-5.
- i 22 SOLÉ I SABATÉ, Josep M.^a, «Victor Montserrat», *el pseudònim escaient de Josep M. Tarragó*, dins *Qüestions de Vida Cristiana* 128-129 (1985) 112-120.
- i 23 SOUTHWORTH, Herbert R., *La propaganda catòlica y la guerra civil española*, dins *Historia* 16, XLIII (1979) 70-83.
- i 24 VIGNAUX, Paul, *Cattolici francesi di fronte ai fascismi e alla guerra di Spagna*, dins *Cristianesimo nella storia* 3 (1982) 343-408.

- i 25** VIGNAUX, Georgette et Paul, *Chrétiens de 1936 contre Franco. Ceux qui choisirent contre les prêcheurs de croisade, dans Témoignage Chrétien* 30 (1975). Reprès a *Esprit* 452 (1975) 856-857.

J) PARTITS, MOVIMENTS I IDEOLOGIES

El nucli principal d'aquesta secció el formen les monografies sobre partits polítics, que hauran de ser completades amb les biografies o memòries (vegeu **Q**) sobre els respectius líders. Per al paper de l'Església interessen els nombrosos estudis sobre cristianisme social o democràcia cristiana; l'article de Baget-Bozzo (**j 10**) cita unes cartes de Don Luigi Sturzo sobre la guerra civil espanyola. Hi ha també nombrosos estudis sobre la maçoneria (però la bibliografia sobre aquest tema és a **D**), en la qual Ferrer Benimeli és l'autor més competent i més prolífic, i també sobre judaisme. Si el comunisme, juntament amb el separatisme, apareix com un dels grans enemics dels sublevats des de les proclames o bans inicials, el judaisme i la maçoneria no triguen a afegir-s'hi. A mesura que la guerra es converteix, de part dels sublevats, en croada, simultàniament els republicans són presentats com a jueus i maçons; no com a moros, evidentment.

- J 1** AISA, Javier - ARBELOA, V. M., *Historia de la Unión General de Trabajadores (U.G.T.)*, Madrid, ZYX, 1975, 287 pp.
- J 2** ALBA, Víctor, *La Alianza Obrera. Historia y análisis de una táctica de unidad en España*, Madrid-Gijón, Júcar, 1978, 270 pp.
- J 3** ID., *La Nueva Era. Antología de una revista revolucionaria. 1930-1936*. Introducción y selección de —, Madrid, Júcar, 1976, 339 pp.
- J 4** ALMENDROS, Joaquín, *Situaciones españolas: 1936/1939. El P.S.U.C. en la guerra civil*, Barcelona, Dopesa, 1976, 203 pp.
- J 5** ÁLVAREZ JUNCO, José, *El anticlericalismo en el movimiento obrero*, dins JACKSON i altres, *Octubre 1934* (**E 32**), pp. 283-300.
- J 6** AMBOU, Juan, *Los comunistas en la resistencia nacional republicana*, Madrid, Hispamérica, 1978, 341 pp.
- J 7** ANDRÉS-GALLEGO, José, *El socialismo durante la Dictadura. 1923-1930*, Madrid, Tebas, 1977, 636 pp.
- J 8** ARBELOA Y MURU, Víctor Manuel, *Historia de la Unión General de Trabajadores*, Bilbao, Zero, 1975, 287 pp.
- J 9** ID., *La masonería en Navarra, 1870-1945*, Pamplona, Aranzadi, 1976, 214 pp.
- J 10** ARTOLA, Miguel, *Partidos y programas políticos, 1808-1936*, 2 vols., Madrid, Aguilar, 1974-1975, 640 pp.
- J 11** AVNI, Haim, *España, Franco y los judíos*, Madrid, Altalena, 1982, 265 pp.
- J 12** BAR, Antonio, *La C.N.T. en los años rojos. Del sindicalismo revolucionario al anarcosindicalismo (1910-1926)*, Madrid, Akal, 1981, 381 pp.

- J 13** BARAS, Montserrat, *Acció Catalana 1922-1936*, Barcelona, Curial, 1984, 470 pp.
- J 14** BELTZA [LÓPEZ ADÁN, Emilio], *Mediación y alineación del Carlismo al Nacionalismo burgués*, San Sebastián, Txertoa, 1978, 220 pp.
- J 15** BENAVIDES GÓMEZ, Domingo, *Democracia y cristianismo en la España de la Restauración, 1875-1931*, Madrid, Editora Nacional, 1978, 391 pp.
- J 16** ID., *Maximiliano Arboleya y su interpretación de la Revolución de octubre*, dins JACKSON i altres, *Octubre 1934* (E 32), pp. 253-267.
- J 17** BERNECKER, W. L., *Colectividades y revolución social. El anarquismo en la guerra civil española, 1936-1939*, Barcelona, Crítica, 1982 (*alemany 1978), 522 pp.
- J 18** BLAS GUERRERO, Andrés de, *El socialismo radical en la II República*, Madrid, Tucur, 1978, 180 pp.
- J 19** BLINKHORN, Martin, *Carlismo y contrarrevolución en España, 1931-1939*, Barcelona, Crítica, 1979, 469 pp.
- J 20** BUESO, Adolfo, *Cómo fundamos la C.N.T. Congreso fundacional de la CNT (Congreso de Bellas Artes, Barcelona, 30-31 octubre, 1 noviembre de 1910)*, Barcelona, Avance, 1976, 136 pp.
- J 21** CARRASCO CALVO, Salvador, *Pensamiento social y acción sindical en el catolicismo innovador español*, extret de *Escritos del Vedat XIV* (1984) 209-252.
- J 22** CASTERÁS, Ramón, *Las JSUC: ante la guerra y la revolución (1936-1939)*, Barcelona, Nova Terra, 1977, 367 pp.
- J 23** CASTILLO, Juan José, *El sindicalismo amarillo en España. Aportación al estudio del catolicismo social español (1912-1923)*, Madrid, Cuadernos para el Diálogo, 1977, 297 pp.
- J 24** CHUECA, Ricardo, *El fascismo en los comienzos del régimen de Franco. Un estudio sobre FET-Jons*, Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas, 1983, 548 pp.
- J 25** CIERVA, Ricardo de la, *Historia del socialismo en España. 1879-1983*, Barcelona, Planeta, 1983, 279 pp.
- J 26** CLEMENTE, Josep Carles, *Historia del carlismo contemporáneo 1935-1972*, Barcelona, Grijalbo, 1977, 354 pp.
- J 27** COCA, Gabriel Mario de, *Anti-Caballero. Crítica marxista de la bolchevización del partido socialista (1930-1936)*. Introducción y notas de Marta Bizcarrondo, Madrid, Ediciones del Centro, 1975, 201 pp.
- J 28** CONTRERAS, Manuel, *El PSOE en la II República: organización e ideología*, Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas, 1980, 361 pp.
- J 29** CUESTA, Josefina, *Sindicalismo católico agrario en España (1917-1919)*, Madrid, Narcea, 1978, 312 pp.
- J 30** CULLA CLARÀ, Joan B., *El catalanisme d'esquerra. Del grup de «L'Opinió» al Partit Nacionalista Republicà d'Esquerra (1928-1936)*, Barcelona, Curial, 1977, 425 pp.

- J 31** DIAMANT, David, *Combattants juifs dans l'armée républicaine espagnole 1936-1939*, Paris, Eds. Renouveau, 1979, 445 pp.
- J 32** DÍAZ ESCUDERO, Daniel, *El Front Nacional de Catalunya (1939-1947)*, Barcelona, La Magrana, 1983, 180 pp.
- J 33** ELLWOOD, Sheelagh, *Prietas las filas. Historia de Falange Española, 1933-1983*, Barcelona, Crítica, 1984, 294 pp.
- J 34** ESPÍN, Eduardo, *Azaña en el poder. El partido de Acción Republicana*, Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas, 1980, 401 pp.
- J 35** ESTRUCH, Joan, *Historia del P.C.E. (I) (1920-1939)*, Barcelona, El Viejo Topo, 1978, 196 pp.
- J 36** FEBO, Giuliana di, *Resistencia y movimiento de mujeres en España 1936-1976*, L'Hospitalet de Llobregat, Icaria, 1979, 239 pp.
- J 37** FERRER BENIMELI, José A., *El contubernio judeo-masónico-comunista. Del satanismo al escándalo de la P-2*, Madrid, Istmo, 1982, 445 pp.
- J 38** ID., *La masonería en Aragón*, 3 vols., Zaragoza, Librería General, 1979, 664 pp.
- J 39** ID., *Masonería española contemporánea*, 2 vols., Madrid, Siglo XXI, 1980, 219 i 280 pp.
- J 40** ID., *Masonería, Iglesia e Ilustración. Un conflicto ideológico-político-religioso*, 4 vols., Madrid, Fundación Universitaria Española, 1976-1977, 440, 546, 725 i 831 pp.
- J 41** ID., *Notas para una historia de la masonería española de los siglos XIX y XX*, dins *Homenaje al Dr. Juan Reglà Campistol*, València, Facultad de Filosofía y Letras de la Universidad de Valencia, 1975, vol. 2, pp. 439-457.
- J 42** ID., *Las primeras logias masónicas en Barcelona*, dins *Studia... Batllori (K 106)*, pp. 259-273.
- J 43** FERRER, Joaquim - LLADONOSA, Manuel, *Nacionalisme català i reformisme social entre els treballadors mercantils a Barcelona entre 1903-1939. El CADCI*, dins *Teoría y práctica del movimiento obrero en España, 1900-1936*, València, F. Torres, 1977, pp. 281-329.
- J 44** GIMÉNEZ CABALLERO, Ernesto, *Genio de España*, Barcelona, Planeta, 1983 (*1939), 244 pp.
- J 45** GÓMEZ CASAS, Juan, *Historia de la FAI*, Madrid, ZYX, 1977, 304 pp.
- J 46** GÓMEZ MOLLEDA, María Dolores, *El socialismo español y los intelectuales. Cartas de líderes del movimiento obrero a Miguel de Unamuno*, Salamanca, Eds. de la Universidad, 1980, 550 pp.
- J 47** GORKIN, Julián, *Les communistes contre la révolution espagnole*, Paris, Belfond, 1978, 252 pp.
- J 48** GUTIÉRREZ INCLÁN, José, *Los católicos de la CEDA en el bienio 1933-1935 de la Segunda república española. Excerpta ex dissertatione ad doctoratum*. Pontificia Universitas Gregoriana. Facultas Historiae Ecclesiasticae, Oviedo 1983, 56 pp.

- J 49** HERRERO, Ángel, *Sindicalismo católico agrario en España (1900-1940)*, Madrid 1975, 56 pp.
- J 50** JIMÉNEZ CAMPOS, Javier, *El fascismo en la crisis de la II República Española*, Madrid. Centro de Investigaciones Sociológicas, 1979, 350 pp.
- J 51** JULIÀ, Santos, *La izquierda del PSOE (1935-1936)*, Madrid, Siglo XXI, 1977, 328 pp.
- J 52** ID., *Los orígenes del Frente Popular en España (1934-1936)*, Madrid, Siglo XXI, 1979, 231 pp.
- J 53** LABOA, Juan M.^a, *El integrismo, un talante limitado y excluyente*, Madrid, Narcea, 1985, 192 pp.
- J 54** LERA, Angel M.^a de, *La masonería que vuelve*, Barcelona, Planeta, 1980, 268 pp.
- J 55** LIARTE, Ramón, *La C.N.T. al servicio del pueblo*, Barcelona, Publicaciones Editoriales, 1978, 164 pp.
- J 56** MAESTRE ALFONSO, Juan, *Hechos y documentos del anarcosindicalismo español*, Madrid, M. Castellote, ³ 1977, 125 pp.
- J 57** MARTÍN I RAMOS, Josep Lluís, *Els orígens del Partit Socialista Unificat de Catalunya (1930-1936)*, Barcelona, Curial, 1977, 248 pp.
- J 58** MEAKER, Gerald H., *La izquierda revolucionaria en España, 1914-1923*, Barcelona, Ariel, 1978 (*anglès 1974), 657 pp.
- J 59** MINTZ, Frank - PECIÑA, Miguel, *Los amigos de Durruti, los trotskistas y los sucesos de mayo*, Madrid, Campo Abierto, 1978, 107 pp.
- J 60** MIRET MAGDALENA, Enrique, *Religión e irreligión hispanas*, Valencia, F. Torres, 1976, 150 pp.
- J 61** MONTERO GIBERT, José R., *La Ceda. El catolicismo social y político en la II República*, 2 vols., Madrid, Eds. de la Revista de Trabajo, 1977, 811 i 744 pp.
- J 62** MORENO GÓMEZ, Francisco - ORTIZ VILLALBA, Juan, *La masonería en Córdoba*, Córdoba, Albolafia, 1985, 382 pp.
- J 63** MORODO, Raúl, *Los orígenes ideológicos del franquismo: Acción Española*, Madrid, Alianza, 1985 (*1980), 227 pp.
- J 64** PADILLA BOLÍVAR, Antonio, *El movimiento anarquista español*, Barcelona, Planeta, 1976, 359 pp.
- J 65** ID., *El movimiento socialista español*, Barcelona, Planeta, 1977, 408 pp.
- J 66** PAGÈS, Pelai, *Historia del Partido Comunista de España. Desde su fundación en abril de 1920 hasta el final de la Dictadura de Primo de Rivera, enero de 1930*, Barcelona, Ricou, 1978, 156 pp.
- J 67** ID., *El movimiento trotskista en España*, Barcelona, Edicions 62, 1977, 311 pp.
- J 68** PALACIOS BAÑUELOS, Luis, *Elecciones en Burgos, 1931-1936. El Partido Nacionalista Español*, Madrid, Publicaciones de la Cátedra de Historia Contemporánea de España, Universidad Complutense, 1981, 243 pp.

- J 69** PANIAGUA, Xavier, *La sociedad libertaria. Agrarismo e industrialización en el anarquismo español 1930-1939*, Barcelona, Crítica, 1982, 310 pp.
- J 70** PASTOR, M., *Los orígenes del fascismo en España*, Madrid, Tucar, 1975, 134 pp.
- J 71** PAYNE, Stanley G., *El fascismo: comparación y definición*, Madrid, Alianza, 1982, 250 pp.
- J 72** PAZ Abel, *CNT. 1939-1951*, Barcelona, Editorial Hacer, 1982, 404 pp.
- J 73** PEIRATS, José, *Los anarquistas en la crisis política española*, Madrid-Gijón, Júcar, 1977, 382 pp.
- J 74** POBLET, Josep M.^a, *Història de l'Esquerra Republicana de Catalunya 1931-1936*, Barcelona, Dopesa, 1976, 326 pp.
- J 75** PONAMARIOVA, L.V., *La formación del Partit Socialista Unificat de Catalunya. La clase obrera de Catalunya en lucha por su unidad*, Barcelona, Icaria, 1977, 109 pp.
- J 76** PRESTON, Paul, *Leviatán. Antología. Selección y prólogo de —*, Madrid, Turner, 1976, 349 pp.
- J 77** RAGUER I SUÑER, Hilari, *La «Unió Democràtica de Catalunya» i el seu temps (1931-1939)*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia, 1976, 582 pp.
- J 78** RAMA, Carlos M., *Fascismo y anarquismo en la España contemporánea*, Barcelona, Bruquera, 1979, 284 pp.
- J 79** ID., *La ideología fascista*, Madrid, Júcar, 1979, 224 pp.
- J 80** RIQUER, Borja de, *Lliga Regionalista: la burguesia catalana i el nacionalisme*, Barcelona, Edicions 62, 1977, 361 pp.
- J 81** RODÓN I VALLS, M.ª Assumpta, *Inventari de les associacions polítiques, sindicals i obreres inscrites en el govern civil de Barcelona des de l'any 1887 fins 1936 (Mecanografiat)*, Barcelona 1982 (sense paginació).
- J 82** ROSAL, Amaro del, *Historia de la U.G.T. de España. 1901-1939*, 2 vols., Barcelona, Grijalbo, 1977, 960 pp.
- J 83** ID., *Historia de la U.G.T. en la emigración. 1939-1950: I. (1939-1940)*, Barcelona, Grijalbo, 1978, 426 pp.
- J 84** RUIZ MANJÓN, Octavio, *El partido republicano radical, 1908-1936*, Madrid, Tebas, 1976, 710 pp.
- J 85** SAN SEBASTIÁN, Koldo, *Historia del Partido Nacionalista Vasco*, Bilbao, Txertoa, 1984, 125 pp.
- J 86** SÁNCHEZ I FERRÉ, Pere, *La lògia Lealtad. Un exemple de maçoneria catalana (1869-1939)*, Barcelona, Alta Fulla, 1985, 211 pp.
- J 87** SHUBERT, Adrian, *Entre Arboleya y Comillas. El fracaso del sindicalismo católico en Asturias*, dins JACKSON i altres, *Octubre 1934 (E 32)*, pp. 243-252.
- J 88** SMYTH, Terence M., *La CNT al País Valencià. 1936-1937*, València, Eliseu Climent, 1977, 232 pp.
- J 89** TUSELL, Javier, *Orígenes de la democracia cristiana en España*, dins *Aproximación (I 2)*, pp. 141-162.

- J 90** TOGLIATTI, Palmiro - DÍAZ, José - CARRILLO, Santiago, *Los comunistas españoles y la revolución española*, Barcelona, Bru-guera, 1979, 159 pp.
- J 91** TUBELLA, Imma, *Jaume Compte i el Partit Català Proletari*, Bar-celona, La Magrana, 1979, 153 pp.
- J 92** TUÑÓN DE LARA, Manuel, *La Institución Libre de Enseñanza*, dins TUÑÓN, *Estudios* (E 64), pp. 65-92.
- J 93** VEGA, Eulàlia, *El trentisme a Catalunya. Divergències ideològi-ques en la CNT (1930-1933)*, Barcelona, Curial, 1980, 304 pp.
- J 94** VILAR, Sergi, *Dictature militaire et fascisme en Espagne.- Ori-gines, reproduction, luttes*, París, Anthipos, 1976.
- J 95** VIÑAS, Ricard, *La formación de las Juventudes Socialistas Uni-ficadas (1934-1936)*, Madrid, Siglo XXI, 1978, 161 pp.
- j 1** ANDRÉS-GALLEGO, José, *Les influències internacionals sur le catholicisme social espagnol*, dins *Revue d'Histoire Ecclésiastique* LXXX/1 (1985) 114-124.
- j 2** ARBELOA, Víctor Manuel, *Diputats catalans maçons a les Corts Constituents (1931-1933)*, dins *Serra d'Or* 230 (1978) 685-691.
- j 3** ID., *La Iglesia ante los problemas regionales y nacionales de los Pueblos de España*, dins *Pastoral Misionera* 13 (1977) 54-71.
- j 4** ID., *La Masonería española y la separación Iglesia-Estado*, dins *Scriptorium Victoriense* 26 (1979) 83-96.
- j 5** ID., *La Masonería y la legislación de la II República*, dins *Revista Española de Derecho Canónico* 108 (1981) 363-388.
- j 6** ID., *Posiciones políticas ante el cristianismo y la Iglesia*, dins *Pastoral Misionera* 11 (1975) 725-741.
- j 7** ID., *Los socialistas españoles y la masonería*, dins *Historia* 16, XXXV (1979) 37-48.
- j 8** ARÓSTEGUI, J., *El voluntariado de Navarra en el Ejército de Franco*, dins *Sistema* 47 (1982) 77-110.
- j 9** BADÍA, Javier, *Acción Española: una aproximación histórico-ideo-lógica*, dins *Verbo* 217-218 (1983) 827-847.
- j 10** BAGET-BOZZO, Gianni, *Dopo la democrazia cristiana*, dins *Bozze* 78 (1978) 39-56.
- j 11** BALCELLS, Albert, *La Unió de Rabassaires: 1922-1939*, dins *L'Avenç* 10 (1978) 26-32.
- j 12** BALLETBÓ, Anna, *La mujer bajo la dictadura*, dins *Sistema* 49 (1982) 3-20.
- j 13** BASAURI, Mercedes G., *La mujer y la Iglesia: el feminismo cris-tiano en España*, dins *Tiempo de Historia* 57 (1979) 22-33.
- j 14** BATLLORI, Miquel - EGUILUZ, Jesús - SEGUR, Florencio, *Los orígenes*, dins *Razón y Fe* 1000, extraordinari (1981) 138-175.
- j 15** BETEGÓN DíEZ, Ruth, *Acción Republicana 1931-1934, un grupo intelectual en torno a Azaña*, dins *Historia internacional* 13 (1976) 24-27.
- j 16** CAPEL MARTÍNEZ, Rosa María, *La mujer y el sindicalismo católico en la España de Alfonso XIII*, dins *Revista de la Univer-*

- sidat Complutense 116 (1979) (*Estudios de Historia Moderna y Contemporánea. Homenaje a D. Jesús Pabón III*), pp. 355-375.
- j 17** CASTÓN, Pedro, *Catolicismo nacional y catolicismos regionales*, dins *Razón y Fe* 197 (1978) 14-29.
- j 18** COLOMER, Leandre - VINYES, Ricard, *El PSUC a la Gran Enciclopèdia Catalana*, dins *Serra d'Or* 226-227 (1978) 509-511 (cf. **j 35** i **44**).
- j 19** FEBO, Giuliana di, *Orígenes del debate feminista en España. La escuela krausista y la Institución Libre de Enseñanza (1870-1890)*, dins *Sistema* 12 (1976) 49-82.
- j 20** ID., *La política de la Secció Femenina de Falange*, dins *L'Avenç* 14 (1979) 56-60.
- j 21** FERNÁNDEZ DE LA CIGONA, Francisco José, «Acción Española» y el franquismo, dins *Verbo* 229-230 (1984) 1227-1237.
- j 22** ID., *En el cincuenta aniversario de Acción Española*, dins *Verbo* 201-202* (1982) 23-27.
- j 23** FRADERA, Josep M.^a, *Entre l'abisme i la realitat: estratègies del catolicisme català*, dins *Dossier: La Restauració de 1875, una reacció conservadora: L'Avenç* 86 (1985) 64-74.
- j 24** GARCÍA DE CORTÁZAR, Fernando, *La Iglesia y la nueva sociedad burguesa de la Restauración*, dins *Revista de Fomento Social* 32 (1977) 167-175.
- j 25** GARCÍA-ESCUADERO, José M.^a, *La unión de las derechas*, dins *Razón y Fe* 212 (1985) 364-376.
- j 26** GIL PECHARROMÁN, Julio, *La Unión Patriótica*, dins *Historia* 16, XCVI (1984) 28-37.
- j 27** GONDI, Ovidio, *Hispanidad y nazismo*, dins *Tiempo de Historia* 48 (1978) 4-15.
- j 28** GOROSQUIETA, Javier, *El pensamiento social de los jesuitas de 1931 a 1936*, dins *Revista de Fomento Social* 31 (1976) 75-93.
- j 29** HEDILLA, Manuel Ignacio, *El exterminio de la Falange obrera*, dins *Historia internacional* 11 (1976) 8-14.
- j 30** ID., *Exterminio de la Falange obrera (2). De los Triunviratos*, dins *Historia internacional* 12 (1976) 51-59.
- j 31** JIMÉNEZ CAMPO, Javier, *Aproximación a un modelo de partido fascista. El caso del Partido Nacionalista Español*, dins *Sistema* 22 (1978) 75-91.
- j 32** LÓPEZ SANTAMARÍA, Jesús, *Juventud y guerra civil. El caso de las Juventudes Libertarias*, dins *Sistema* 47 (1982) 111-132.
- j 33** MARQUINA BARRIO, Antonio, *Primero la victoria, luego el rey. La visita de Chamberlain a Roma en enero de 1939 y la cuestión monárquica*, dins *Historia* 16, XXXV (1979) 23-36.
- j 34** MARTÍ, Casimir, *Confusión de la ideología eclesiástica en el campo de la política*, dins *Pastoral Misionera* 13 (1977) 197-202.
- j 35** MARTÍN I RAMOS, Josep-Lluís, *Rèplica a Leandre Colomer i Ricard Vinyes* (cf. **j 18** i **44**), dins *Serra d'Or* 235 (1979) 235-238.
- j 36** PAGÈS, Pelai, *El POUM: guerra, revolució i resistència. Conversa amb Enrique Rodríguez*, dins *L'Avenç* 86 (1985) 10-16.

- j 37** PAYNE, Stanley G., *Intrigas falangistas contra Franco*, dins *Historia 16*, VIII (1976) 35-41.
- j 38** PRESTON, Paul, *La lucha contra el fascismo en España: «Leviatán» y las contradicciones de la izquierda socialista: 1934-1936*, dins *Sistema 34* (1980) 71-89.
- j 39** *Religious Integrism. Comparative Attempt*, dins *Social Compass XXXII/4* (1985) [número monogràfic].
- j 40** RUIZ-MANJÓN CABEZA, Octavio, *La evolución programática del Partido Republicano Radical*, dins *Revista de la Universidad Complutense 116* (1979) (*Estudios de Historia Moderna y Contemporánea. Homenaje a D. Jesús Pabón III*), pp. 423-442.
- j 41** SÁNCHEZ, Pere, *La maçoneria a Catalunya. Dossier*, dins *L'Avenç 76* (1984) 46-76.
- j 42** SANZ DE DIEGO, Rafael M.^a, *El integrismo: un no a la libertad del católico ante el pluralismo político*, dins *Razón y Fe 194* (1976) 443-457.
- j 43** ID., *La vertiente social de los Congresos católicos españoles (1889-1902)*, dins *Revista de Fomento Social 32* (1977) 177-187.
- j 44** SOLER-VIDAL, J., *Sobre el «rigor històric», el PSU de Catalunya i la GEC*, dins *Serra d'Or 238-239* (1979) 61-63 [cf. **j 18** i **35**].
- j 45** TUÑÓN DE LARA, Manuel, *Informe: Los orígenes del PSOE*, dins *Historia 16*, XXXVII (1979) 51-83.
- j 46** ID., *Nacionalismos y lucha de clases en la España contemporánea*, dins *Iglesia Viva 95-96* (1981) 429-445.
- j 47** TUSELL, Javier, *La democracia cristiana en la época de la posguerra*, dins *Historia 16. Siglo XX. Historia Universal 20* (1984) 93-106.
- j 48** UCELAY DA CAL, Enric, *La formació d'Esquerra Republicana de Catalunya*, dins *L'Avenç 4* (1977) 59-67.
- j 49** URBINA, Fernando, *La expulsión de la Iglesia de la vida pública por el laicismo moderno*, dins *Iglesia Viva 94* (1981) 295-316.
- j 50** VEGA, Eulàlia, *La formació del trentisme a l'interior de la CNT*, dins *L'Avenç 21* (1979) 48-52.

K) CATALUNYA

L'aspecte militar de la guerra civil a Catalunya es trobarà catalogat a **G**. Ací registrem el que fa al nacionalisme català, la repressió del qual tanta importància va tenir en la preguerra, la guerra i la postguerra; vegeu, sobre això, la rica documentació recopilada per Benet (**C 5** i **K 16**). Atès el caràcter eminentment cultural del nacionalisme català (tant pel que fa a les seves arrels com de cara a les seves reivindicacions) no ha de sorprendre la gran quantitat d'estudis sobre la llengua i la cultura catalanes i l'abundor d'institucions a elles dedicades.

Vegeu també a **J** els partits polítics i moviments catalans, i a **Q** les memòries i biografies de personatges.

- K 1** AINAUD DE LASARTE, Josep M.^a, *Catalunya sota el franquisme*, Barcelona, Dopesa, 1978, 192 pp.
- K 2** ALBA, Víctor, *Catalonia. A Profile*, New York, Praeger Publishers, 1975, 258 pp.
- K 3** ARDIT, Manuel - BALCELLS, Albert - SALES, Núria, *Història dels Països Catalans. De 1714 a 1975*. Coordinada per A. Balcells, Barcelona, Edhasa, 1980, 855 pp.
- K 4** ARIAS VELASCO, José, *La Hacienda de la Generalidad, 1931-1938*, Barcelona, Ariel, 1977, 271 pp.
- K 5** ARTAL, Francesc - GASCH, Emili - MASSANA, Carme - ROCA, Francesc, *El pensament econòmic català durant la República i la guerra (1931-1939)*, Barcelona, Edicions 62, 1976, 377 pp.
- K 6** BALCELLS, Albert, *Anarquistas y socialistas ante la autonomía catalana, 1930-1936*, dins TUÑÓN i altres, *VIII Coloquio (E 68)*, pp. 81-108.
- K 7** ID., *El arraigo del anarquismo en Cataluña. Textos de 1926-1934*, Madrid 1980, 176 pp.
- K 8** ID., *Cataluña contemporánea II (1900-1939)*, Madrid, Siglo XXI, 1976 (*1974), 172 pp.
- K 9** ID., *L'Estatut de Catalunya de 1932 i la seva aplicació*, Barcelona, Arimany, 1978 (*castellà 1977), 146 pp.
- K 10** ID., *Marxismo y catalanismo, 1930-1936*, Barcelona, Anagrama, 1977, 111 pp.
- K 11** ID., *Els moviments socials a Catalunya, País Valencià i les Illes. Cronologia 1800-1939*, Barcelona, La Magrana, 1978, 125 pp.
- K 12** ID., *El problema agrario en Cataluña*, Madrid, Ministerio de Agricultura, 1980, 438 pp.
- K 13** ID., *El problema agrari a Catalunya. La qüestió rabassaire (1890-1936)*, Barcelona, Llar del Llibre, 1983 (*1968), 471 pp.
- K 14** ID., *El 6 d'octubre de 1934*, Barcelona, Edicions 62, 1977, 40 pp.
- K 15** BENAVIDES, Manuel D., *Guerra y revolución en Cataluña*, México, Roca, 1978 (*1946), 419 pp.
- K 16** BENET, Josep, *Combat per una Catalunya autònoma. Textos d'ahir i d'avui*, Barcelona, Bruguera, 1980, 298 pp.
- K 17** BLASI I BIRBE, Ferran, *Texts inèdits del doctor Joan Baptista Manyà*, dins *Contribució... Bonet i Baltà (K 32)*, pp. 369-381.
- K 18** BONET I BALTA, Joan, *L'Església catalana, de la Il·lustració a la Renaixença*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia, 1984, 774 pp.
- K 19** BRICALL, Josep M.^a, *Catalonia*, dins *Historical Dictionary of the Spanish Civil War*, Londres, Greenwood Press, 1982.
- K 20** ID., *Política econòmica de la Generalitat (1936-1939): I. Evolució i formes de la producció industrial; II. El sistema financer*, Barcelona, Edicions 62, 1970 i 1979, 360 i 400 pp.
- K 21** CACHO VIU, Vicente, *Catalanismo y catolicismo en el ambiente intelectual finisecular*, dins *Aproximación (I 2)*, pp. 299-321.
- K 22** CAMPS I ARBOIX, Joaquim de, *El Parlament de Catalunya (1932-1936)*, Barcelona, Edicions 62, 1976, 358 pp.

- K 23** CANUDAS, Josep, *Història de l'aviació catalana, 1898-1936*, Barcelona, La Magrana, 1983, 309 pp.
- K 24** CARBONELL, Jaume, *L'Escola Normal de la Generalitat (1931-1939)*, Barcelona, Edicions 62, 1977, 351 pp.
- K 25** CARRASCO CALVO, Salvador, *Catolicismo y catalanismo, 1898-1936: trayectoria y peculiaridades del catolicismo catalán*, dins *España, 1898-1936: Estructuras y cambio*, Madrid, Editorial Universidad Complutense, 1984, pp. 433-452.
- K 26** CASANOVAS, Claudi, *Crònica de la Segona República a Olot*, Olot, Edició de l'autor, 1978, 128 pp.
- K 27** CASTELLANOS, Rafael, i altres, *Qüestió nacional i lluita de classes*, Barcelona, La Magrana, 1977, 182 pp.
- K 28** CASTELLS, Andreu, *Sabadell, informe de l'oposició. Annex per a la història de Sabadell*, 5 vols., Sabadell, Edicions Riutort, 1975-1983.
- K 29** *Cataluña con Franco*, Barcelona 1984, 604 pp.
- K 30** CAUDET YARZA, F., *Historia política de Cataluña*, Barcelona, Producciones Editoriales, 1978, 272 pp.
- K 31** COLOMER, Josep M.^a, *Espanyolisme i catalanisme. La idea de nació en el pensament polític català (1939-1979)*, Barcelona, L'Aveng, 1984, 428 pp.
- K 32** *Contribució a la història de l'Església catalana. Homenatge a mossèn Joan Bonet i Baltà*. A cura d'Albert Manent, Josep Massot i Muntaner i Amadeu-J. Soberanas i Lleó, Montserrat, Publicacions de l'Abadia, 1983, 407 pp.
- K 33** CRUELLES, Manuel, *El separatisme català durant la guerra civil*, Barcelona, Dopesa, 1975, 251 pp.
- K 34** ID., *La societat catalana durant la guerra civil. Crònica d'un periodista polític*, Barcelona, Edhasa, 1978, 291 pp.
- K 35** CUCURULL, Fèlix, *Catalunya republicana i autònoma (1931-1936)*, Barcelona, La Magrana-Institut Municipal d'Història, 1984, 348 pp.
- K 36** CUCURULL, Fèlix - SOBREQÜÉS I CALLICÓ, Jaume, *La Catalunya republicana fins a l'aprovació de l'Estatut*, dins *Història de Catalunya*, dirigida per Jaume Sobrequés, vol. XI, Bilbao, La Gran Enciclopedia Vasca, 1982, pp. 9-87.
- K 37** ID., *Consciència nacional i alliberament*, Barcelona, La Magrana, 1978, 106 pp.
- K 38** ID., *De les eleccions del novembre de 1933 al 19 de juliol de 1936*, dins *Història de Catalunya* (**K 36**), pp. 207-329.
- K 39** ID., *El fet nacional a través de la història*, Barcelona, La Magrana, 1980, 118 pp.
- K 40** *Escola d'estiu (1914-1936)*. Edició facsímil dels programes i cròniques, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1983, 294 pp.
- K 41** FABRA I RIBAS, Antoni - CAMPALANS, Rafael, *Catalanisme i socialisme. El debat de 1923*. Edició a cura de Jesús M.ª Rodés, Barcelona, La Magrana, 1985, 114 pp.
- K 42** FERRER I GIRONÈS, Francesc, *La persecució política de la llen-*

- gua catalana. Història de les mesures preses contra el seu ús des de la Nova Planta fins avui*, Barcelona, Edicions 62, 1985, 308 pp.
- K 43** FLORES, Pedro, *Las luchas sociales en el Alto Llobregat y Cardener. Contribución a la historia de Manresa y comarca*, Barcelona, Edició de l'autor, 1981, 382 pp.
- K 44** FONTANA TARRATS, José M.^a, *Los catalanes en la guerra de España*, Barcelona, Acervo, 1977 (*1951), 380 pp.
- K 45** FONTQUERNI, Enriqueta - RIBALTA, Mariona, *L'ensenyament a Catalunya durant la guerra civil. El CENU*, Barcelona, Barcanova, 1982, 221 pp.
- K 46** GALÍ, Alexandre, *Història de les institucions i del moviment cultural de Catalunya, 1900-1936*, 3 vols., Barcelona, Fundació A. Galí, 1978, 313, 299 i 301 pp.
- K 47** GENERALITAT DE CATALUNYA. *Consell de l'Escola Nova Unificada. Projecte d'Ensenyament de l'Escola Nova Unificada*. Editat (facsimil) pel Vè. Congrés de la Formació, Barcelona 1976 (*1936), 56 pp.
- K 48** GERPE LANDÍN, Manuel, *L'Estatut d'autonomia de Catalunya i l'Estat integral*, Barcelona, Edicions 62, 1977, 429 pp.
- K 49** GIRALT, Emili - BALCELLS, Albert - TERMES, Josep, *Els moviments socials a Catalunya, País Valencià i les Illes. Cronologia 1800-1939*, Barcelona, La Magrana, 1978 (*1967), 125 pp.
- K 50** GONZÁLEZ CASANOVA, J.A., *Federalismo y autonomía. Cataluña y el Estado español, 1868-1938*, Barcelona, Crítica, 1979, 365 pp.
- K 51** GUARDIOLA, Carles-Jordi, *Per la llengua. Llengua i cultura als Països Catalans 1939-1977*, Barcelona, La Magrana, 1980, 321 pp.
- K 52** HERNÁNDEZ, Francisco, *La identidad nacional en Cataluña*, Barcelona, Vicens-Vives, 1983, 285 pp.
- K 53** HUERTAS CLAVERÍA, J. M., *Obrers a Catalunya. Manual d'història del moviment obrer (1840-1975)*, Barcelona, L'Avenç, 1982, 409 pp.
- K 54** JORBA I SOLER, Antoni, *Agonia d'una ciutat (Crònica dels fets més importants ocorreguts a Igualada en el període 1936-1939)*, Igualada, Edició de l'autor, 1982, 285 pp.
- K 55** JUTGLAR, Antoni, *Historia crítica de la burguesia en Cataluña*. Edició ampliada con un «Prólogo para no catalanes» y «Unas últimas reflexiones en torno a unas posibles claves para la comprensión de la burguesia catalana actual», Barcelona, Anthropos, 1984 (*1972), 559 pp.
- K 56** LLARCH, Joan, *Las primeras banderas. Los 10 días trágicos de Barcelona*, Barcelona, Producciones Editoriales, 1977, 221 pp.
- K 57** MANENT, Albert - RAVENTÓS, Josep, *L'Església clandestina a Catalunya durant la guerra civil (1936-1939) (Els intents de restablir el culte públic)*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia, 1984, 302 pp.
- K 58** MANTÉ BARTRA, Marta, *La problemática de la segunda Repùbli-*

ca a través del estudio de una situación concreta: el Mataró de los años treinta, Mataró, Caixa d'Estalvis Laietana - Ed. Rafael Dalmau, 1977, 268 pp.

- K 59** MARSAL, Joan F., i altres, *La nació com a problema. Tesis sobre el cas català*, Barcelona, Edicions 62, 1979, 105 pp.
- K 60** MARTÍ, Casimir, *La religiositat a Barcelona a mitjan segle XIX*, dins *Contribució... Bonet i Baltà (K 32)*, pp. 121-177.
- K 61** MASSANA, Carme, *Indústria, ciutat i propietat. Política econòmica i propietat urbana a l'àrea de Barcelona (1901-1939)*, Barcelona, Curial, 1985, 431 pp.
- K 62** MASSOT I MUNTANER, Josep, *L'Església catalana al segle XX*, Barcelona, Curial, 1975, 221 pp.
- K 63** ID., *L'Església catalana entre la guerra i la postguerra*, Barcelona, Ed. Rafael Dalmau, 1978, 79 pp.
- K 64** ID., *La guerra civil a Montserrat*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia, 1984, 202 pp.
- K 65** MERCADÉ, Francesc, *Intelectuales, políticos y cuestión nacional. Análisis sociológico de las ideologías políticas en la Cataluña democrática*, Barcelona, Península, 1982, 219 pp.
- K 66** MILIÁN I MASSANA, Antoni, *El Tribunal de Cassació de Catalunya i l'organització del contenciós administratiu a la II República*, Barcelona, Escola d'Administració Pública de Catalunya, 1983, 277 pp.
- K 67** MIR, Conxita, *Lleida (1890-1936) Caciquisme polític i lluita electoral*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia, 1985, 778 pp.
- K 68** MOLINERO, Carme - YSÀS, Pere, *L'oposició antifeixista a Catalunya (1939-1950)*, Barcelona, La Magrana, 1981, 143 pp.
- K 69** ID., «Patria, justicia y pan». *Nivell de vida i condicions de treball a Catalunya (1939-1951)*, Barcelona, La Magrana, 1985, 295 pp.
- K 70** MONÈS I PUJOL-BUSQUETS, Jordi, *La llengua a l'escola (1714-1939)*, Barcelona, Barcanova Educació, 1984, 285 pp.
- K 71** ID., *El pensament escolar i la renovació pedagògica a Catalunya (1883-1938)*, Barcelona, La Magrana, 1977, 420 pp.
- K 72** MUNIESA, B., *La burguesía catalana ante la República española: I. «Il Trovatore» frente a Wotan; II. El triunfo de Wagner sobre Verdi*, Barcelona, Anthropos, 1985-1986, 326 i 263 pp.
- K 73** NAVARRO, Ramon, *L'educació a Catalunya durant la Generalitat (1931-1939)*, Barcelona, Edicions 62, 1979, 298 pp.
- K 74** OLTRA, Benjamín - MERCADÉ, Francesc - HERNÁNDEZ, Francesc, *La ideología nacional catalana*, Barcelona, Anagrama, 1981, 205 pp.
- K 75** PALAU RAFECAS, Salvador, *Apunts per a la història de la guerra civil al municipi de Santa Coloma de Queralt. Els seus caiguts*, Santa Coloma de Queralt, Revista «La Segarra», 1981, 54 pp.
- K 76** PARLAMENT DE CATALUNYA: *Llibre del cinquantenari (1932-1982)*, Textos i documentació a cura d'Ismael E. Pitarch, Barcelona, Publicacions del Parlament de Catalunya, 1984, 427 pp.

- K 77** PARLAMENT DE CATALUNYA: *L'obra legislativa 1932-1939*. Edició i estudi introductori a cura d'Ismael E. Pitarch, Barcelona, Publicacions del Parlament de Catalunya, 1981, 422 pp.
- K 78** PARREÑO, Encarna, *Converses amb Carles M. Espinalt*, Barcelona, DEAPP (Difusió Escrita Associació Practicants Psicoes-tètica), 1984, 167 pp.
- K 79** PITARCH, Isamel E., *L'estructura del Parlament de Catalunya i les seves funcions polítiques (1932-1939)*, Barcelona, Curial, 1977, 614 pp.
- K 80** ID., *Sociologia dels polítics de la Generalitat (1931-1939)*, Barcelona, Curial, 1977, 182 pp.
- K 81** POBLET, Josep M.^a, *Els darrers temps de la Generalitat i la República*, Barcelona, Dopesa, 1978, 240 pp.
- K 82** ID., *Història bàsica del catalanisme*, Barcelona, Pòrtic, 1975, 465 pp.
- K 83** PONS PRADES, Eduardo, *Catalans a la república i a la guerra*, Barcelona, Blume, 1979, 192 pp.
- K 84** RAGÓN, Baltasar, *Terrassa, 1936-1939. Tres anys difícils de guerra civil*, Terrassa, Fundació Soler i Palet, 1976, 334 pp.
- K 85** RAGUER, Hilari - ESTRADÉ, Miquel - MASSOT, Josep, *La integració de les religioses a Catalunya*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia, 1977, 144 pp.
- K 86** *Revolució i guerra civil. Recerques a l'Arxiu Històric Nacional de Salamanca, Secció Guerra civil*. Directora: M.ª Antònia Ferrer, Tarragona, Departament d'Història Contemporània, 1983, 259 pp.
- K 87** RIBAS I MASSANA, Albert, *La universitat autònoma de Barcelona (1933-1939)*, Barcelona, Edicions 62, 1976, 267 pp.
- K 88** RIU PORTA, Josep, *Hospital militar a Montserrat. 1938-1939*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia, 1979, 80 pp.
- K 89** ROCA, Francesc, *Política, economía y espacio. La política territorial en Cataluña (1936-1939)*, Barcelona, Eds. del Serbal, 1983, 122 pp.
- K 90** ROIG I ROSICH, Josep M.^a, *L'Estatut de Catalunya a les Corts Constituents (1932)*, Barcelona, Curial, 1978, 285 pp.
- K 91** ROSSELL, Mercè, *Política cultural de la Generalitat*, Barcelona, Undarius, 1977, 212 pp.
- K 92** ROVIRA I VIRGILI, Antoni, *Els darrers dies de la Generalitat republicana (Memòries sobre l'èxode català)*, Barcelona, Curial, 1976 (*1940), 193 pp.
- K 93** SABARTÉS, Jaume S., *Barça cara i creu. El F.C. Barcelona sota el franquisme (1939-1975)*, Barcelona, Laia, 1982, 139 pp.
- K 94** SARIOL BADIA, Joan, *La IV guerra civil*, Barcelona, Dopesa, 1978, 350 pp.
- K 95** SEMPRÚN-MAURA, Carlos, *Revolució i contrarevolució a Catalunya. 1936-1937*, Barcelona, Dopesa, 1975 (*francès 1974, castellà 1978).
- K 96** SOBERANAS I LLEÓ, Amadeu J., *Interdicció de la llengua cata-*

- lana a la seu de Tortosa (*Contribució a la biografia del doctor Manyà*), dins *Contribució... Bonet i Baltà* (K 32), pp. 237-283.
- K 97** SOBREQÜÉS I CALLICÓ, Jaume, director, *Catalunya durant el règim franquista*. Amb la col·laboració de Josep M. Colomer, Carme Molinero, Josep M. Solé i Sabaté i Pere Ysàs, Barcelona, Edicions d'Ara, 1984, 683 pp.
- K 98** ID., *Catalunya i l'Estatut d'autonomia. Introducció. El marc històric de l'autonomia de Catalunya*, Barcelona, Undarius, 1976, 98 pp.
- K 99** ID., *Catalunya i la guerra civil*. Amb la col·laboració de Josep Clara, Jesús M. Gutiérrez i Martínez, Pere Cornellà, Joan Puigbert i Joan Villarroya, Barcelona, Edicions d'Ara, 1983, 588 pp.
- K 100** ID., *Catalunya i la segona República*. Dirigit per —, amb la col·laboració de Fèlix Cucurull, Pere, Cornellà, Dolors Batallé i Mercè Rossell, Barcelona, Edicions d'Ara, 1983, 700 pp.
- K 101** SOBREQÜÉS I CALLICÓ, Jaume - VICENS, Francesc - PITARCH, Ismael E., *El Parlament de Catalunya*, Barcelona, Publicacions del Parlament de Catalunya, 1981, 118 pp.
- K 102** SOLÀ I GUSSINYER, Pere, *Els ateneus obrers i la cultura popular a Catalunya (1900-1939)*. *L'Ateneu Enciclopèdic Popular*, Barcelona, La Magrana, 1978, 258 pp.
- K 103** ID., *Educació i moviment llibertari a Catalunya (1901-1939)*, Barcelona, Edicions 62, 1980, 297 pp.
- K 104** SOLDEVILA, Ferran, *Història de la proclamació de la República a Catalunya*. Introducció i recull documental de Pere Gabriel, Barcelona, Curial, 1977, 350 pp.
- K 105** SOLÉ TURA, Jordi, *Nacionalidades y nacionalismos en España: autonomía, federalismo, autodeterminación*, Madrid, Alianza Editorial, 1985, 236 pp.
- K 106** *Studia historica et philologica in honorem M. Batllori (Anèxos de Pliego de Cordel III)*, Roma, Publicaciones del Instituto Español de Cultura, 1984, 995 pp.
- K 107** TARRAGONA, Eduardo, *Las elecciones de 1936 en Cataluña*, Barcelona, Bruguera, 1977, 250 pp.
- K 108** TERMES, Josep, *Federalismo, anarcosindicalismo y catalanismo*, Barcelona, Anagrama, 1976, 175 pp.
- K 109** ID., *La immigració a Catalunya i altres estudis d'història del nacionalisme català*, Barcelona, Empúries, 1984, 195 pp.
- K 110** TONA I NADALMAI, Abelard, *Qui va parlar? Prats de Molló: els fets, els homes*, Barcelona, El Llamp, 1984, 254 pp.
- K 111** TURRÓ I MARTÍNEZ, Antoni, *El paper moneda de guerra del Maresme (1936-1939)*, Mataró, Caixa d'Estalvis Laietana - Ed. Rafael Dalmau, 1976, 107 pp.
- K 112** UCELAY DA CAL, Enric, *La Catalunya populista. Imatge, cultura i política en l'etapa republicana (1931-1939)*, Barcelona, La Magrana, 1982, 414 pp.
- K 113** VEGA, Eulàlia, *El trentisme a Catalunya. Divergències ideològi-*

- ques en la CNT (1930-1933), Barcelona, Curial, 1980, 308 pp.
- K 114** VENTALLÓ, Joaquim, *Los intelectuales castellanos y Cataluña. Tres fechas históricas: 1924, 1927 y 1930*, Barcelona, Galba, 1976, 142 pp.
- K 115** VIADIU I VENDRELL, Francesc, *Delegat d'ordre Públic a «Lleida la roja»*, Barcelona, Rafael Dalmau, 1979, 212 pp.
- K 116** VILAR, Pierre, *Cataluña en la España moderna*, 2 vols., Barcelona, Crítica, 1979 (*francès 1962, català 1964), 1184 pp.
- K 117** VILLARROYA I FONT, Joan, *Revolució i guerra civil a Badalona. 1936-1939*, Badalona, Ajuntament de Badalona, Àrea de Cultura, Joventut i Esports, 1985, 230 pp.
- K 118** VINYES I RIBES, Ricard, *La Catalunya internacional. El frontpopulisme en l'exemple català*, Barcelona, Curial, 1983, 388 pp.
- k 1** ABELLA, Rafael, *Barcelona en la postguerra*, dins *Historia y Vida* 201 (1984) 96-107.
- k 2** ADSUAR, Josep Eduard, *El comitè Central de Milícies Antifeixistes*, dins *L'Avenç* 14 (1979) 50-55.
- k 3** AINAUD DE LASARTE, Josep M.^a, i altres, *Dossier: La Mancomunitat de Catalunya*, dins *L'Avenç* 3 (1977) 19-53.
- k 4** BALCELLS, Albert, *El Estatuto catalán en su marco histórico. La Generalitat, concesión de un Estado centralista*, dins *Historia internacional* 13 (1976) 13-23.
- k 5** BERGA I BAGUÉ, Miquel, *Dossier: Impressions de la Barcelona revolucionària (1936-1937)* Textos de W. H. Auden, F. Borkenau i altres, dins *L'Avenç* 35 (1981) 17-51.
- k 6** BOIX, Maur M., i altres, *L'entronització de 1947*, dins *Serra d'Or* 211 (1977) 229-252.
- k 7** CAMÓS, Joan, *L'activitat política a L'Hospitalet de Llobregat (1923-1946)*. Testimoniatsges de Francesc Pedra i Marià Corominas, dins *L'Avenç* 60 (1983) 10-19.
- k 8** CANALS, Ramon M., *L'elecció del Parlament de Catalunya de 1932 a la ciutat de Barcelona*, dins *Perspectiva Social* 10 (1977) 21-40.
- k 9** CARRASCO I CALVO, Salvador, *El paso del «Catolicismo Social Catalán» al pluralismo de los católicos en Cataluña (1899-1951)*, dins *Perspectiva Social* 21 (1985) 111-132.
- k 10** CLARA, Josep, *Poder municipal i grups socials. L'ajuntament de Girona*, dins *Dossier: La ciutat de Girona al s. XX: L'Avenç* 60 (1983) 47-49.
- k 11** CLIMENT, Teresa - VIVER PI-SUNYER, Carles, *El personal polític de la província de Barcelona de 1939 a 1959*, dins *Perspectiva Social* 13 (1979) 17-19.
- k 12** CULLA I CLARÀ, Joan B., *L'extrema dreta a Catalunya durant la República. Els «ultres» d'abans de la guerra*, dins *L'Avenç* 6 (1977) 48-55.
- k 13** FABRE, Jaume - HUERTAS, Josep M., *Narcís de Carreras: la Lliga que no va poder ser*, dins *L'Avenç* 80 (1985) 10-17.

- k 14 FAULÍ, Josep, i altres, *Dossier: la premsa diària a Catalunya al segle XX (1900-1966)*, dins *L'Avenç* 18 (1979) 17-48.
- k 15 GARRIGA I ANDREU, Joan, *La Garriga: I de gener de 1937. L'aixecament dels pagesos*, dins *L'Avenç* 40 (1981) 61-64.
- k 16 GASCH, Emili - ROCA, Francesc, *Marx, aquí. El marxisme català de 1868 a 1979*, dins *Nous Horitzons* 55 (1979) 69-83.
- k 17 GONZÁLEZ CASANOVA, J. A., i altres, *Dossier. La Generalitat de Catalunya*, dins *L'Avenç* 0 (1976) 36-71.
- k 18 JORDI I GONZÁLEZ, Ramon, *Cien años de vida farmacéutica barcelonesa (1830-1930)*, dins *Circular Farmacéutica* 268 (1980) 382-408; 272 (1981) 344-351.
- k 19 KELLY, Jim, *Els pomells de joventut*, dins *L'Avenç* 14 (1979) 44-49.
- k 20 LEVERONI, Rosa, *El que va ésser l'escola de bibliotecàries (1930-1939)*, dins *L'Avenç* 61 (1983) 10-11.
- k 21 LLOBERA, Josep R., *La formació de la ideologia nacionalista catalana. La idea de Volksgeist com a element definidor*, dins *L'Avenç* 63 (1983) 24-35.
- k 22 MARCET, Xavier - PUY, Josep - RODRÍGUEZ, Bernat, *La República i la guerra a Terrassa. Conversa amb Eduard Ballbé i Maria Llonch*, dins *L'Avenç* 54 (1982) 12-15.
- k 23 MARTÍ, Casimir, *La Iglesia de Cataluña en el cambio de la sociedad*, dins *Iglesia Viva* 61 (1976) 29-42.
- k 24 MASCARELL, Ferran, i altres, *Dossier: Hisenda i autonomia a Catalunya (1931-1978)*, dins *L'Avenç* 20 (1979) 17-36.
- k 25 MASSOT I MUNTANER, Josep, *Els bisbes catalans i la llengua de l'Església*, dins *Serra d'Or* 191 (1975) 521-523.
- k 26 MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, Jordi, *La Mútua Escolar Blanquerna (1924-1939)*, dins *L'Avenç* 76 (1984) 36-45.
- k 27 MONJO, Anna - VEGA, Carme, *Les col·lectivitzacions industrials a Barcelona durant la guerra civil*, dins *L'Avenç* 70 (1980) 32-38.
- k 28 NADAL I FARRERAS, Joaquim, *Dossier: La ciutat de Girona al segle XX*, dins *L'Avenç* 60 (1983) 33-72.
- k 29 PI DE CABANYES, Oriol, *La política cultural de la Generalitat*, dins *Serra d'Or* 216 (1977) 577-581.
- k 30 PITARCH, Ismael E., *El Parlament de Catalunya i el conflicte rabassaire: la llei de contractes de conreu*, dins *L'Avenç* 10 (1978) 33-40.
- k 31 PUIG, J. M. de, *La maçoneria a les comarques de Girona*, dins *Presència* 543 (1980) 25-38.
- k 32 RAGUER, Hilari, *La Iglesia y el proceso autonómico en Catalunya*, dins *Misión abierta* 74/3 (1981) 363-373.
- k 33 RAL I BANÚS, Joaquim, *De la guerra civil: el centre d'enduriment de Montserrat*, dins *Bulletin d'Information F.I.E.H.S.* 3 (1980) 86-91.
- k 34 RIQUER, Borja de, i altres, *Dossier: L'ajuntament de Barcelona (1901-1983)*, dins *L'Avenç* 58 (1983) 27-82.

- k 35 RIQUER, Borja de, i altres, *Dossier: el franquisme i la burgesia catalana (1939-1951)*, dins *L'Avenç* 12 (1979) 17-48.
- k 36 RODÉS, Jesús M.^a, *Socialdemocràcia catalana i qüestió nacional (1910-1934)*, dins *Recerques* 7 (1978) 125-143.
- k 37 TERMES, Josep, *Problemas de interpretación del nacionalismo catalán. Guión y debate*, dins *Cuadernos de Ruedo Ibérico* 49-50 (1976) 41-62.
- k 38 VICENS I VIVES, Jaume, *El moviment obrerista català, 1901-1939*, dins *Recerques* 7 (1978) 9-32.
- k 39 VILAR, Pierre, *El «fet català»*, dins *L'Avenç* 61 (1983) 13-27.
- k 40 VINYES, Ricard, *Dossier: El socialisme marxista català d'entreguerres*, dins *L'Avenç* 77 (1984) 978-1010.
- k 41 VIRÓS, Maria Rosa, *Las elecciones municipales del 14 de enero de 1934 en la provincia de Gerona*, dins *Perspectiva Social* 5 (1975) 7-28.

L) EUSKADI

La guerra civil a Euskadi planteja amb tota la seva virulència la qüestió de l'aspecte religiós de la guerra civil. El poble basc es va trobar tràgicament dividit entre requetés i nacionalistes, tots profundament i majoritàriament catòlics, en guerra entre ells i amb les dues Espanyes. Com a bascs, havien de mantenir-se fidels a la República; com a catòlics, semblava que s'havien d'unir als qui deien defensar la religió, contra els qui la perseguïen. El drama de consciència ja s'havia produït durant les eleccions republicanes; vegeu el dossier de Moriones (**L 35**) sobre la visita dels parlamentaris bascs a Roma el gener de 1936, quan a Secretaria d'Estat els van dir que serien rebuts només si es comprometien per escrit a anar a les eleccions del febrer següent units a les dretes espanyoles. En esclatar l'aixecament, a Navarra i Alava va prevaler l'opció catòlica-espanyolista, i a Guipúscoa i Biscaia la nacionalista-republicana.

Navarra és el lloc on des de l'inici, i fins des d'abans de l'inici, la lluita va tenir més decididament el to de guerra santa, com una quarta carlinada. Ho testimonien el nombre i l'esperit dels voluntaris, i el fet que allà la Diputació de Navarra va derogar, ja els primers dies, les lleis anticlericals de la República, que Franco no va derogar fins a les darreries de la guerra, o ja un cop acabada, perquè se les reservava com a cartes per a negociar amb el Vaticà.

Els altres bascs, els nacionalistes catòlics del PNV, constituïran, en canvi, la més estrident negació del caràcter de croada atribuït a la sublevació militar. En la propaganda exterior, el cas d'Euskadi, fins i tot després de la seva derrota i de l'ocupació de tot el país, va perjudicar molt el crèdit dels nacionals entre els catòlics d'alguns països, especialment França i Bèlgica. Juntament amb la repressió a la reraguarda, era el gran argument dels catòlics avançats o d'esquerra que, sense ser partidaris dels «roigs», no volien identificar els «blancs» amb Jesucrist i l'Església. La famosa carta

col·lectiva dels bisbes espanyols va ser sol·licitada per Franco del cardenal Gomà precisament per combatre aquest ambient advers del catolicisme internacional. El bombardeig de Guernica, l'expulsió i ulterior dimissió del bisbe Múgica, l'afusellament d'alguns sacerdots i la presó o exili de molts altres són els temes principals d'allò que un sacerdot català va anomenar, en el títol d'un llibre famós, *Le drame d'un peuple incompris* (París 1937; sobre mossèn Tarragó, cf. Solé i Sabaté [i 22]).

Ja abans de 1975 teníem algunes obres importants per a estudiar de primera mà el cas d'Euskadi: la trilogia d'Iturralde (Usabiaga), ara reeditada amb molt pocs canvis de contingut però alterant l'ordre dels capítols i reduint els tres volums a dos (L 28), les memòries d'Onaindia, que s'han reeditat en el volum V de les seves obres completes (Q 251) i diferents obres del lendakari Aguirre, entre les quals s'ha reeditat el seu informe sobre la derrota (Q 8). En aquest decenni han aparegut les documentades memòries d'Irujo (C 19), que ja hem dit que més que autobiografia són la presentació d'una gran col·lecció de documents, un nou llibre d'Onaindia sobre el delicadíssim problema de la rendició dels bascs als italians a Santoña (L 36) i, sobretot, el gran *corpus* dels arxius del clergat basc, que es van publicant amb el nom col·lectiu de *Euzko Apaiz Talde-Clero Vasco*, amb la legítima intenció que «nadie que pretenda realizar un análisis científico de la *problemática eclesial* de Euzkadi pueda alegar ignorancia por inexistencia de datos» (L 17, p. 11). El material d'aquests arxius és impressionant: 16 monografies sobre cada un dels sacerdots afusellats, relats dels 800 membres del clergat perseguits de diferents maneres, entre ells els 220 sacerdots empresonats en penals de Guipúscoa, Biscaia, Alava, Navarra, Palència, Sevilla, Madrid i Alacant, i els desterrats a 33 províncies espanyoles o a 21 països estrangers; historial de 114 capellans de gudarís, memòries de guerra, diaris de presó, publicacions de la clandestinitat o de l'exili, etc. En tot aquest material, i en la forma que pren la seva publicació, resplendeix el gran desig del col·lectiu del clergat basc d'identificar-se amb el seu poble, del qual han compartit fins al final el destí tràgic. Voldria aportar ací una anècdota. Parlava, ja fa alguns anys, en el curs d'un viatge per Euskadi per recollir documentació i informació, amb un religiós que havia estat capellà de gudarís. Home senzill i pietós, humil i en extrem pacífic, no gens fanatitzat. No havia estat voluntari, sinó que en ser mobilitzada la seva lleva va acollir-se a la possibilitat de servir com a capellà en un batalló del PNV. Amb tota naturalitat, mentre em referia les peripècies bèl·liques, parlava de «nosotros», de «los requetés» i de «los españoles». Quan la defensa de Bilbao es va ensorrar, el comandant del batalló li va comunicar que les restes de l'exèrcit d'Euskadi es retiraven a Santander, però no li va amagar que ho veia tot perdut, i li va aconsellar que es quedés amagat a Bilbao o que es passés als franquistes, ja que, essent sacerdot, no li deurién fer res. Aquell religiós em va dir que ell sabia per on podia travessar les línies, però —deia— «després de tot el que havíem patit junts, em va semblar que no podia abandonar als gudarís i passar-me als espanyols». Els va acompanyar en la retirada i en la rendició i, lògicament, va passar una bona temporada en un camp de concentració.

La disposició de la publicació d'aquests arxius és extremadament complicada i fa difícil la citació. A part d'alguns fascicles (L 15 i 16), han aparegut tres volums de la monumental *Historia general de la guerra civil en Euskadi*. En el vol. VII (L 18) hi ha la documentació sobre els capellans de gudaris, amb les memòries, en basc i en castellà, d'Aita Patxi, el sacerdot passionista que dues vegades, en camps de concentració franquista, es va oferir per reemplaçar un pres que anava a ser afusellat, i que recordava com el més gran horror de la guerra l'haver estat fet presoner per un pater franquista, pistola en mà; religiós molt espiritual, autèntic místic, tímid i inofensiu, quan els gudaris, triturats per l'aviació i l'artilleria nacional, iniciaren una desbandada els aturava dient-los que no podien fugir, que era pecat (vegeu la biografia de Lopategui, Q 200 i 201). La documentació restant sobre el clergat basc ocupa el vol. V i bona part del VIII; la darrera part d'aquest últim està dedicada a *El clero vasco ante los tribunales*, amb reproducció de moltes sentències i altres documents. El llibre d'Urquiri (L 46), encara que versa principalment sobre anys molt més recents, té una introducció preciosa; hi refereix el cas d'un sacerdot que va ser afusellat per haver estat denunciat per un religiós de la seva mateixa comunitat.

- L 1 AMILIBIA, Miguel de, *Los batallones de Euzkadi*, San Sebastián, Txertoa, 1978, 224 pp.
- L 2 ARANTZADI, Engracio de, «KIZKITZA», *Ereintza. Siembra de nacionalismo vasco. 1894-1912*, San Sebastián, Auñamendi Argitaletaria, 1980, 351 pp.
- L 3 BASALDUA, Pedro de, *Crónicas de guerra y exilio*, Bilbao, Idatz Ekintza, 1983, 439 pp.
- L 4 BELTZA [LÓPEZ ADÁN, Emilio], *El nacionalismo vasco (1876-1936)*, San Sebastián, Txertoa, 1976.
- L 5 ID., *Nacionalismo y clases sociales*, San Sebastián, Txertoa, 1976, 203 pp.
- L 6 «BEURKO, Sancho de» [RUIS DE AGUIRRE, Luis], *Gudaris*. 2.ª edició, enriquecida con un prólogo del autor y un apéndice con la relación de todos los batallones y mandos del Ejército de Euskadi, Bilbao, La Gran Enciclopedia Vasca, 1977 (*1956), 133 pp.
- L 7 BLASCO OLAETXEA, Carlos, *Diálogos de guerra. Euzkadi 1936*, San Sebastián, Edició de l'autor, 1980, 240 pp.
- L 8 CASTELLS ARTECHE, José Manuel, *El Estatuto Vasco. El Estado regional y el proceso estatutario vasco*, San Sebastián, Haramburu, 1976, 157 pp.
- L 9 CHIAPUSO, Manuel, *Los anarquistas y la guerra en Euskadi. La comuna de San Sebastián*, San Sebastián, Txertoa, 1977, 283 pp.
- L 10 ID., *El gobierno vasco y los anarquistas. Bilbao en guerra*, San Sebastián, Txertoa, 1978, 251 pp.
- L 11 CILLIÁN APALATEGUI, Antonio, *Sociología electoral de Guipúz-*

- coa (1900-1936), San Sebastián, Sociedad Guipuzcoana de Ediciones y Publicaciones, 1976, 764 pp.
- L 12 *El combate del cabo Matxitxako (1937-3-5)* Bidasoa Instituto de Historia Contemporánea, Bilbao, Ed. GEU, 1977, 112 pp.
- L 13 EGUIGUREN, Jesús M.^a, *El P.S.O.E. en el País Vasco (1886-1936)*, San Sebastián, Haranburu, 1984, 373 pp.
- L 14 ELORZA, Antonio, *Ideologías del nacionalismo vasco*, San Sebastián, Haranburu, 1978.
- L 15 E. A. TALDE [EUZKO APAIZ TALDE], *Archivos del Clero Vasco I. Año 1936... En la persecución*, (Usúrbil, Gráficas Izarra), Abril 1978, 118 pp.
- L 16 ID., *Con nuestro pueblo... por la libertad* (edición castellana), (Usúrbil, Gráficas Izarra), Octubre 1977, 43 pp.
- L 17 EUZKO APAIZ TALDE, *El Clero Vasco (I)*. T. V de la *Historia General de la guerra civil en Euskadi*, San Sebastián - Haranburu, Bilbao, Naroki, 1981, 365 pp.
- L 18 ID., *El Clero Vasco en el Ejército de Euskadi*. T. VII de la *Historia General de la guerra civil en Euskadi*, San Sebastián, Haranburu, 1982, 324 pp.
- L 19 ID., *El clero Vasco ante los Tribunales (2.ª parte)*. T. VIII de la *Historia General de la guerra civil en Euskadi*, San Sebastián, Haranburu, 1982, 362 pp.
- L 20 FÚSI AIZPURUA, Juan Pablo, *El País Vasco. Pluralismo y nacionalidad*, Madrid, Alianza, 1984, 255 pp.
- L 21 ID., *El problema vasco en la II República*, Madrid, Turner, 1979, 145 pp.
- L 22 GARATE ARRIOLA, Justo, *El carlismo de los vascos*, San Sebastián, Auñamendi, 1980, 240 pp.
- L 23 GARCÍA DE CORTÁZAR, Fernando - MONTERO, Manuel, *Diccionario de Historia del País Vasco*, 2 t., San Sebastián, Txertoa, 1983, 448 i 452 pp.
- L 24 ID., *Historia contemporánea del País Vasco*, San Sebastián, Txertoa, 1980, 224 pp.
- L 25 GARMENDIA, José Mari - ELORDI, Alberto, *La resistencia vasca*, San Sebastián, Haranburu, 1982, 226 pp.
- L 26 GOBIERNO VASCO, *Eliodoro de la Torre*, Vitoria, Servicio Central de Publicaciones, 1984, 156 pp.
- L 27 GURRUCHAGA, Ander, *El código nacionalista vasco durante el franquismo*, Barcelona, Anthropos, 1985, 226 pp.
- L 28 «ITURRALDE, Juan de» [USABIAGA IRAZUSTABARRENA, Juan José], *La guerra de Franco, los vascos y la Iglesia: I. Quiénes y con qué fin prepararon la guerra y cómo empezó; II. Cómo pudo seguir y triunfar la guerra*, San Sebastián, (Gráficas Izarra), 1978 (*1960-1965), 491 i 556 pp.
- L 29 IZTUETA, Paulo, *Sociología del fenómeno contestatario del clero vasco: 1940-1975*, Donostia, Elkar, 1981, 471 pp.

- L 30 JIMÉNEZ DE ABERÁSTURI, Luis María y Juan Carlos, *La guerra en Euskadi*, Barcelona, Plaza Janés, 1978.
- L 31 LANDABURU, Francisco Javier de, *Obras Completas*, Bilbao, Ekin, 1982-1984.
- L 32 LÓPEZ ATXURRA, Rafael, i altres, *Historia de Euskal-Herria*, 2 vols., San Sebastián, Ediciones Vascas, 1980, 680 pp.
- L 33 MAIER, Klaus A., *Guernica, 26.4.1937, die deutsche Intervention in Spanien und der «Fall Guernica»*, Freiburg im Brisgau, Rombach Verlag, 1975, 166 pp.
- L 34 MORÁN, Gregorio, *Los españoles que dejaron de serlo. Euskadi, 1937-1981*, Barcelona, Planeta, 1982, 412 pp.
- L 35 MORIONES, Ildfonso, *Euzkadi y el Vaticano (1935-1936). Documentación de un episodio*. Presentada en edición crítica por —, Roma, Tip. Italo-Orientale S. Nilo, 1975, 167 pp.
- L 36 ONAINDIA, Alberto, *El «pacto» de Santoña. Antecedentes y desenlace*, Bilbao, Ed. Laiz, 1983, 190 pp.
- L 37 ORTZI, *Historia de Euskadi. El nacionalismo vasco y ETA*, París, Ruedo Ibérico, 1975, 446 pp.
- L 38 *I Semana de Estudios de Historia Eclesiástica del País Vasco*, Vitoria, Facultad de Teología, 1981.
- L 39 RENTERIA UGALDE, Julen, *Pueblo vasco e Iglesia. Reencuentro o ruptura definitiva: I. Bizkaia en la diócesis de Vitoria (1930-1950)*, Bilbao 1982, 631 pp.
- L 40 RODRÍGUEZ DE CORO, Francisco, *Guipúzcoa en la democracia revolucionaria*, Madrid, Confederación Española de Cajas de Ahorro, 1980, 405 pp.
- L 41 SARRIA, *De arrantzales a gударis del mar*, Bilbao 1978, 152 pp.
- L 42 SOUTHWORTH, Herbert R., *La destrucción de Guernica. Periodismo, diplomacia, propaganda e historia*, s.l., Ruedo Ibérico, 1977, 548 pp.
- L 43 STEER, George Lowther, *El árbol de Guernica*, Madrid, Felmar, 1978 (*1938), 425 pp.
- L 44 THOMAS, Gordon - MORGAN-WITTS, Max, *El día en que murió Guernica*, Barcelona, Plaza Janés, 1976, 269 pp.
- L 45 URIARTE AGUIRREAMALLOA, Cástor, *Bombas y mentiras sobre Guernica. Acusa su arquitecto municipal cuando la guerra*, Eran-dio, (Gráficas Ellacuría), 1976, 221 pp.
- L 46 URKIRI, Timoteo de, CMF, *Provincia claretiana de Euzkal-Erria. Notas histórico-canónicas acerca de su formación*, Zamora, Imprenta Ediciones Monte Casino, 1985, 427 pp.
- I 1 COLECTIVO «HERRIA 2000 ELIZA», *La Iglesia vasca, presente en las reivindicaciones nacionales de Euskal Herria*, dins *Misión abierta* 74 (1981) 384-399.
- I 2 ELORZA, Antonio, «Emakume»: *La mujer en el nacionalismo vasco*, dins *Tiempo de Historia* 38 (1978) 4-17.
- I 3 FERNÁNDEZ, Alberto, *Euskadi, 1937: Las propuestas de paz*, dins *Tiempo de Historia* 24 (1976) 18-26.

- I 4** GARCÍA DE CORTÁZAR RUIZ DE AGUIRRE, Fernando, *La Iglesia que Franco no quiso: religión y política en el país vasco (1936-1975)*, dins *Saioak. Revista de estudios vascos* 5 (1983) 49-76.
- I 5** GUTIÉRREZ-ÁLVAREZ, Secundino, *El conflicto de los Ayuntamientos vascos y la revolución de 1934*, dins *Revista de la Universidad Complutense* 116 (1979) (*Estudios de Historia Moderna y Contemporánea. Homenaje a D. Jesús Pabón III*), pp. 515-545.
- I 6** LANNON, Frances, *A Basque Challenge to the Pre-Civil War Spanish Church*, dins *Annales, Économies, Sociétés, Civilisations* 33 (1978) 29-48.
- I 7** MALUQUER WAHL, Juan, *Primeros combates aéreos sobre Euzkadi*, dins *Historia y Vida* 189 (1983) 60-72.
- I 8** MARIEZCURRENA, Elena, *La clase dirigente de Vizcaya durante el franquismo*, dins *Saioak. Revista de estudios vascos* 5 (1983) 77-96.
- I 9** MORENO LARA, Xavier, *Los errores del franquismo en el País Vasco*, dins *Nueva Historia* 1 (1977) 82-91.
- I 10** SALAS LARRAZÁBAL, Jesús, *Guernica: la versión definitiva*, dins *Nueva Historia* 4 (1977) 27-50.
- I 11** TUSELL GÓMEZ, Javier, *Introducción a una sociología electoral del País Vasco durante la Segunda República*, dins *Revista de la Universidad Complutense* 116 (1979) (*Estudios de Historia Moderna y Contemporánea. Homenaje a D. Jesús Pabón III*), pp. 443-464.

M) GALÍCIA. GALEUSCA

Dediquem aquest apartat a la tercera de les nacionalitats històriques hispàniques. El seu Estatut autonòmic va ser aprovat per les Corts republicanes en la sessió tinguda al refetor del monestir de Montserrat el dia 1 de febrer de 1938. Com que la bibliografia és relativament reduïda, hi incorporem el que fa al pacte de «Galeusca», sobre el qual tenim un article important d'Estévez (m 4), mentre esperem la publicació de la seva tesi doctoral.

- M 1** ALFONSO BOZZO, Alfonso, *Intelectuais e galeguismo*, Madrid, Akal, 1977, 72 pp.
- M 2** ID., *Los partidos políticos y la autonomía en Galicia, 1931-1936*, Madrid, Akal, 1976, 392 pp.
- M 3** BARREIRO FERNÁNDEZ, José Ramón, *El levantamiento de 1846 y el nacimiento del galleguismo*, Vigo, Pico Sacro, 1977, 250 pp.
- M 4** BERAMENDI, Justo G., *Vicente Risco no Nacionalismo Galego*, 2 vols., Santiago de Compostela, CERNE, 1981, 200 i 160 pp.
- M 5** BOBILLO, Francisco Javier, *Nacionalismo gallego. La ideología de Vicente Risco*, Madrid, Akal, 1981, 216 pp.
- M 6** CARBALLO, Francisco - MAGARIÑOS, Alfonso, *La Iglesia en la*

- Galicia contemporánea (Análisis histórico y teológico del período 1931-1936, II República)*, Madrid, Akal, 1978, 600 pp.
- M 7** CASTELAO, Alfonso R. - OTERO PEDRAYO, Ramón - SUÁREZ PICALLO, Ramón - VILLAR PONTE, Antón, *Discursos parlamentarios (1931-1939)*, La Coruña, Ediciós do Castro, 1978, 408 pp.
- M 8** CORES TRASMONTE, Baldomero, *El Estatuto de Galicia: notas y documentos*, La Coruña, Librigal, 1976, 204 pp.
- M 9** COSTA CLAVELL, Xavier, *Las dos caras de Galicia bajo el franquismo*, Madrid, Ed. Cambio 16, 1977, 335 pp.
- M 10** FERNÁNDEZ, Carlos, *El alzamiento de 1936 en Galicia. Datos para una historia de la guerra civil*. 2.ª ed. corregida y aumentada, La Coruña, Ediciós do Castro, 2^a 1982, 592 pp.
- M 11** HEINE, Hartmut, *Guerrilla antifranquista en Galicia*, Vigo, Xerais de Galicia, 1982, 288 pp.
- M 12** MAIZ SUÁREZ, Ramón, *O rexionalismo galego: Organización e ideoloxía (1886-1907)*, La Coruña, Ediciós do Castro, 1984, 450 pp.
- M 13** VILAS NOGUEIRA, Xosé, *O Estatuto Galego*, La Coruña, Ruciro, 1977, 349 pp.
- m 1** CAMBRE MARIÑO, Xesús, *El fenómeno del regionalismo: una visión gallega del problema*, dins *Sistema* 13 (1976) 77-98.
- m 2** COLECTIVO «ERO DE ARMENTEIRA», *Proceso autonómico de la Iglesia en Galiza*, dins *Misión abierta* 74 (1981) 102-110.
- m 3** CORES TRASMONTE, Baldomero, *Tras el «Día das Letras Galegas» Villar Ponte y la fundación del nacionalismo gallego*, dins *Tiempo de Historia* 31 (1977) 70-81.
- m 4** ESTÉVEZ, Xosé, *Apuntes para una historia de las relaciones políticas entre Galicia, Euskadi y Cataluña (1900-1950)*, dins *Letras de Deusto* 13/27 (1983) 5-28.
- m 5** HERNÁNDEZ LES, Juan, *La Iglesia gallega y la lucha de clases*, dins *Tiempo de Historia* 29 (1977) 42-55.
- m 6** MARQUINA BARRIO, Antonio, *El pacto Galeuzca*, dins *Historia* 16, XLVI (1980), 27-37.
- m 7** HEINE, Hartmut, *La evolución política en Galicia (1939-1975)*, dins *Cuadernos de Ruedo Ibérico* 51-53 (1976) 21-49.

N) ILLES BALEARS

El principal problema, pel que fa a l'Església i la guerra civil, és la interpretació i valoració de les acusacions de Bernanos, i de la rèplica del bisbe Miralles. Vegeu, sobretot, els estudis de Massot (N 8, 9, 10, 11; n 2; r 9) i l'edició catalana de Bernanos, amb notes de Copiz i Massot (Q 45).

Encara ara molts autors s'obstinen a parlar dels *Cementiris sota la lluna* com si fos una novel·la fantàstica, o bé un escrit de propaganda antifranquista per l'estil del *Doy fe* de Ruiz Vilaplana o d'*Un año con Queipo*, de Bahamonde, o —confusió més perillosa— de l'edició abreujada, limitada als passatges truculents, que el Comissariat de Propaganda de la Generalitat va

fer dels *Cementiris*. En realitat, Bernanos, tant abans com després d'escriure aquest llibre, va ser de mentalitat dretana, integrista i fins monàrquica. Va redactar els *Cementiris* a Mallorca, però pensant en França i adreçant-se primàriament als francesos; àdhuc quan parla de la república espanyola cal entendre que pensa en la francesa, amb enyorança de la monarquia i les flors de lis. Però, home honrat malgrat el seu temperament inestable, i profundament cristià —recordem *Le chrétien Bernanos*, de Hans Urs von Balthasar, París 1956— s'indigna pel que certs cristians fan o deixen de fer a Mallorca, i en fa argument per criticar els catòlics francesos, més que els espanyols. El seu anticlericalisme, en tot cas, és anticlericalisme de dretes, per l'estil del de la gent d'*Acción Española* contra Angel Herrera i Gil Robles. No té res de demòcrata, i menys encara de demòcrata-cristià. Ell també ataca repetidament Gil Robles; li retreu, amb un dels seus típics sarcasmes, l'haver-se aliat amb el partit radical de Lerroux: «Oh! vous ne refusez jamais d'accueillir l'enfant prodigue, à condition qu'il fournisse lui-même le veau!». Massot, en les seves recerques sobre la repressió franquista a Mallorca, ha trobat que, malgrat el vehement estil bernanosià i llevat d'alguna imprecisió secundària, la proximitat de Bernanos a la Falange i a les autoritats locals fa d'ell un testimoni molt directe. La majoria dels fets que denuncia es troben confirmats per altres fonts serioses, i la seva ideologia exclou totalment que pretengués de fer propaganda republicana. Per això són precioses les notes de Massot als *Cementiris*, i han fet dir a la hispanista francesa Marie Laffranque que aquesta edició en català «dégage pour ainsi dire l'horizon du lecteur, surtout s'il est français» (*Bulletin Hispanique* 85 [1983] 193-197).

He d'agrair, en la bibliografia d'aquesta secció, l'ajut de Josep Massot i Muntaner.

- N 1 BLANES, Camil·la, *Desenvolupament polític*, dins ALZINA, Jaume, i altres, *Història de Mallorca*, Mallorca, Ed. Moll, 1982, 2 vols., vol. II, pp. 262-368.
- N 2 DURAN PASTOR, Miguel, *1936 en Mallorca*. Repertorio documental y notas establecidas a partir de la *Memoria* redactada por Mateo Nebot Antig, 4 vols., Palma de Mallorca, Edició de l'autor, 1982, 1026 pp.
- N 3 GORDILLO COURCIÈRES, José Luis, *Formentera. Historia de una isla*, València, Albatros, 1981, 346 pp.
- N 4 *La guerra civil a Eivissa i Formentera per alumnes de C.O.U. de l'I.B. Santa Maria d'Eivissa*, Eivissa, Institut d'Estudis Eivissencs, 1985, 76 pp.
- N 5 LLULL, Anselm [MIR, Gregori], *El mallorquinisme polític, 1840-1936. Del regionalisme al nacionalisme polític*, París, Edicions Catalanes, 1975, 393 pp.
- N 6 MASCARÓ PASARIUS, J., *El Movimiento Nacional en Mallorca*, dins *Historia de Mallorca*, coordinada por —, t. 2, Palma de Mallorca 1975, pp. 777-864.
- N 7 ID., *La Segunda República Española*, dins *Historia de Mallorca*,

- coordinada por —, t. 2, Palma de Mallorca, 1975, pp. 673-776.
- N 8** MASSOT I MUNTANER, Josep, *El bisbe Miralles i «Les grands cimetières sous la lune» de Bernanos*, dins *Studia... Batllori* (K 106), pp. 715-730.
- N 9** ID., *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia, 1978, 288 pp.
- N 10** ID., *Església i societat a la Mallorca del segle XX*, Barcelona, Curial, 1977, 369 pp.
- N 11** ID., *La guerra civil a Mallorca*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia, 1976, 378 pp.
- N 12** OLIVER ARAUJO, Joan, *La II República en Baleares: elecciones y partidos políticos (Ensayo de sociología electoral balear)*, Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Balearics, 1983, 163 pp.
- N 13** QUINTANA, Josep Maria, *Menorca, segle XX. De la monarquia a la república*, Mallorca, Ed. Moll, 1976, 236 pp.
- N 14** SCHALEKAMP, Jean A., *Mallorca any 1936*, (Palma de Mallorca), Prens Universitaria, (1981), 204 pp.
- n 1** LLABRÉS, Pere, *L'Església a Mallorca durant el franquisme*, dins *Lluc* 669 (1977) 11-15.
- n 2** MASSOT I MUNTANER, Josep, *Documents del bisbe Josep Miralles contra «Les Grands Cimetières sous la lune» de Bernanos*, dins *Randa XVIII* (1985) 157-203.
- n 3** MURILLO, Andreu, *La immediata postguerra a Mallorca*, dins *Lluc* 669 (1977) 7-10.
- n 4** ID., *Els menorquins al desembarcament de Bayo*, dins *Randa IV* (1976) 163-171.
- n 5** AA. VV., *La República i la guerra civil a Mallorca*, dins *Randa*, vols. monogràfics III (1976) i IV (1976).
- n 6** SERRA BUSQUETS, Sebastià, *Alguns aspectes polítics d'Eivissa durant la Segona República*, dins *Randa VII* (1978) 51-70.
- n 7** SIMÓ, Guillem, *Notes per a una història del projecte d'Estatut d'Autonomia de les Illes de 1931*, dins *Randa III* (1976) 5-70.

O) ALTRES ESTUDIS LOCALS

Han estat agrupats en aquesta secció una sèrie de títols referents a regions (Andalusia, Astúries, Aragó, Cantàbria, Navarra, País Valencià) o localitats (Madrid, Saragossa, Santander, Oviedo, Còrdova, Màlaga, Casp) que no entraven en les seccions geogràfiques anteriors.

- O 1** ALCOCER, Santos, *La «quinta columna». Madrid 1937*, Madrid, G. del Toro, 1976, 299 pp.
- O 2** ALÓS FERRANDO, Vicente, *Castellón y la Segunda República: Aspectos electorales*, Zaragoza, Anubar, 1978, 24 pp.
- O 3** AA. VV., *Raons d'identitat del País Valencià*, València, Eliseu Climent, 1977, 192 pp.

- O 4 BERNAD ROYO, E., *Catolicismo y laicismo a principios de siglo (Escuelas laicas y católicas en Zaragoza)*, 1985, 109 pp.
- O 5 BOSCH MARTÍNEZ, Aurora, *Colectividades anarquistas y guerra civil*, València, Edició de l'autor, 1980, 200 pp.
- O 6 BOSCH SÁNCHEZ, A., *Ugetistas y libertarios. Guerra civil y revolución en el País Valenciano, 1936-1939*, València, Diputación Provincial, 1983, 393 pp.
- O 7 BUENO, Jesús, *Elecciones en Zaragoza-Capital durante la II República*, Madrid, CSIC, 1980, 254 pp.
- O 8 CABEZAS, Juan Antonio, *Morir en Oviedo. Historia en directo (Vivencias de un periodista)*, Madrid, San Martín, 1984, 363 pp.
- O 9 CARRASQUER, Félix, *La escuela de militantes de Aragón. Una experiencia de autogestión educativa y económica*, Barcelona, Eds. Foil, 1978, 175 pp.
- O 10 CASANOVA RUIZ, Julián, *Anarquismo y revolución en la sociedad rural aragonesa, 1936-1938*, Madrid, Siglo XXI, 1985, 368 pp.
- O 11 ID., *Caspe, 1936-1938. Conflictos políticos y transformaciones sociales durante la guerra civil*, Zaragoza, Heraldo de Aragón, 1984, 120 pp.
- O 12 CUCÓ, Maria Josepa, i altres, *La qüestió agrària al país valencià*, Barcelona, Aedos, 1978, 135 pp.
- O 13 FERNÁNDEZ CLEMENTE, Eloy, *Aragón contemporáneo (1833-1936)*, Madrid, Siglo XXI, 1975, 202 pp.
- O 14 FRANCH FERRER, Vicent, *El nacionalisme agrarista valencià 1918-1923*, 2 vols., València, Prometeo, 1980, 538 pp.
- O 15 FRASER, Ronald, *Mijas. República, guerra, franquismo en un pueblo andaluz*, Barcelona, A. Bosch editor, 1985.
- O 16 GARCÍA-SANZ MARCOTEGUI, Ángel, *Conflictividad social a comienzos del siglo XX y noticia del anarcosindicalista Gregorio Suberviola Baigorri, 1896-1924*, Pamplona, Pamiela, 1984, 142 pp.
- O 17 GARRIDO GONZÁLEZ, Luis, *Colectividades agrarias en Andalucía: Jaén (1931-1939)*, Madrid, Siglo XXI, 1979.
- O 18 GAULE, Jacques, *La batalla de Madrid (1936-1937)*, 2 t., Alcobendas, Círculo de Amigos de la Historia,
- O 19 GUTIÉRREZ MOLINA, José Luis, *Colectividades libertarias en Castilla*, Madrid, Campo Abierto, 1977, 116 pp.
- O 20 HILLS, George, *¡No pasarán! Objetivo Madrid*, Madrid, San Martín, 1978, 290 pp.
- O 21 HORNO LIRIA, Luis, *La vida en Zaragoza durante la guerra civil*. Text mecanografiat d'una conferència pronunciada a l'Ajuntament de Saragossa, Saragossa 1981.
- O 22 JATO MIRANDA, David, *Madrid, capital republicana*, Barcelona, Acervo, 1976, 715 pp.
- O 23 JULIÀ DÍAZ, Santos, *Madrid, 1931-1934. De la fiesta popular a la lucha de clases*, Madrid, Siglo XXI, 1984, 509 pp.
- O 24 KURZMAN, Dan, *Milagro en noviembre*, Barcelona, Argos Vergara, 1981, 428 pp.

- O 25 LIZARZA, Francisco Javier de, *Navarra, julio de 1936*, Madrid, Edició de l'autor, 1980, 32 pp.
- O 26 LLARCH, Juan, *Morir en Madrid*, Barcelona, Producciones Editoriales, 1978, 218 pp.
- O 27 LLORENS CASTILLO, Carlos, *La guerra en Valencia y en el frente de Teruel*, València, F. Torres, 1978, 240 pp.
- O 28 MÉNDEZ LUEGO, Ernesto, *Tempestad al amanecer (la epopeya de Madrid)*, Madrid, G. del Toro, 1977, 355 pp.
- O 29 MERINO PACHECO, J.- Díez MARZAL, C., *La conflictividad en Cantabria durante la primavera de 1936*, 1984, 32 pp.
- O 30 MOLINS FÁBREGA, Narcís, U.H.P. *La insurrección proletaria en Asturias*, Madrid, Júcar, 1978, 756 pp.
- O 31 MORENO GÓMEZ, Francisco, *La guerra civil en Córdoba*, Madrid, Alpuerto, 1985, 759 pp.
- O 32 ID., *La República y la guerra civil en Córdoba*, Córdoba, Ayuntamiento de Córdoba, 1982, 756 pp.
- O 33 MUÑIZ MARTÍN, Oscar, *Asturias en la guerra civil (II)*, Salinas-Castrillón, Ayalga, 1982, 162 pp.
- O 34 NADAL SÁNCHEZ, Antonio, *Guerra civil en Málaga*, Málaga, Arguval, 1984, 450 pp.
- O 35 PEIRÓ ARROYO, Antonio - PINILLA NAVARRO, Bizén, *Nacionalismo y regionalismo en Aragón (1868-1942)*, Zaragoza, Unali-Ensayo, 1981, 293 pp.
- O 36 PRADAS MARTÍNEZ, Enrique, *La Segunda República y la Rioja (1931-1936)*, Fuenmayor (Rioja), Edició de l'autor, 1982, 175 pp.
- O 37 RAMOS PÉREZ, Vicente, *La Segunda República en la provincia de Alicante*, Alacant, Edició de l'autor, 1983, 360 pp.
- O 38 REIG, Ramiro - PICÓ, Josep, *Feixistes, rojos i capellans. Església i societat al País Valencià (1940-1977)*, Mallorca, Ed. Moll, 1978, 276 pp.
- O 39 SAIZ VIADERO, José Ramón, *Crónicas sobre la guerra civil en Santander*, Santander, Institución cultural de Cantabria, 1979, 148 pp.
- O 40 SALAS LARRAZÁBAL, Ramón, *Como ganó Navarra la cruz laureada de San Fernando*, Madrid, Edició de l'autor, 1980, 48 pp.
- O 41 SÁNCHEZ SÁNCHEZ, José, i altres, *Elecciones y partidos en Albacete durante la República 1931-1939*, Albacete 1977, 248 pp.
- O 42 SHUBERT, Adrián, *Hacia la revolución. Orígenes sociales del movimiento obrero en Asturias, 1860-1934*, Barcelona, Crítica, 1984, 235 pp.
- O 43 SMYTH, Terence M., *La CNT al País Valencià, 1936-1937*, València, Eliseu Climent, 1977, 232 pp.
- O 44 SUÁREZ CORTINA, Manuel, *El fascismo en Asturias (1931-1937)*, Oviedo, Cañada, 1983, 312 pp.
- O 45 VÁZQUEZ, Matilde - VALERO, Javier, *La guerra civil en Madrid*, Madrid, Tebas, 1978, 926 pp.
- O 46 VILA IZQUIERDO, Justo, *La guerra civil en Extremadura*, Badajoz, Universitas, 1983, 192 pp.

- O 47** ZAFÓN BAYO, Juan, *El Consejo Revolucionario de Aragón*, Barcelona, Planeta, 1979, 185 pp.
- o 1** MAÑERO MONEDO, Mariano, *La guerra civil en Santander a través de la prensa diaria*, dins *Altamira XLI/1* (1978) 307-339.

P) INTERVENCIÓ ESTRANGERA

Quan, passades unes setmanes de la insurrecció, els moviments de columnes van deixar el lloc a uns fronts continus i en molts sectors estables, es va veure que cap dels dos bàndols era capaç d'esclafar ràpidament l'altre: la guerra seria llarga i, al capdavall, es decidiria fora d'Espanya, a l'arena de les cancelleries estrangeres i dels mercats internacionals de subministres bèl·lics, absolutament indispensables per a un conflicte de gran volum i durada.

La intervenció estrangera té una repercussió important en l'aspecte religiós de la guerra, i en primer lloc sobre el caràcter o sentit sagrat que se li volia atribuir. L'ajut soviètic a la República alimenta la propaganda dels sublevats sobre el suposat complot comunista i sobre la guerra com a croada anticomunista, defensa de la civilització cristiana d'Europa contra les hordes asiàtiques, etc. Però l'ajut que Franco rep de l'Alemanya nazi i de la Itàlia feixista, que es troben en conflicte creixent amb el Vaticà, no permeten la identificació de la causa dels sublevats amb la de l'Església. El govern de Burgos ha de fer en aquest sentit grans equilibris. Proclama el seu catolicisme, però ha de prohibir la difusió de l'encíclica *Mit brennender Sorge* contra el nazisme. Mig any després d'aquesta encíclica, un decret del 1er. d'octubre de 1937 creava la *Gran Orden Imperial de las Flechas Rojas*, que seria una *Cruz de Cruzados* per a premiar els qui més es distingissin en aquella *Cruzada contra la barbarie comunista*, però tres decrets de la mateixa data fundacional de l'Orde atorgaven aquesta creu, en el seu grau màxim, a Víctor Manuel III, a Mussolini i a Hitler!

D'altra banda, la posició del Vaticà es veu condicionada per aquesta doble intervenció. L'ajut soviètic, la persecució religiosa i el domini creixent del comunisme a la zona republicana provoquen la ruptura *de facto* de relacions diplomàtiques amb la República, però la vinculació del règim de Franco a Hitler i Mussolini susciten molta prevenció i retarden quasi dos anys el ple reconeixement del govern de Burgos.

És qüestió molt discutida la del volum, en homes i en material, d'uns i altres. Només l'accés, esdevingut possible en aquests últims anys, als arxius italians i alemanys, i l'estudi atent de la complexa documentació republicana, han permès de substituir els tòpics i les frases gratuïtes, basades tan sols en fets o records anecdòtics, per dades quantitatives reals. Les darreres aportacions de Viñas (recordem **H 43**, **44** i **45**) han desfet definitivament el mite de l'or de Moscou. Segurament cal concloure que, més important encara que el volum de l'ajut rebut, és el doble fet que el que Franco va rebre dels seus aliats va ser més ben aprofitat i, sobretot,

que no li va mancar en els moments més crítics, sort que no va pas tenir l'exèrcit republicà.

Pel que fa als homes, poca cosa més ha aparegut sobre les Brigades Internacionals, la Legió Cóndor o el CTV italià. En canvi, cal remarcar l'estudi de Coverdale (P 8), ja clàssic, sobre la intervenció italiana; només observaré que tot el que jo mateix he pogut veure de la documentació reservada italiana no confirma pas l'afirmació, que Coverdale repetidament fa, sobre el desinterès de l'ajut italià. «Alcofar Nassaes» continua treballant, amb el seu rigor de costum, en els temes d'aviació i marina italianes (P 1 i 2). Pel que fa a l'aviació legionària, hi ha un arxiu totalment verge i fonamental: el del «Ministero dell'Aeronautica Militare», amb tota una sala que guarda més de cent lligalls sobre les operacions a Espanya, amb ordres d'operacions, gràfics i moltes fotografies, algunes ben diferents de les fins ara publicades. García Durán n'ha pogut donar un inventari sumari (B 5, pp. 270-278), però crec que sóc l'únic que, gràcies a algunes peripècies rocambolesques, he pogut passar algunes hores consultant i prenent notes en aquella sala. Almenys el capità encarregat em va assegurar que només ho havia estudiat un oficial del mateix servei històric de l'«Aeronautica Militare», però que no li havien permès de publicar el seu treball. Pel que vaig veure, i segons les notes que vaig prendre, puc assegurar que els famosos bombardeigs del març de 1938 no perseguïen directament objectius militars, sinó aterroritzar la reraguarda. Això és important per entendre la reacció internacional, a la qual el Vaticà es va sumar, primer amb gestions reservades i, finalment, amb notes públiques de protesta, que amb raó condemnaven aquells bombardeigs com a matances inútils, mancades de finalitat militar.

Sobre la Legió Cóndor, a més de Garriga (P 16), vegeu els estudis sobre Guernica destacats en la introducció a G. Sobre els catòlics francesos, l'obra principal és la de Pike (P 24), basada en una vasta recerca en els arxius francesos, àdhuc els departamentals, indispensable per a l'estudi dels camps de concentració de Gurs, Sant Cebrià i Argelers; vegeu també Crivellin (P 9) i Vignaux (i 24, 25).

- P 1** ALCOFAR NASSAES, José Luis [INFIESTA PÉREZ, José Luis], *La aviación legionaria en la guerra española*, Barcelona, Euros, 1975, 397 pp.
- P 2** ID., *La Marina italiana en la guerra de España*, Barcelona, Euros, 1975, 326 pp.
- P 3** ARMERO, José Mario, *La política exterior de Franco*, Barcelona, Planeta, 1978, 247 pp.
- P 4** BORRÁS LLOP, José M.^a, *Francia ante la guerra civil española. Burguesía, interés nacional e interés de clase*, Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas, 1981, 445 pp.
- P 5** CIERVA, Ricardo de la, *Hendaya. Punto final*, Barcelona, Planeta, 1981, 186 pp.
- P 6** CLAUDÍN, F., *La crisis del movimiento comunista: I. De la Ko-*

- mintern a la Kominform*, Barcelona, Ibérica de Ediciones y Publicaciones, 1977, 680 pp.
- P 7** CORTADA, J. E., *Spain in the twentieth-Century World. Essays on Spanish Diplomacy, 1898-1978*, 1980, 294 pp.
- P 8** COVERDALE, John E., *La intervención fascista en la guerra civil española*, Madrid, Alianza Universidad, 1979 (*anglès 1975), 390 pp.
- P 9** CRIVELLIN, E. W., *Cattolici francesi e fascismo italiano. «La Vie intellectuelle» (1928-1939)*, Torino, Franco Angeli, 1984, 124 pp.
- P 10** DELGADO, Yva, *Portugal e a guerra civil de Espanha*, Lisboa, Publicações Europa-America, 1980.
- P 11** DELPERRIÉ DE BAYAC, Jacques, *Las brigadas internacionales*, Madrid, Júcar, 1982, 392 pp.
- P 12** DUROSELLE, J.-B., *Historia universal contemporánea: 2. Las relaciones internacionales 1918-1945; 3. Las relaciones internacionales 1945-1978*, 2 vols., Barcelona, Ediciones Universitarias, 1982, 330 i 389 pp.
- P 13** EDWARDS, Jill, *The British Government and the Spanish Civil War*, Londres, Macmillan, 1979.
- P 14** ESPINOSA DE LOS MONTEROS Y BERMEJILLO, Hernando, Juan, Gonzalo e Ignacio, *Apelan al Tribunal de la Historia sobre la entrevista Franco-Hitler celebrada en Hendaya el 23 de octubre de 1940*, Madrid, Edició dels autors, 1981, 98 pp.
- P 15** GARRIGA, Ramón, *La España de Franco: I. Las relaciones con Hitler; II. De la División Azul al triunfo aliado*, Madrid, G. del Toro, 1976, 484 i 451 pp.
- P 16** ID., *La legión Cóndor*, Madrid, G. del Toro, 1975, 303 pp.
- P 17** GREYTON, Peter, *El factor olvidado. La Marina británica y la guerra civil española*, Madrid, San Martín, 1984, 500 pp.
- P 18** GRISONI, Dominique - HERTZOG, Gilles, *Les brigades de la mer*, París, Grasset, 1979, 442 pp.
- P 19** HIDALGO SALAZAR, Ramón, *Ayuda alemana a España 1936-1939*, Madrid, San Martín, 1975, 253 pp.
- P 20** MAIR, Klaus A., *Guernica 26-4-1937. La intervención alemana en España y el «caso Guernica»*, Madrid, Sedmay, 1976, 208 pp.
- P 21** *México y la República Española. Antología de documentos, 1931-1977*, México, Centro Republicano Español de México, 1978, 497 pp.
- P 22** MIRAVITLLES, Jaume, *Los comunicados secretos de Franco, Hitler y Mussolini*, Esplugues de Llobregat, Plaza Janés, 1977, 264 pp.
- P 23** OLAYA MORALES, Francisco, *La comedia de la no-intervención en la guerra civil española*, Madrid, G. del Toro, 1976, 268 pp.
- P 24** PIKE, David W., *Les Français et la guerre d'Espagne, 1936-1939*, París, Presses Universitaires de France, 1975, 467 pp.
- P 25** POWELL, T. G., *Mexico and the Spanish Civil War*, Albuquerque, University of New Mexico, 1981.

- P 26** PROCTOR, Raymond, L., *Hitler's Luftwaffe in the Spanish Civil War*, Westport, Greenwood Press, 1983.
- P 27** RUHL, Klaus-Jörg, *Spanien im zweiten Weltkrieg. Franco, die Falange und das «Dritte Reich»*, Hamburg, Hoffman und Campe Verlag, 1975, 414 pp.
- P 28** SAZ, Ismael, *Relaciones España-Italia, 1931-1936. República, reacción, fascismo y relaciones internacionales*. Tesi doctoral inèdita, Universitat de València, 1984.
- P 29** SEMOLINOS ARRIBAS, M., *Hitler y la prensa de la II República Española*, Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas-Siglo XXI, 1985, 290 pp.
- P 30** TAYLOR, Telford, *Munich. The Price of Peace*, Londres, Hodder and Stoughton, 1979.
- P 31** TRAINA, Richard P., *American Diplomacy and the Spanish Civil War*, Indiana University Press, 1968.
- P 32** TUSELL, Xavier - GARCÍA QUEIPO DE LLANO, Genoveva, *Franco y Mussolini. La política española durante la segunda guerra mundial*, Barcelona, Planeta, 1985, 300 pp.
- P 33** VIÑAS, Angel, *La Alemania nazi y el 18 de julio. Antecedentes de la intervención alemana en la guerra civil española*, Madrid, Alianza Universidad,² 1977, 476 pp.
- P 34** ID., *Los condicionantes internacionales*, dins TUÑÓN i altres, *La guerra civil (F 45)*, pp. 123-197.
- P 35** WEINBERG, Gerhard L., *The Foreign Policy of Hitler's Germany. Starting World War II, 1937-1939*, Chicago, The University of Chicago Press, 1980.
- p 1** ALBERTI RIEBLE, Bernardo, *La guerra civil, banco de prueba de la Luftwaffe*, dins *Historia internacional 2* (1976) 27-33.
- p 2** ALBONICO, Aldo, *Los católicos italianos y la guerra de España*, dins *Hispania XXXVIII/139* (1978) 373-399.
- p 3** ALPERT, Michael, *Anthony Eden y la guerra de España*, dins *Tiempo de Historia 32* (1977) 20-25.
- p 4** ID., *Propaganda y ayuda inglesa en la guerra civil española*, dins *Historia y Vida 176* (1982) 46-59.
- p 5** BARRASS, David, *Repercussions diplomatiques de la independència «de facto» de la Generalitat a partir de juliol de 1936*, dins *Aïnes*. Centre Pluridisciplinar d'Estudis Catalans, Perpinyà, 1977, pp. 47-52.
- p 6** BLEISTEIN, R., *Nazionalsozialistische Kirchenpolitik und katholische Orden*, dins *Stimmen der Zeit 203/3* (1985) 159-169.
- p 7** CAWLEY, A., *The Canadian Catholic English-Language Press and the Spanish Civil War*, dins *Société Canadienne d'Histoire de l'Église Catholique*. Sessions d'étude (Ottawa), Annual Meeting, june 9 and 10, 1982: 49 (1982) 25-51.
- p 8** CORKILL, David, *Brigadistes britànics a la guerra civil*, dins *L'Avenç 32* (1980) 12-14.
- p 9** HOCKERTS, H. G., *Die Goebbels-Tagebücher 1931-1941. Eine*

- neue Hauptquelle zur Erforschung der nationalsozialistischen Kirchenpolitik*, dins *International Katholische Zeitschrift* (Frankfurt) 13/6 (1984) 539-566.
- p 10** KLEIN, C., *The Vatican and German-Italian Antisemitism in the Nineteen-Thirties*, dins *Judaica* (Suïssa), 31/3 (1975) 125-135.
- p 11** MARTINI, Angelo, *Pio XI, la pace e gli accordi di Monaco*, dins *Civiltà Cattolica* 126/III/3006 (1975) 457-472.
- p 12** PAGÈS, Pelai, *La guerra civil espanyola en el context internacional*, dins *L'Avenç* 78 (1985) 40-46.
- p 13** REPGEN, Conrad, *I Patti Lateranensi e il Reichskonkordat. Pio XI e la politica concordatoria con Russia, Italia e Germania*, dins *Rivista di Storia della Chiesa in Italia* XXXII (1979) 371-419.
- p 14** RUMI, G., *Mondo cattolico e guerra civile spagnola: l'opinione ambrosiana*, dins *Rivista di Storia della Chiesa in Italia* XXXVI/1 (1982) 35-48.
- p 15** STEIN, Louis, *The United States Press and the Spanish Civil War*, dins *Bulletin d'Information F.I.E.H.S.* 1 (1976) 19-31.
- p 16** VAREA, Manuel, *Julio-octubre 1936. La primera colaboración nazi*, dins *Historia internacional* 2 (1976) 26-34.
- p 17** VIÑAS, Ángel, *La internacionalización de la guerra de España*, dins *Siglo XX. Historia Universal. Historia* 16, XIV (1984) 99-117.
- p 18** ID., *Los espías nazis entran en la guerra civil*, dins *Historia internacional* 7 (1975) 16-29.

Q) BIOGRAFIES I MEMÒRIES

Aquest grup comprèn les biografies o estudis sobre personatges, les autobiografies, memòries o testimoniatges personals (excepte els de periodistes, que es trobaran a **W**), i els reculls d'escrits d'època de polítics o d'altres personatges importants per al nostre tema.

És, de bon tros, la secció més nombrosa, i també segurament la d'interès més desigual. Són prou conegudes les limitacions del gènere memorialístic: imprecisió de la memòria, desig d'autojustificació, vanitat, egocentrisme... Amb tot, constitueixen una mina de notícies de la qual no es pot prescindir. No cal dir que els escrits autèntics d'aquells anys ofereixen un interès especial, tant si són memòries o meditacions monumentals tan autoritzades com les de Cambó, com si es tracta dels modestos però preciosos dietaris de mossèn Estela o de mossèn Sanabre.

Durant els anys quaranta s'havien publicat molts llibres sobre l'heroisme de la «Cruzada» i sobre les sofrències a la zona roja. No és estrany que a partir de 1975 aparegui l'altra cara de la lluna: memòries de les presons franquistes i de l'exili, o de la guerra vista des del camp republicà. En no pocs casos, aquestes memòries feia molts anys que havien estat escrites, però les circumstàncies d'Espanya no en permetien la publicació, que ha hagut de fer-se potser pòstuma, a cura de familiars o amics.

- Q 1 ABAD DE SANTILLÁN, Diego, *Alfonso XIII, la II República, Francisco Franco*, Madrid, Júcar, 1979, 496 pp.
- Q 2 ID., *El anarquismo y la revolución en España. Escritos 1930/1938*. Selección y estudio preliminar de Antonio Elorza, Madrid, Ayuso, 1976, 377 pp.
- Q 3 ID., *Historia del movimiento obrero español*, 4 vols., Madrid, Lidisa, 1977, 1248 pp.
- Q 4 ID., *Memorias. 1897-1936*, Barcelona, Planeta, 1977, 280 pp.
- Q 5 ABELLÁN, José Luis, *De la guerra civil al exilio republicano (1936-1977)*, Madrid, Mezquita, 1983, 226 pp.
- Q 6 ACERETE, Julio C., *Durruti*, Barcelona, Bruguera, 1975, 253 pp.
- Q 7 AGUIRRE Y LEKUBE, José Antonio de, *Entre la libertad y la revolución, 1930/1935. La verdad de un lustro en el País Vasco*, Bilbao, GEU, 1976 (*1935), 630 pp.
- Q 8 ID., *El informe del presidente Aguirre al gobierno de la República. Sobre los hechos que determinaron el derrumbamiento del Frente del Norte, 1937*. Prólogo y notas de Sancho de Beurko, Bilbao, La Gran Enciclopedia Vasca, ² 1978 (*1977), 539 pp.
- Q 9 ID., *Mensajes del Lendakari 1936-1940*, s.l., Ediciones Gudari, 1975, 64 pp.
- Q 10 ID., *Obras completas*, 2 vols., San Sebastián, Sendoa, 1981, 848 i 824 pp.
- Q 11 ID., *Veinte años de gestión del Gobierno Vasco (1936-1956)*, Durango, Leopoldo Zugaza Editor, 1978, 120 pp.
- Q 12 ALARCÓN BENITO, Juan, *Francisco Franco y su tiempo*, Madrid, Fraile S.A., 1983, 238 pp.
- Q 13 ALBA, Víctor, *El marxisme a Catalunya, 1919-1939: IV. Joaquim Maurín*, Barcelona, Pòrtic, 1975, 387 pp.
- Q 14 ID., *Los sepultureros de la República. Azaña, Prieto y Negrín*, Barcelona, Planeta, 1977, 318 pp.
- Q 15 ALBERT I CORP, Esteve, *Quatre boigs de Mataró (Combat per Catalunya 1930-1937)*, Mataró, Caixa d'Estalvis Laietana-Ed. Rafael Dalmau, 1979, 189 pp.
- Q 16 ALCALÁ-ZAMORA, Niceto, *Discursos*, Madrid, Tecnos, 1979, 667 pp.
- Q 17 ID., *Memorias (segundo texto de mis memorias)*, Barcelona, Planeta, 1977, 550 pp.
- Q 18 ALCALDE, Carmen, *Federica Montseny. Palabra en Rojo y Negro*, Barcelona, Argos Vergara, 1983, 253 pp.
- Q 19 ALCÁZAR DE VELASCO, Ángel, *Memorias de un agente secreto*, Barcelona, Plaza Janés, 1979, 268 pp.
- Q 20 ALCOCER, Santos, *La «quinta columna» (Madrid 1937)*, Madrid, G. del Toro, 1976, 299 pp.
- Q 21 ALOY I BOSCH, Joaquim, *Qui era Macià?* Barcelona, Generalitat de Catalunya, Departament d'Ensenyament, 1984, 57 pp.
- Q 22 ALVAREZ BOLADO, Alfonso, *El cardenal Tarancón, memoria viva de la Iglesia de España*, extret de *Miscelánea Comillas* 42 (1984)

- 157-168. («Texto considerablemente ampliado de la presentación del doctorando en la colación del doctorado *honoris causa* al cardenal Enrique y Tarancón. La versión de la *laudatio* tal como se pronunció en el acto académico fue publicada en *Sal Terrae* 72, 1984, pp. 383-394»).
- Q 23 AMETLLA, Claudi, *Memòries polítiques: II. 1918-1936*, Barcelona, Distribucions Catalònia, 1979, 314 pp.
- Q 24 AMORÓS, Xavier, *L'agulla en un paller. Crònica*, Barcelona, Pòrtic, 1985, 160 pp.
- Q 25 ANSÓ, Mariano, *Yo fui ministro de Negrín*, Barcelona, Planeta, 1976, 346 pp.
- Q 26 ANTONIUTTI, Ildebrando Card., *Memorie autobiografiche*, Udine, Arti Grafiche Friulane, 1975, 62 pp.
- Q 27 ARAQUISTAIN, Luis, *Marxismo y socialismo en España*, Barcelona, Fontamara, 1980, 268 pp.
- Q 28 ID., *Sobre la guerra civil y en la emigración*. Edición y estudio preliminar de Javier Tusell, Madrid, Espasa-Calpe, 1983, 356 pp.
- Q 29 ARIAS-ANDREU, Juan, *Memoria de un triunviro... De las J.O.N.S. a Fraga*, Madrid, San Martín, 1976, 573 pp.
- Q 30 ARMANGUÉ, Josefa, *Una família en exili. Memòries*, Barcelona 1981, 217 pp.
- Q 31 *Autopsia de un oportunista. Santiago Carrillo y su mundo político*, París, Cuadernos de frente libertario, 1976, 67 pp.
- Q 32 AYALA, Francisco, *Recuerdos y olvidos*, Madrid, Alianza Editorial, 1982, 244 pp.
- Q 33 AZAÑA, Manuel, *Los españoles en guerra*. Prólogo de Antonio Machado, Barcelona, Crítica, 1977, 129 pp.
- Q 34 AZCÁRATE, Pablo de, *Mi embajada en Londres durante la guerra civil española*, Barcelona, Ariel, 1976, 403 pp.
- Q 35 AZNAR, Manuel, *Franco*, Madrid, Prensa Española, 1975, 190 pp.
- Q 36 BALCELLS, Albert, *Rafael Campalans, socialisme català*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia, 1985, 444 pp.
- Q 37 BARDÉS I ABELLA, Ramon, *Un de nosaltres (1936-1939)*, Sabadell, Col·legi de Doctors i Llicenciats, Delegació de —, 1985, 230 pp.
- Q 38 BARRIOS, Manuel, *El último virrey [Queipo de Llano]*, Barcelona, Argos Vergara, 1978, 255 pp.
- Q 39 BATLLORI, Miquel, *Vidal i Barraquer i la República*, dins *A través de la història i de la cultura*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia, 1979, pp. 351-380.
- Q 40 BELLMUNT, Domènec de, *Anecdotari inèdit de cinquanta anys de periodisme català (1920-1978) (Les sirenes del Segre)*. Recull d'anècdotes viscudes per centenars de personatges de la Catalunya contemporània, Barcelona, El Pilar de l'Almenara, 1978, 466 pp.
- Q 41 ID., *Cinquanta anys de periodisme català (20 a la pàtria, 30 a l'exili)*, Andorra la Vella, Edicions Mirador del Pirineu, 1975, 279 pp.
- Q 42 BENET, Juan, i altres, *Dionisio Ridruejo, de la Falange a la oposició*, Madrid, Taurus, 1976, 516 pp.

- Q 43 BENET I MORELL, Josep, *Fets i personatges*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia, 208 pp.
- Q 44 BERGAMÍN, José, *Pensamientos perdidos. Páginas de la guerra y del destierro*, Madrid, Adra, 1976, 206 pp.
- Q 45 BERNANOS, Georges, *Els grans cementiris sota la lluna*. Introducció, notes i apèndix de Josep Massot i Muntaner i Pietro Copiz. Traducció d'Antoni Lluç Ferrer, Barcelona, Curial, 1981 (*francès 1938), 348 pp.
- Q 46 BIZCARRONDO, Marta, *Araquistain y la crisis socialista en la II República. Leviatán (1934-1936)*, Madrid, Siglo XXI, 1975, 455 pp.
- Q 47 BLADÉ I DESUMVILA, A., *El meu Rovira i Virgili*, Barcelona, Teide, 1981, 269 pp.
- Q 48 ID., *La vida d'un català excepcional (Antoni Terré, de Móra d'Ebre)*, Barcelona, Pòrtic, 1978, 338 pp.
- Q 49 BLANCO, Santiago, *El inmenso placer de matar a un gendarme. Memorias de guerra y exilio*, Madrid, Cuadernos para el Diálogo, 1977, 602 pp.
- Q 50 BLAS, Ceferino de, *Tarancón, obispo y mártir*, Oviedo, Naranco, 1976, 216 pp.
- Q 51 BLASCO OLAETXEA, Carlos, *Conversaciones con Leizaola*, Bilbao, Ekin, 1982, 222 pp.
- Q 52 BONAMUSA, Francesc, *Andreu Nin y el movimiento comunista en España (1930-1937)*, Barcelona, Anagrama, 1977, 519 pp.
- Q 53 BORKENAU, Franz, *El reñidero español. Relato de un testigo de los conflictos sociales y políticos de la guerra civil española*, Barcelona, Ibérica de Ediciones y Publicaciones, 1977 (*anglès 1937).
- Q 54 BORT-VELA, José, *La angustia de vivir. Memorias de un emigrado republicano español*, Madrid, Revista de Occidente, 1977, 181 pp.
- Q 55 BOSCH-GIMPERA, Pere, *La España de todos*, Madrid, Seminarios y Ediciones, 1976, 210 pp.
- Q 56 ID., *In memoriam Pedro Bosch Gimpera 1891-1974*, México, UNAM, 1976.
- Q 57 ID., *Memòries*, Barcelona, Edicions 62, 1982, 363 pp.
- Q 58 BOSCH-GIMPERA, Pere - OLIVAR-BERTRAND, Rafael, *Correspondència 1969-1974*, Barcelona, Proa, 1978, 357 pp.
- Q 59 BRAVO MORATA, Federico, *Franco y los muertos providenciales*, Madrid, Fenicia, 1979, 280 pp.
- Q 60 BRENNAN, Gerald, *Memoria personal 1920-1975*, Madrid, Alianza Editorial, 1976, 528 pp.
- Q 61 BUESO, Adolfo, *Recuerdos de un cenetista: I. De la Semana Trágica (1909) a la Segunda República (1931); II. De la Segunda República al final de la guerra civil*, Barcelona, Ariel, 1976-1978, 350 i 357 pp.
- Q 62 BUSQUETS I MOLAS, Esteve, *Quaranta anys de periodisme barceloní*, Barcelona, Pòrtic, 1976, 426 pp.

- Q 63 CABALLERO, Padre José, S.J., *Diario de campaña (de un capellán legionario)*, Doncel, Madrid, 1976, 439 pp.
- Q 64 *Caballeros de la lealtad, por Varios Autores* (Cuadernos republicanos, n.º 8 bis). Documentos y estudios sobre la República Española, México-París 1978, 59 pp.
- Q 65 CALVET I COSTA, Felip, *Josep Irla, President de la Generalitat de Catalunya a l'exili*, Barcelona, Teide, 1981, 349 pp.
- Q 66 CAMBÓ, Francesc, *Memòries: 1. (1876-1936); 2. Meditacions. Dietari (1936-1940); 3. Meditacions. Dietari (1941-1946)*, Barcelona, Alpha, 1981-1982, 552, 868 i 869-1769 pp.
- Q 67 ID., *Francesc Cambó i Batlle, en el seu centenari (1876-1976)*. Recull d'articles publicats a la premsa amb motiu del centenari, Barcelona 1977, 227 pp.
- Q 68 CAMINO, Jaime, *Íntimas conversaciones con la Pasionaria*, Barcelona, Dopesa, 1977, 190 pp.
- Q 69 CANYAMERES, Ferran, *El gran sapastre. Vida exterior d'un gran escriptor. Etopeia*, Barcelona, Agut editor, 1977, 346 pp.
- Q 70 CARABIAS, Josefina, *Azaña: los que le llamábamos don Manuel*, Barcelona, Plaza Janés, 1980, 285 pp.
- Q 71 CÁRCEL ORTÍ, Vicente, *Le missioni diplomatiche*, dins GUALDRINI, Franco, i altres, *Il Cardinale Gaetano Cicognani (1881-1962). Note per una biografia*, Roma, Studium, 1983, pp. 51-233.
- Q 72 CAROL ARCHS, José, *Federico Durán-Jordà, el combatiente de la sangre (Miniatura biográfica)*, Barcelona, Ediciones Rondas, 1978, 47 pp.
- Q 73 CARRASCO I FORMIGUERA, Manuel, *La defensa de l'Estatut d'autonomia de Catalunya*, Barcelona, Undarius, 1976, 143 pp.
- Q 74 CASADO, Segismundo, *Así cayó Madrid*, Madrid, Ediciones 99, 3 1977 (*anglès 1939), 150 pp.
- Q 75 CASASSAS I YMBERT, Jordi, *Jaume Bofill i Mates (1878-1933). L'adscripció social i l'evolució política*, Barcelona, Curial, 1980, 415 pp.
- Q 76 CASTELLS, Víctor, *Manuel González i Alba. Una vida per la independència*, Barcelona, Pòrtic, 1985, 272 pp.
- Q 77 CASTRO, Eduardo, *Muerte en Granada: La tragedia de Federico García Lorca*, Madrid, Akal, 1975, 207 pp.
- Q 78 CATALA, Neus, *De la resistencia y la deportación*, Barcelona, Adgena, 1984, 285 pp.
- Q 79 CERVERA I SEGURA, Ricard - VIOLAN I FORS, Concepció, *Vida i mort del doctor Fabrés. Metge i polític a Gavà durant la Segona República*, Gavà (Copiart), 1982, 77 pp.
- Q 80 CIRICI I PELLICER, Alexandre, *A cor batent*, Barcelona, Destino, 1976, 231 pp.
- Q 81 CIUTAT, Francisco, *Relatos y reflexiones sobre la guerra de España*. Madrid, Forma Ediciones, 1978, 241 pp.
- Q 82 CLARA, Josep, *El bisbe de Girona davant la guerra d'Espanya (1936-1939)*, Girona, Gòthia, 1983, 127 pp.

- Q 83 CLAUDÍN, Fernando, *Santiago Carrillo. Crónica de un secretario general*, Barcelona, Planeta, 1983, 408 pp.
- Q 84 COCA, Mario de, *Anti-Caballero. Crítica marxista de la bolchevización del partido socialista 1930-1936*, Madrid, Ediciones del Centro, 1975, 201 pp.
- Q 85 COMAS I MADUPELL, Ramon, *Vidal i Barraquer. Síntesi biogràfica*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia, 1977, 156 pp.
- Q 86 COMORERA, Joan, *Socialisme i qüestió nacional*, Barcelona, Undarius, 1977, 151 pp.
- Q 87 *Comunista en España y antistalinista en la U.R.S.S. Valentín González «El Campesino»*. Transcripción de Julián Gorkin, Madrid-Gijón, Júcar, 1980, 128 pp.
- Q 88 *Conversaciones sobre José Antonio de Aguirre*, Bilbao, Idatz Ekintza, 1983, 324 pp.
- Q 89 COROMINES, Pere, *Diaris i records de —*, 3 vols.; Vol. 3. *La República i la guerra civil*, Barcelona, Curial, 1975, 382 pp.
- Q 90 CROZIER, Brian, *Franco, crepúsculo de un hombre*, Barcelona, Planeta, 1980, 180 pp.
- Q 91 DAHMS, Hellmuth Günther, *Franco*, Pasajes 1975, 263 pp.
- Q 92 DALMAU, Josep, *Semblança de mossèn Àngel Carbonell*, dins *Contribució... Bonet i Baltà (K 32)*, pp. 317-368.
- Q 93 DENCÁS I PUIGDOLLERS, Josep, *El 6 d'octubre des del Palau de Governació*, Barcelona, Curial, 1979 (*1935), 166 pp.
- Q 94 DÍAZ, VDA. DE FRANCO, Carmen, *Mi vida con Ramón Franco*, Barcelona, Planeta, 1981, 236 pp.
- Q 95 DÍAZ I CARBONELL, Romuald, *Pere Tarrés, testimoni de fe*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia, 1983, 272 pp.
- Q 96 DÍAZ NOSTY, Bernardo, *La irresistible ascensión de Juan March. Notas previas para una investigación histórica*, Madrid, Sedmay, 1977, 482 pp.
- Q 97 DIXON, Arturo, *Señor monopolio. La asombrosa vida de Juan March*, Barcelona, Planeta, 1985, 228 pp.
- Q 98 DUNYÓ I CLARÀ, Jacint, *Joan Ventosa i Roig, 1883-1961. La humanitat d'un català exemplar*, Barcelona, Fundació Roca Galès, 1984, 280 pp.
- Q 99 ELOSEGUI, Joseba, *Quiero morir por algo*, Barcelona, Plaza Janés, 1977 (*1971), 272 pp.
- Q 100 *En memòria de Manuel González i Alba, mort el 6 d'octubre del 1934*, Barcelona, Lletra Viva Llibres, 1978 (edició facsímil, *1936), 68 pp.
- Q 101 ENRIQUE Y TARANCÓN, Vicente, *Iglesia y política en la España de hoy*, Salamanca, Sígueme, 1980, 144 pp.
- Q 102 ID., *Recuerdos de juventud*, Barcelona, Grijalbo, 1984, 407 pp.
- Q 103 ENZENSBERGER, Hans Magnus, *El corto verano de la anarquía (Vida y muerte de Buenaventura Durruti)*, México, Grijalbo, 1975 (*alemany 1972), 334 pp.
- Q 104 ESTORNÉS LASA, José, *Un gudari navarro en los frentes de Euz-*

- kadi, Asturias, Catalunya. *Problemática vasca*, San Sebastián, Auñamendi Argitaletxea, 1979, 400 pp.
- Q 105 ETCHEBÉHÈRE, Mika, *Ma guerre d'Espagne à moi*, París, Denoël, 1976, 315 pp.
- Q 106 FARRERAS, Antoni, *De la setmana tràgica a la implantació del franquisme*, Barcelona, Pòrtic, 1977, 366 pp.
- Q 107 FEBRÉS, Xavier, *Frederic Escofet, l'últim exiliat*, Barcelona, Pòrtic, 1979, 284 pp.
- Q 108 FÉLIX MAÍZ, B., *Mola, aquel hombre. Diario de la conspiración. 1936*, Barcelona, Planeta, 1976, 343 pp.
- Q 109 FERNÁNDEZ, Carlos, *El general Franco*, Barcelona, Argos Vergara, 2 1983 (*1979), 339 pp.
- Q 110 FERNÁNDEZ DE CASTRO, José, *Alejandro Otero, el médico y el político*, Barcelona, Noguer, 1981, 231 pp.
- Q 111 FERNÁNDEZ-CUESTA Y MERELO, Raimundo, *Testimonio, recuerdos y reflexiones*, Madrid, DÝRSA, 1985, 409 pp.
- Q 112 FERRER, Joaquim - PIERA, Simó, I. *Joaquim FERRER: Simó Piera, perfil d'un sindicalista: II. Simó Piera: Records i experiències d'un dirigent de la C.N.T.*, Barcelona, Pòrtic, 1975, 225 pp.
- Q 113 FERRERONS, Ramón - GASCÓN, Antonio, *El Esquinazu. Perfil de un luchador*, s.l., Unali, 1981, 234 pp.
- Q 114 *La fidelidad como vocación. Gmà. Fructuoso Esparza Ugalde (1904-1981)*, s.l., Província Marista de Catalunya, 1984, 52 pp.
- Q 115 FOIX, Pere, *Què va dir Serra i Moret*, Barcelona, Nova Terra, 1977, 168 pp.
- Q 116 FONTANA, José María, *Franco. Radiografía del personaje para sus contemporáneos*, Barcelona, Acervo, 1979, 188 pp.
- Q 117 FORMICA, Mercedes, *Visto y vivido. 1931-1937. Pequeña historia de ayer*, Barcelona, Planeta, 1982, 260 pp.
- Q 118 FORT I COGUL, Eufemià, *Ramon Muntanyola, testimoni de reconciliació*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia, 1977, 328 pp.
- Q 119 ID., *Ventura Gassol, home de cor al servei de Catalunya*, Barcelona, Edhasa, 1979, 438 pp.
- Q 120 FORTUNY, Jaume, *Tornarem a morir? Memòries d'un comissari polític que intentà l'alliberament del President Companys*, Barcelona, Pòrtic, 1984, 326 pp.
- Q 121 FRANCO, Pilar, *Nosotros, los Franco*, Barcelona, Planeta, 1980, 264 pp.
- Q 122 FRANCO SALGADO-ARAUJO, Teniente General Francisco, *Mi vida junto a Franco*, Barcelona, Planeta, 1977, 403 pp.
- Q 123 ID., *Mis conversaciones privadas con Franco*, Barcelona, Planeta, 1976, 564 pp.
- Q 124 *Franco visto por sus ministros*. Coordinación, recopilación y prólogo por Angel Bayod, Barcelona, Planeta, 1981, 459 pp.
- Q 125 FUSI, Juan Pablo, *Franco. Autoritarismo y poder personal*, Madrid, Eds. El País, 1985, 283 pp.
- Q 126 GABRIEL, Pere, *Escrits polítics de Frederica Montseny*, Barce-

- lona, Centre d'Estudis d'Història Contemporània, 1979, 365 pp.
- Q 127 GALÍ I HERRERA, Raimon, *Recalada. Història dels anys cinquanta (1948-1962)*, Barcelona, Estudis nacionalistes, 1984, 334 pp.
- Q 128 ID., *Signe de contradicció (I) La Catalunya d'en Prat*, Barcelona, Estudis Nacionalistes, 1985, 203 pp.
- Q 129 GALTÉS I PUJOL, Joan, *Sanabre; Diari de guerra*, Barcelona, Edició de l'autor, 1979, 38 pp.
- Q 130 GARCÍA OLIVER, Juan, *El eco de los pasos*, Barcelona, Ruedo Ibérico-Ibérica de Ediciones y Publicaciones, 1978, 649 pp.
- Q 131 GARCÍA SERRANO, Rafael, *La gran esperanza*, Barcelona, Planeta, 1983, 280 pp.
- Q 132 GARRIGA, Ramón, *El cardenal Segura y el nacional-catolicismo*, Barcelona, Planeta, 1977, 358 pp.
- Q 133 ID., *El general Juan Yagüe. Figura clave para conocer nuestra historia*, Barcelona, Planeta, 1985, 283 pp.
- Q 134 ID., *Juan March y su tiempo*, Barcelona, Planeta, 426 pp.
- Q 135 ID., *Nicolás Franco, el hermano brujo*, Barcelona, Planeta, 1980, 372 pp.
- Q 136 ID., *Ramón Franco, el hermano maldito*, Barcelona, Planeta, 1978, 312 pp.
- Q 137 ID., *La señora de El Pardo*, Barcelona, Planeta, 1979, 378 pp.
- Q 138 ID., *Los validos de Franco*, Barcelona, Planeta, 1981, 377 pp.
- Q 139 GERHARD, Carles, *Comissari de la Generalitat a Montserrat (1936-1939)*, Montserrat, Publicacions de l'Abadía, 1982, 890 pp.
- Q 140 GIBSON, Ian, *En busca de José Antonio*, Barcelona, Planeta, 1980, 335 pp.
- Q 141 GIL, Dr. Vicente, *Cuarenta años junto a Franco*, Barcelona, Planeta, 1981, 216 pp.
- Q 142 GIL ROBLES, José M.^a, *No fue posible la paz*, Barcelona, Planeta, 1978 (*1968), 832 pp.
- Q 143 GIMÉNEZ-ARNAU, J. A., *Memorias de memoria. Descifre vuestro personalmente*, Barcelona, Destino, 1978, 378 pp.
- Q 144 GIMÉNEZ CABALLERO, Ernesto, *Manuel Azaña (profecías españolas)*, Madrid, Turner, 1975, 227 pp.
- Q 145 ID., *Memorias de un dictador*, Barcelona, Planeta, 1979, 331 pp.
- Q 146 GIRONELLA, José M.^a - BORRÁS BETRIU, Rafael, *100 españoles y Franco*, Barcelona, Planeta, 1979, 612 pp.
- Q 147 GISPERT, Ignasi de, *Memòries d'un neuròleg que fou metge de batalló*, Barcelona, Selecta, 1976, 201 pp.
- Q 148 GÓMEZ SANTOS, Marino, *Españoles sin fronteras*, Barcelona, Planeta, 1983, 246 pp.
- Q 149 GÓMEZ ULLA Y LEA, José María, *Mariano Gómez Ulla. Un hombre, un cirujano, un militar*, Madrid, Ed. Madrid, 1981, 254 pp.
- Q 150 GONZÁLEZ, Matías, *¡Sálvese quien pueda! (Últimos días de la guerra civil española)*, México, Editores Mexicanos Unidos, 1981, 155 pp.
- Q 151 GRÀCIA I CARDÚS, B., *La guerra que he viscut (diari d'un portalliteres)*, Barcelona, Pòrtic, 1982, 345 pp.

- Q 152 GRAU I VIADER, Francesc, *Dues línies terriblement paral·leles (Diari d'un combatent de disset anys)*, Barcelona, Pòrtic, 1978, 213 pp.
- Q 153 GUERRERO LUCAS, Jacinto, *Contra esto y aquello. Clandestinidad y exilio*, Barcelona, Picazo, 1979, 330 pp.
- Q 154 GUTIÉRREZ MELLADO, Manuel, *Un soldado de España. Conversaciones con Jesús Picatoste*, Barcelona, Argos Vergara, 1983, 176 pp.
- Q 155 GUZMÁN, Eduardo de, *Historias de la Prensa*, Madrid, Penthalon, 1982, 432 pp.
- Q 156 ID., *Nosotros los asesinos (Memorias de la guerra de España)*, Madrid, G. del Toro, 1976, 430 pp.
- Q 157 HEREDIA, Manuel de, *Monarquía, República y guerra. Memoria*, Madrid, Rodas, 1976, 379 pp.
- Q 158 HIDALGO, Diego, *Un notario español en Rusia*, Madrid, Alianza Editorial, 1985 (*1929), 246 pp.
- Q 159 *Homenatge a Pere Tarrés. Montserrat 1983*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia, 1984, 117 pp.
- Q 160 HURTADO, Amadeu, *Amadeu Hurtado. 1875-1950. Pensament polític i social*, Barcelona, Ariel, 1977, 480 pp.
- Q 161 IBÁRRURI, Dolores (dir.), *Guerra y revolución en España, 1936/1939*, 4 vols., Moscú, Editorial Progreso, 1967-1977.
- Q 162 ID., *Memorias de Dolores Ibárruri, Pasionaria. La lucha y la vida*, Barcelona, Planeta, 1985, 764 pp.
- Q 163 IBARZÁBAL, Eugenio, *50 años de nacionalismo vasco. 1928-1978 (a través de sus protagonistas)*, San Sebastián, Ediciones Vascas, 1978, 392 pp.
- Q 164 ID., *Manuel de Irujo*, Zarauz, Erein, 1977, 168 pp.
- Q 165 IGLESIAS, Ignacio, *León Trotsky y España (1930-1939)*, Madrid, Júcar, 1977, 147 pp.
- Q 166 ID., *Trotsky y la revolución española*, Madrid, ZYX, 1976, 103 pp.
- Q 167 ILLA, Carme, *Miquel Coll i Alentorn, l'home, dins Miquel Coll i Alentorn. Miscel·lània d'homenatge en el seu vuitantè aniversari*, Barcelona, Fundació Jaume I, 1984, pp. 9-80.
- Q 168 INIESTA CANO, Carlos, teniente general, *Memorias y recuerdos. Los años que he vivido en el proceso histórico de España*, Barcelona, Planeta, 1984, 271 pp.
- Q 169 IRUJO, Manuel de, *Desde el partido nacionalista vasco*, Bilbao, Ekin, 1983-1984.
- Q 170 ID., *Escritos en Alderdi*, Bilbao, Ereintza, 1980.
- Q 171 ID., *La guerra civil en Euskadi antes del Estatuto*, Madrid, Ediciones Defensa, 1978, 112 pp.
- Q 172 ID., *Obras completas*, 7 vols., Bilbao, Idatz Ekintza, 1982, 3360 pp.
- Q 173 JARAIZ FRANCO, Pilar, *Historia de una disidencia*, Barcelona, Planeta, 1981, 236 pp.
- Q 174 JARDÍ, Enric, *Francesc Macià. El camí de la llibertat (1905-1931)*, Barcelona, Aymà, 1977, 179 pp.

- Q 175** ID., *Francesc Macià, President de Catalunya*, Montserrat, Publicacions de l'Abadía, 1981, 460 pp.
- Q 176** JUAN ARBÓ, Sebastià, *Memorias. Los hombres de la ciudad*, Barcelona, Planeta, 1981, 332 pp.
- Q 177** KENT, Victoria, *Cuatro años de mi vida, 1940-1944*, Barcelona, Bruguera, 1978 (*1947), 189 pp.
- Q 178** KINDELÁN, Alfredo, *La verdad de mis relaciones con Franco*. Textos revisados, seleccionados, ordenados y acompañados de notas marginales por Víctor Salmador, Barcelona, Planeta, 1981, 409 pp.
- Q 179** LAGO, Julián, *Las contra-memorias de Franco. La verdad de sus conversaciones privadas*, Barcelona, Zeta, 1976, 191 pp.
- Q 180** LAÍN ENTRALGO, Pedro, *Descargo de conciencia (1930-1960)*, Barcelona, Barral, 1976, 512 pp.
- Q 181** LAMONEDA, Ramón, *Ramón Lamonedá. Último Secretario General del P.S.O.E. designado en España en 1935. Posiciones políticas - documentos - correspondencia*, México, Roca, 1976, 318 pp.
- Q 182** LARGO CABALLERO, Francisco, *Discursos a los trabajadores*, Barcelona, Fontamara, 1979, 192 pp.
- Q 183** ID., *Escritos de la república. Notas históricas de la guerra de España (1917-1940)*. Edición, estudio preliminar y notas de Santos Juliá, Madrid, Ed. Pablo Iglesias, 1985, 307 pp.
- Q 184** ID., *Mis recuerdos*, México, Ediciones Reunidas, 1976 (*1954), 379 pp.
- Q 185** LEDESMA RAMOS, Ramiro, *Escritos políticos - JONS. 1933-1934*, Madrid, Edita: Trinidad Ledesma Ramos, 1985, 239 pp.
- Q 186** LEIZAOLA, Jesús M.^a de, *Obras completas*, 2 vols., S. Sebastián, Sendoa, 1981, 848 i 824 pp.
- Q 187** LERA GARCÍA, Ángel María, *Angel Pestaña. Retrato de un anarquista*, Barcelona, Argos Vergara, 1978, 380 pp.
- Q 188** LERROUX, Alejandro, *La pequeña historia*, Barcelona 1985 (*1945).
- Q 189** LÍSTER, Enrique, *Memorias de un luchador. Los primeros combates*, Madrid, G. del Toro, 1977, 449 pp.
- Q 190** ID., *Nuestra guerra*, París, Ebro, 1976.
- Q 191** LLARCH, Juan, *Biografía de Franco*, Barcelona, Mundo actual, 1985, 352 pp.
- Q 192** ID., *Cipriano Mera. Un anarquista en la guerra de España*, Barcelona, Euros, 1976, 173 pp.
- Q 193** ID., *Cipriano Mera, un anarquista en la guerra de España*, Esplugs de Llobregat, Plaza Janés, 1977, 157 pp.
- Q 194** ID., *La muerte de Durruti. «No nos asustan las ruinas. Nosotros heredaremos la tierra»*, Badalona, Edicions 29, 1983 (*1973), 222 pp.
- Q 195** ID., *Negrín ¡Resistir es vencer!*, Barcelona, Planeta, 1985, 274 pp.
- Q 196** ID., *La trágica mort de Companys*, Barcelona, Bruguera, 1979, 255 pp.

- Q 197** ID., *La Virgen roja*, Barcelona, Producciones Editoriales, 1979, 155 pp.
- Q 198** LLORCA, Bernardino, *Juan Guim Molet, de la Compañía de Jesús. Un catalán insigne por sus dotes de gobierno, virtud y caridad cristiana. Cofundador del Cottolengo*, Barcelona, Provincia Tarraconense S.I., 1979, 566 pp.
- Q 199** LONDON, Arthur, *Se levantaron antes del alba... Memorias de un combatiente checo de las Brigadas Internacionales en la guerra de España*, Barcelona, Península, 1978 (*txec 1963, castellà 1965), 342 pp.
- Q 200** LOPATEGUI, José Ignacio, *Aita Patxi. Testimonio. 1.ª Parte: En la guerra. 1937-1939*, Bilbao, PP. Pasionistas, 1978, 354 pp.
- Q 201** ID., *Aita Patxi. 2.ª Parte. 1910-1974*, Bilbao, PP. Pasionistas, 1984, 242 pp.
- Q 202** LÓPEZ ACCOTTO, Andrés, *Orwell y España*, Madrid, Akal, 1985, 152 pp.
- Q 203** LORÉN, Santiago, *Memoria personal*, Barcelona, Planeta, 1978, 259 pp.
- Q 204** LUIS DÍAZ MONASTERIO-GUREN, Félix de, *Francisco de Luis. Del periodismo a la política y al mundo de la empresa*, Madrid, Fundación Humanismo y Democracia, 1983, 245 pp.
- Q 205** Macià. *La seva actuació a l'estranger. Presentació de J. Carner-Ribalta. Notes de Ramon Fabregat*, 2 vols., Barcelona, Lletra Viva Llibres, 1978, 221 i 312 pp.
- Q 206** MADARIAGA, Salvador de, *Mi respuesta. Artículos publicados en la revista «Ibérica» (1954-1974)*. Selección y prólogo por Victoria Kent, Madrid, Espasa-Calpe, 1982, 350 pp.
- Q 207** MALONDA, Ángeles, *Aquello sucedió así. Memorias*, Madrid, Acoforma, 1984, 173 pp.
- Q 208** MANENT, Marià, *El vel de Maia. Dietari de la guerra civil (1936-1939)*, Barcelona, Destino, 1975, 252 pp.
- Q 209** MANENT I PESAS, Joan, *Records d'un sindicalista llibertari català, 1916-1943*, París, Edicions Catalanes, 1976, 407 pp.
- Q 210** MANRESA, Josefina, *Recuerdos de la viuda de Miguel Hernández*, Madrid, Ediciones de la Torre, 1980, 179 pp.
- Q 211** MANYÀ, Joan Baptista, *Les meves confessions. 2.ª edició augmentada*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia, ² 1983 (*1965), 214 pp.
- Q 212** MARICHAL, Juan, *La vocación de Manuel Azaña*, Madrid, Alianza Editorial, 1982, 253 pp.
- Q 213** MÁRQUEZ TORNERO, A.C., *Testimonio de mi tiempo (Memorias de un español republicano)*, Madrid, Ed. Orígenes, 1979, 387 pp.
- Q 214** MARTÍN, Enrique, *Recuerdos de un militante de la C.N.T.*, Barcelona, Picazo, 1979, 157 pp.
- Q 215** MARTÍNEZ, Régulo, *Republicanos de catacumbas*, Madrid, Ediciones 99, 1977, 149 pp.
- Q 216** MARTÍNEZ BARRIO, Diego, *Memorias*, Barcelona, Planeta, 1983, 430 pp.

- Q 217 MARTÍNEZ DE SAS, M.ª Teresa, *El socialismo y la España oficial. Pablo Iglesias, diputado a Cortes*, Madrid, Tucur, 1975, 358 pp.
- Q 218 MARTÍNEZ LOZANO, Carmelo, *Hasta nunca. Fermín Galán*, Barcelona, Ediciones Marte, 1976, 171 pp.
- Q 219 MAS I SOLER, Marc, *Postguerra. Un poble de Catalunya de 1939 a 1942*, Barcelona, Pòrtic, 1983, 323 pp.
- Q 220 MASSOT I MUNTANER, Josep, *El bisbe Josep Miralles davant la Dictadura, la República i la guerra civil*, dins *Contribució... Bonet i Baltà (K 32)*, pp. 285-316.
- Q 221 ID., Joan Puig i Ferrater, *Delegat de la Generalitat a Montserrat*, dins *Miquel Coll i Alentorn. Miscel·lània d'homenatge en el seu vuitantè aniversari*, Barcelona, Fundació Jaume I, 1984, pp. 351-389.
- Q 222 MAURÍN, Jeanne, *Cómo se salvó Joaquín Maurín. Recuerdos y testimonios*, Madrid-Gijón, Júcar, 1981, 242 pp.
- Q 223 MAX, Jack, *Memorias de un revolucionario*, Barcelona, Plaza Janés, 1975, 398 pp.
- Q 224 MERA, Cipriano, *Guerra, exilio y cárcel de un anarcosindicalista*, París, Ruedo Ibérico, 1976, 300 pp.
- Q 225 MÉRIDA, María, *Testigos de Franco. Retablo íntimo de una dictadura*, Barcelona, Plaza Janés, 1977, 284 pp.
- Q 226 *Miquel Coll i Alentorn. Miscel·lània d'homenatge en el seu vuitantè aniversari*, Barcelona, Fundació Jaume I, 1984, 487 pp.
- Q 227 MIRACLE, Josep, *Quatre coses del meu temps (Memòries)*, Barcelona, La Paraula Viva, 1976, 381 pp.
- Q 228 MIRALLES BRAVO, Rafael, *Memorias de un comandante rojo*, Madrid, San Martín, 1975, 231 pp.
- Q 229 MIRAVITLLES, Jaume, *Gent que he conegut*, Barcelona, Destino, 1980, 229 pp.
- Q 230 ID., *Homes i dones a la meua vida*, Barcelona, Destino, 1982, 282 pp.
- Q 231 ID., *Més gent que he conegut*, Barcelona, Destino, 1981, 241 pp.
- Q 232 MODESTO, Juan, *Soy del quinto regimiento*, Barcelona, Laia, 1978, 398 pp.
- Q 233 MOLL, Francesc de B., *Els altres quaranta anys (1935-1974)*, Mallorca, Ed. Moll, 1975, 302 pp.
- Q 234 *Mn. Josep Sanabre Sanromà. Arxiver - historiador - periodista. Biografia i recordances d'amistat*, Barcelona, Fundació Mossèn Josep Sanabre, 1977, 90 pp.
- Q 235 MONREAL, A., *El pensamiento político de Joaquín Maurín*, Barcelona, Edicions 62, 1984, 206 pp.
- Q 236 MONTAGUT, Lluís, *J'étais deuxième classe dans l'armée républicaine espagnole (1936-1939)*, París, Maspéro, 1976, 383 pp.
- Q 237 MONTERO, José, *El drama de la verdad en Manuel Azaña*, Sevilla, Publicaciones de la Universidad, 1979, 259 pp.
- Q 238 MONTSENY, Federica, *El éxodo (Pasión y muerte de españoles en el exilio)*, Barcelona, Galba, 1977 (*1969), 305 pp.
- Q 239 MORAL I QUEROL, Ramon, *Diari d'un exiliat (1939-1945)*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia, 1979, 192 pp.

- Q 240 ID., *Journal d'exil 1938-1945*, París, Eds. Éole, 1982 (*català 1979), 241 pp.
- Q 241 MUELA, Manuel, *Azaña estadista*, Madrid, Nuestra Cultura, 1983, 264 pp.
- Q 242 MUNTANYOLA, Ramon, *Vidal i Barraquer, cardenal de la pau*. Nova edició revisada per Josep Massot i Muntaner, Montserrat, Publicacions de l'Abadia, 1976 (*1969), 648 pp.
- Q 243 MUÑOZ I PUJOLS, Josep M.^a, «*En Companys*». Carta de Pierre Vilar, València, Eliseu Climent Editor, 1981, 80 pp.
- Q 244 MURIÀ I ROMANÍ, Josep M.^a, *Vivències d'un separatista*, Barcelona, El Llamp, 1985, 170 pp.
- Q 245 NENNI, Pietro, *España*, Esplugues de Llobregat, Plaza Janés, 2 1977 (*italià 1958), 304 pp.
- Q 246 NERUDA, Pablo, *Confieso que he vivido*, Barcelona, Seix Barral, 7 1983, 512 pp.
- Q 247 NIN, Andreu, *Les dictadures dels nostres dies*, Sant Boi de Llobregat, Lluita, 1984 (*1930), 211 pp.
- Q 248 ID., *La revolución española 1930-1937*, Barcelona, Fontamara, 1978, 313 pp.
- Q 249 ID., *Socialisme i nacionalisme (1912-1934). Escrits republicans, socialistes i comunistes*, Barcelona, La Magrana, 1985, 191 pp.
- Q 250 NOURRY, Philippe, *Francisco Franco: la conquista del poder*, Madrid, Júcar, 1976 (*francès 1975), 446 pp.
- Q 251 ONAINDIA, Alberto de, *Obras completas: I-IV. Charlas del sacerdote Doctor Olaso en la Radiodifusión francesa; V. Hombre de paz en la guerra*, Bilbao, Gran Enciclopedia Vasca, 500, 571, 605, 643 i 471 pp.
- Q 252 ORBANEJA, José M.^a de, *La fragua*, Barcelona, Eds. Garriga, 1980, 344 pp.
- Q 253 ORDÓÑEZ DEL VALLE, Conrado, *La línea divisoria. Memorias de un exiliado «azul»*, Barcelona, Produc. Editoriales, 1981, 151 pp.
- Q 254 ORWELL, George, *A mi manera*, Barcelona, Destino, 1976 (*anglès 1968), 174 pp.
- Q 255 ID., *Mi guerra civil española*, Barcelona, Destino, 1978 (*anglès 1968), 174 pp.
- Q 256 OSSORIO Y GALLARDO, Ángel, *La España de mi vida: Autobiografía*, Barcelona, Grijalbo, 1977 (*1941), 259 pp.
- Q 257 ID., *Vida y sacrificio de Companys*, Barcelona, Nova Terra, 1976 (*1943), 301 pp.
- Q 258 PACHÓN NÚÑEZ, Olegario, *Recuerdos y consideraciones de los tiempos históricos. Testimonio de un extremeño*, Barcelona, Edición del autor, 1979, 204 pp.
- Q 259 PAGÈS, Pelai, *Andreu Nin. Su evolución política, 1911-1937*, Bilbao, Zero, 1975, 334 pp.
- Q 260 PALAU I CODONYERS, Agustí, *L'estel i les argelagues. Memòries d'una guerra i poemes d'una trinxera*, Barcelona, Edició de l'autor, 1985, 205 pp.

- Q 261 PÀMIES, Teresa, *Una espanyola llamada Dolores Ibárruri*, Barcelona, Ed. Martínez Roca, 1976, 142 pp.
- Q 262 ID., *Testament a Praga*, Barcelona, Destino, ² 1984 (*1971), 228 pp.
- Q 263 PAPIOL I MORA, M.ª Àngels, *Un gran fill de la nostra terra. El Dr. Pere Tarrés i Claret. Metge i sacerdot*, Barcelona, Tallers Cochs, 1978 (*català 1965, castellà 1977), 83 pp.
- Q 264 PAZ Abel, *Durruti*, Barcelona, Bruguera, 1978, 601 pp.
- Q 265 PEIRÓ, Joan, *Escrits, 1917-1939. Tria i introducció de Pere Gabriel*, Barcelona, Edicions 62, 1975, 628 pp.
- Q 266 ID., *Trayectoria de la CNT. Sindicalismo y anarquismo*, Madrid-Gijón, Júcar, 1979, 196 pp.
- Q 267 PEIRÓ, José, *Juan Peiró, teórico y militante del anarcosindicalismo español*, Barcelona, Foil, 1978, 144 pp.
- Q 268 PELEGRÍ ALEGRET, Sebastià, *Tres días de marzo, tres días de abril...*, Madrid, G. del Toro, 1976, 349 pp.
- Q 269 ID., *Veinticuatro horas para morir. Memorias de la guerra civil española 1936-1939*, Barcelona, Sepeal, 1978, 279 pp.
- Q 270 PEMÁN, José M.^a, *Mis encuentros con Franco*, Barcelona, Dopesa, 1976, 270 pp.
- Q 271 PÉREZ MATEOS, Juan Antonio, *Entre el azar y la muerte. Testimonios de la guerra civil*, Barcelona, Planeta, 1975, 215 pp.
- Q 272 PI DE CABANYES, Oriol, *Què va dir Andreu Nin*, Barcelona, Nova Terra, 1978, 241 pp.
- Q 273 PI SUNYER, Carles, *La República y la guerra. Memorias de un político catalán*, México, Oasis, 1975, 649 pp.
- Q 274 PIJOAN, Jordi, *Dr. Tarrés. Metge, feycista i sacerdot*, Barcelona, Claret, 1982 (*1963), 246 pp.
- Q 275 POBLET, Josep M.^a, *La catalanitat de Marcel·lí Domingo*, Barcelona, Teide, 1978, 329 pp.
- Q 276 ID., *Jaume Aiguader. Una vida «amb Catalunya i per Catalunya»*, Barcelona, Teide, 1976, 325 pp.
- Q 277 ID., *Jaume Carner. Polític, jurisconsult, industrial i Ministre de Finances de la República*, Barcelona, Dopesa, 1977, 244 pp.
- Q 278 ID., *Memòries d'un rodamón*, Barcelona, Pòrtic, 1976, 417 pp.
- Q 279 ID., *Els quatre presidents*, Barcelona, Dopesa, 1979, 196 pp.
- Q 280 ID., *Vida i mort de Lluís Companys*, Barcelona, Pòrtic, 1976, 552 pp.
- Q 281 PONS, Agustí, *Converses amb Frederica Montseny*, Barcelona, Laia, 1977, 273 pp.
- Q 282 PRIETO, Indalecio, *Dentro y fuera del gobierno (Discursos fundamentales)*, México, Oasis, 1975, 254 pp.
- Q 283 PRIMO DE RIVERA, José Antonio, *Obras completas. Discursos y escritos, 1922-1936*. Recopilación y prólogo de Agustín del Río Cisneros, 2 vols., Madrid, Instituto de Estudios Políticos, 1976, 625 i 1308 pp.
- Q 284 PRIMO DE RIVERA, Pilar, *Recuerdos de una vida*, Madrid, DYRSA, 1983, 443 pp.
- Q 285 *Protagonistas de la historia vasca (1923-1950)*. Ciclo de mesas

- abiertas 21-31 mayo - 1984. Moderadores: Xosé Estévez, Marta Otaegui, San Sebastián, Eusko-Ikaskuntza, 1985, 222 pp.
- Q 286 PUIG I FERRETER, Joan, *Memòries polítiques*, Barcelona, Proa, 1981, 328 pp.
- Q 287 PUIG I OLIVER, Lluís M.^a de, *Carles Rahola. Un ciutadà de Catalunya*, Barcelona, Edicions del Cotal, 1979, 161 pp.
- Q 288 PUY, Josep, *Alfons Sala i Argemí. Industrial i polític. 1863-1945*, Terrassa, Arxiu Tobella, 1983, 329 pp.
- Q 289 RAGUER, Hilari, *Divendres de Passió. Vida i mort de Manuel Carrasco i Formiguera*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia, 1984, 418 pp.
- Q 290 ID., *Una carta de Yanguas Messía sobre Vidal i Barraquer*, dins *Studia... Batllori (K 106)*, pp. 337-392.
- Q 291 ID., *El pensament polític de Coll i Alentorn*, dins *Coll i Alentorn. Miscel·lània (Q 226)*, pp. 113-145.
- Q 292 RAMÍREZ, Luis, *Francisco Franco. La obsesión de ser. La obsesión de poder*, s.l., Ruedo Ibérico, 1976, 324 pp.
- Q 293 REGUANT, José M.^a, *Marcelino Massana ¿Terrorismo o resistencia?*, Barcelona, Dopesa, 1979, 219 pp.
- Q 294 REGUILÓN GARCÍA, Adolfo-Lucas («Severo Eubel de la Paz»), *El último guerrillero de España*, Madrid, A.G.L.A.G., 1975, 307 pp.
- Q 295 RENART, Joaquim, *Diari. 1918-1961*, Barcelona, Destino, 1975, 398 pp.
- Q 296 REVENTÓS, Jacint, *El doctor Cinto Reventós i el seu entorn*, Barcelona, Edició de l'autor, realitzada per Edicions 62, 1984, 201 pp.
- Q 297 REVENTÓS, Joan i Jacint, *Dos infants i la guerra. Records de 1936-1939*, Barcelona, Club Editor, 1975, 234 pp.
- Q 298 RIDRUEJO, Dionisio, *Casi unas memorias*, Barcelona, Planeta, 1976, 487 pp.
- Q 299 ID., *De la Falange a la oposición*, Madrid, Taurus, 1976, 516 pp.
- Q 300 RIERA, Germán, *Habla un «vencido»*, Barcelona, Distribuciones Catalònia, 1979, 246 pp.
- Q 301 RIVAS CHERIF, Cipriano de, *Retrato de un desconocido. Vida de Manuel Azaña. (Seguido por el epistolario de Manuel Azaña con Cipriano de Rivas Cherif de 1921 a 1937)*, Barcelona, Grijalbo, 1980 (*1961), 705 pp.
- Q 302 RODÍMTSEV, A., *Bajo el cielo de España*, Moscú, Progreso, 1981 (*1975), 333 pp.
- Q 303 RODRÍGUEZ AISA, M.ª Luisa, *El cardenal Gomá y la guerra de España. Aspectos de la gestión pública del Primado 1936-1939*, Madrid, C.S.I.C., 1981, 537 pp.
- Q 304 ROIG, Montserrat, *Rafael Vidiella, l'aventura de la revolució*, Barcelona, Laia, 1977, 171 pp.
- Q 305 ROIG I LLOP, Tomàs, *Del meu viatge per la vida. Memòries 1931-1939*, Barcelona, Pòrtic, 1978, 387 pp.

- Q 306 ROJAS, Carlos, *Los dos presidentes: Azaña/Companys*, Barcelona, Dirosa, 1977, 235 pp.
- Q 307 ROJO LLUCH, Vicente, *España heroica*, Barcelona, Ariel, 1975 (*1961), 188 pp.
- Q 308 ROMERO, Emilio, *Los papeles reservados de Emilio Romero* (vol. I), Barcelona, Plaza Janés, 1985, 531 pp.
- Q 309 ROS I ROCA, Andreu, *Records i vivències d'un moianès (1936-1939)*, Barcelona, Els llibres de glauco-Editorial Laertes, 1985, 180 pp.
- Q 310 ROSADO, A., *Tierra y libertad. Memorias de un campesino anarcosindicalista andaluz*, Barcelona, Crítica, 1979, 259 pp.
- Q 311 ROVIRA I VIRGILI, Antoni, *Els polítics catalans (Prat de la Riba, Sunyol, Carner, Lluhi i Cambó)*, Barcelona, Galba, 1977 (*1929), 185 pp.
- Q 312 SAINZ RODRÍGUEZ, Pedro, *Testimonio y recuerdos*, Barcelona, Planeta, 1978, 420 pp.
- Q 313 SAIZ VALDIVIESO, Alfonso Carlos, *Indalecio Prieto. Crónica de un corazón*, Barcelona, Planeta, 1984, 274 pp.
- Q 314 SALAS VIU, Vicente, *Diario de guerra de un soldado*, Madrid, Hispamérica, 1977 (*1938), 137 pp.
- Q 315 SALAZAR, Rafael, *La Segunda República española: personajes y anécdotas. Recuerdos intrascendentes de un reportero político*, Madrid, Editorial Católica, 1975, 109 pp.
- Q 316 SALES, Joan, *Cartes a Màrius Torres. Primera edició. Seguides de viatge d'un moribund. Segona edició*, Barcelona, Club Editor, 1976, 632 pp.
- Q 317 SALMADOR, Víctor, *Don Juan de Borbón. Grandeza y servidumbre del deber*, Barcelona, Planeta, 1976, 323 pp.
- Q 318 SÁNCHEZ, Manuel, *Maurín, gran enigma de la guerra, y otros recuerdos*, Madrid, Cuadernos para el Diálogo, 1976, 340 pp.
- Q 319 SÁNCHEZ DIANA, José M.^a, *Ramiro Ledesma Ramos. Biografía política*. Madrid, Editora Nacional, 1975, 344 pp.
- Q 320 SÁNCHEZ SILVA, José M.^a - SÁENZ DE HEREDIA, José Luis, «Franco... ese hombre» (1892-1965), Madrid, Difusión Librera, 1975, 157 pp.
- Q 321 SANS, Ricard M.^a, *Montserrat, 1936-1939. Episodis viscuts*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia, 1984, 270 pp. ∃
- Q 322 SANZ, Ricardo, *Figuras de la revolución española. Durruti - Ascaso - Pestaña - Seguí - Jover - Peiró*, Barcelona, Petronio, 1978, 301 pp.
- Q 323 SAÑA, Heleno, *El franquismo sin mitos. Conversaciones con Serrano Suñer*, Barcelona, Grijalbo, 1982, 401 pp.
- Q 324 SARIOL BADIA, Joan, *Petita història de la Guerra Civil. Vint-i-tres testimonis informen*, Barcelona, Dopesa, 1977, 236 pp.
- Q 325 SARLÉ-ROIGÉ, Lluís, *Ombres de la vida i de la mort. Un català exiliat en els camps de reclusió i els sanatoris francesos*, Barcelona, Pòrtic, 1981, 339 pp.

- Q 326** SARMIENTO, Carmen, *Sánchez Albornoz cuarenta años después*, Madrid, Sedmay, 1976, 201 pp.
- Q 327** SEGUÍ, Salvador, *Artículos madrileños de Salvador Seguí*, Madrid, Cuadernos para el Diálogo, 1976, 198 pp.
- Q 328** SERRA I MORET, Manuel, *Ciudadania catalana. Breviari de cogitacions, remarques i orientacions per als catalans*, Barcelona, Lletra Viva Llibres, 1978 (*1957), 187 pp.
- Q 329** ID., *Introducción al «Manifiesto del Partido Comunista» y otros escritos*. Estudio preliminar y notas críticas a cargo de Antoni Jutglar, Barcelona, Anthropos, 1984, 279 pp.
- Q 330** SERRA PÀMIES, Josep, *Fou una guerra contra tots (1936-1939)*, Barcelona, Pòrtic, 1980, 261 pp.
- Q 331** SERRAHIMA, Maurici, *Coneixences*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia, 1976, 176 pp.
- Q 332** ID., *Memòries de la guerra i de l'exili, 1936-1939: I 1936-1937; II. 1938-1940*, Barcelona, Edicions 62, 1978-1981, 377 i 348 pp.
- Q 333** SERRAHIMA, Maurici - ROMEVA, Pau, *Escrips de postguerra*. Introducció de Jaume Lorès, Barcelona, Centre d'Estudis Francèsc Eiximenis, Pax Romana MIIC, 1984, 45 pp.
- Q 334** SERRANO SUÑER, Ramón, *De anteayer y de hoy*, Esplugues de Llobregat, Plaza Janés, 1981, 316 pp.
- Q 335** ID., *Entre Hendaya y Gibraltar*, Barcelona, Nauta, 1973 (*1947), 496 pp.
- Q 336** ID., *Entre el silencio y la propaganda, la historia como fue. Memorias*, Barcelona, Planeta, 1977, 559 pp.
- Q 337** SOLÀ CARRIÓ, Ricardo, *Diario personal del Doctor Ricardo Solà Carrió, miembro del P.S.C. y médico personal del Presidente Macià. Julio 1936 (Barcelona)*.- *Batalla del Ebro*, Barcelona, E.M., 1978, 406 pp.
- Q 338** SOLANA, Fermín, *Historia parlamentaria del socialismo: Julián Besteiro. Política y legislaturas de la monarquía (1918-1923)*. Edición, guía histórica y notas de —, 2 vols., Madrid, Taurus, 1975, 1055 pp.
- Q 339** SOLER SERRANO, Joaquín, *Conversaciones con Tarradellas (Presidente de la Generalitat)*, Madrid, Sedmay, 1977, 205 pp.
- Q 340** SORIANO FLORES DE LEMUS, Julián, *Calvo Sotelo ante la II República. La reacción conservadora*, Madrid, Editora Nacional, 1975, 171 pp.
- Q 341** SOSPEDRA BUYÉ, Antoni, *Per carrers i places. La premsa de Catalunya i l'Obra d'Exercicis Parroquials del P. Vallet*, Barcelona, Biblograf, 1977, 882 pp.
- Q 342** SUÁREZ FERNÁNDEZ, Luis, *Francisco Franco y su tiempo*, 8 toms, Madrid, Fundación Nacional Francisco Franco, 1984.
- Q 343** SUERO SERRANO, Luciano, *Memorias de un campesino andaluz en la revolución española*, Madrid, Queimada Ediciones, 1982, 161 pp.
- Q 344** SURROCA, Robert - BARRERA, Agustí, *Homenatge a Companys, President de Catalunya*, Barcelona, El Llamp, 1983, 190 pp.

- Q 345 TABOADA LAGO, José María, *Por una España mejor*, Madrid, G. del Toro, 1977, 305 pp.
- Q 346 TARÍN-IGLESIAS, José, *Vivir para contar. Medio siglo entre la anécdota y el recuerdo*, Barcelona, Planeta, 1982, 272 pp.
- Q 347 TARÍN-IGLESIAS, Manuel, *Los años rojos*, Barcelona, Planeta, 1985, 252 pp.
- Q 348 TAVERA, José M.^a, *Juan Ventosa y Calvell*, Barcelona, Fundación Ruiz-Mateos, 1977, 129 pp.
- Q 349 TOGLIATTI, Palmiro, *Escritos sobre la guerra de España*, Barcelona, Crítica, 1980, 314 pp.
- Q 350 TORRALBA CORONAS, Pedro, *De Ayerbe a la «Roja y Negra». 127 Brigada Mixta*, Barcelona, (Edició de l'autor), 1980, 381 pp.
- Q 351 TORRIENTE BRAU, Pablo de la, *Peleando con los milicianos*. Estudio preliminar y notas de Santiago Tinoco Rubiales, Barcelona, Laia, 1980, 279 pp.
- Q 352 TORT I MARTÍ, Manuel, *Guerra incivil*, Barcelona, Claret, 1981, 177 pp.
- Q 353 TOYNBEE, Philip (ed.), *El tambor lejano. Lo que ya puede decirse de la guerra civil*, Madrid, Sedmay, 1977, 232 pp.
- Q 354 TRUETA, Josep, *Fragments d'una vida*, Barcelona, Edicions 62, 1978, 440 pp.
- Q 355 UDINA, Ernest, *Josep Tarradellas, l'aventura d'una fidelitat*, Barcelona, Edicions 62, 1978, 366 pp.
- Q 356 UNAMUNO Y JUGO, Manuel, *República española y España republicana (1931-1936)*. Artículos no recogidos en las obras completas. Introducción, edición y notas de Vicente González Martín, Salamanca, Ediciones Almar, 1979, 451 pp.
- Q 357 UVIEDO MURCIANO, Olegario, *Yo caí en el puerto de Alicante*, València, (Edició de l'autor), 1983, 191 pp.
- Q 358 VALLÈS, Edmon, *Dietari de guerra (1938-1939)*, Barcelona, Edicions 62, 1980, 126 pp.
- Q 359 VALLS TABERNER, Fernando, *Estudios menores de Derecho Público y Civil de Cataluña (siglos XVIII, XIX y XX)*, Barcelona, Promociones Públicas Universitarias, 1985, 159 pp.
- Q 360 VÁZQUEZ PRADA, Ricardo, *Tomar café en el Peñalba*, Madrid, DYRSA, 1984, 363 pp.
- Q 361 VEGAS LATAPIE, Eugenio, *Memorias políticas. El suicidio de la Monarquía y la Segunda República*, Barcelona, Planeta, 1983, 328 pp.
- Q 362 VENTOSA, Conxita, *Temps de guerra (Diari íntim, 1938-1939)*, Vilanova i la Geltrú, El cep i la nansa, 1980, 117 pp.
- Q 363 VIDARTE, Juan Simeón, *El Bienio Negro y la insurrección de Asturias*, Barcelona, Grijalbo, 1978 (*1976), 514 pp.
- Q 364 ID., *Las Cortes Constituyentes de 1931-1932. Testimonio del Primer Secretario del Congreso de Diputados*, Barcelona, Grijalbo, 1976, 737 pp.
- Q 365 ID., *No queríamos al rey. Testimonio de un socialista español*, Barcelona-Buenos Aires-México, Grijalbo, 1977, 375 pp.

- Q 366** ID., *Todos fuimos culpables. Testimonio de un socialista español*, 2 vols., Barcelona-Buenos Aires-México, Grijalbo, 1978, 526 i 527-957 pp.
- Q 367** VILA, Pau, *Opinions d'un geògraf i actituds d'un ciutadà*, Barcelona, Curial, 1979, 214 pp.
- Q 368** VIÑAS I CAMPS, Dolors, *El doctor Lluís Carreras i Mas. En el centenari del seu naixement*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia, 1985, 220 pp.
- Q 369** VIUSÀ, Manuel, *Lluís Companys. Biografia popular*, Barcelona, La Magrana, 1977, 161 pp.
- Q 370** VIVES I MASSES, Mn. Pau, *L'acció de Déu en temps de persecució*, Barcelona, Edició de l'autor, 1979, 24 pp.
- Q 371** XIFRA I RIERA, Narcís, *L'abat Escarré. Història i mite*, Llorà, Boratuna, 1984, 506 pp.
- Q 372** ID., *Montserrat. Juliol de 1936*, Barcelona, Edició de l'autor, 1975, 354 pp.
- Q 373** XURIGUERA, J.B., *Diari del primer any d'exili a França*, Barcelona, Editorial 7 1/2, 1981, 169 pp.
- Q 374** ZUGAZAGOTIA, Julián, *Guerra y vicisitudes de los españoles*, Barcelona, Crítica, 1977 (*1940), 618 pp.
- Q 375** ID., *Madrid, Carranza 20*, Madrid, Ayuso, 1979, 141 pp.
- q 1** ARBELOA, Víctor Manuel, *Pablo Iglesias y la Iglesia*, dins *El Ciervo*, 24/255 (1975) 16-19.
- q 2** ID., *Pablo Iglesias y la Iglesia (en el centenario del PSOE, 1879-1979)*, dins *Revista de Fomento Social* 34 (1979) 85-102.
- q 3** BESTEIRO, Julián, i altres, dins *Sistema* 11 (1975) [número monogràfic sobre Pablo Iglesias en el cinquanta aniversari de la seva mort].
- q 4** BLAS GUERRERO, Andrés de, *La radicalización de Francisco Largo Caballero: 1933-1934*, dins *Sistema* 8 (1975) 73-83.
- q 5** CACHO VIU, Vicente, *Los escritos de José María Iribarren, secretario de Mola en 1936*, dins *Cuadernos de Historia Moderna y Contemporánea, Universidad Complutense* 5 (1984).
- q 6** CAMINAL I BADA, Miquel, *Catalanisme i revolució democràtica en la biografia i pensament polític de Joan Comorera*, dins *Perspectiva Social*, 19 (1983) 71-97 i 21 (1985) 5-40.
- q 7** CAMPANINI, G., *Montini et Maritain*, dins *Studium* (Roma) 80/3 (1984) 349-358.
- q 8** CARRASCO I CALVO, Salvador, *El Dr. Cardó i la «qüestió social» al primer terç del segle XX*, dins *Perspectiva Social* 21 (1985) 57-70.
- q 9** CASASSAS I YMBERT, *Davant el centenari de Jaume Bofill i Mates. El compromís catalanista d'un intel·lectual*, dins *Serra d'Or* 224 (1978) 321-325.
- q 10** COLL I ALENTORN, Miquel, *Paraules a Ventura Gassol*, dins *Serra d'Or* 228 (1978) 581-583.
- q 11** COLOMER, Josep M.^a, *Carles Cardó: la tradició cristiana*, dins *L'Avenç* 49 (1982) 52-54.

- q 12 ID., *Comorera i la qüestió nacional*, dins *L'Avenç* 51 (1982) 40-43.
- q 13 COLOMER, Leandre, *El concepte nacional de classe obrera segons Joan Comorera i el PSUC*, dins *Nous Horitzons* 51 (1979) 73-84.
- q 14 COPIZ, Pietro, *L'estada de Bernanos a Mallorca*, dins *Serra d'Or* 232 (1979) 19-27.
- q 15 COSTA CLAVELL, Xavier, *Basilio Álvarez y el nacionalismo gallego*, dins *Nueva Historia* 12 (1978) 103-109.
- q 16 CRUSELLAS, Lluís, *Batista i Roca i el Consell nacional de Catalunya*, dins *Serra d'Or* 229 (1978) 635-637.
- q 17 ID., *Franco no va voler la pau. Gestions de Batista i Roca a Londres*, dins *Serra d'Or* 232 (1979) 15-18.
- q 18 ID., *Lluís Companys, el seu martiri*, dins *L'Avenç* 21 (1979) 6-16.
- q 19 CUADRAT, Xavier, *Salvador Seguí: anarquisme i catalanisme*, dins *Serra d'Or* 192 (1975) 603-605.
- q 20 CUCURULL, Fèlix, *Josep Narcís Roca i Ferreras. Teoritzador bàsic de l'alliberament nacional català*, dins *L'Avenç* 2 (1977) 7-13.
- q 21 CUENCA TORIBIO, J. M., *A propos des mémoires d'un cardinal espagnol [Enrique y Tarancón]*, dins *Revue d'Histoire Ecclésiastique* LXXX (1985) 467-470.
- q 22 CULLA I CLARÀ, Joan B., *Conversa amb Joan Casanellas*, dins *L'Avenç* 17 (1979) 15-19.
- q 23 ID., *Joan Lluhí i Vallescà, o la frustració d'un laborisme*, dins *Serra d'Or* 222 (1978) 141-145.
- q 24 DÍAZ, Elías, *Fernando de los Ríos: socialismo humanista y socialismo marxista*, dins *Sistema* 10 (1975) 115-125.
- q 25 DOERING, B., *Jacques Maritain and the Spanish Civil War*, dins *Review of Politics* (Notre Dame, Indiana) 44/4 (1982) 489-522.
- q 26 ESTELA, Mn. Damià, *Onze dies d'agost de 1936*, dins *Quaderns de Pastoral* 61 (1980) 7-44.
- q 27 FABRE, Jaume - HUERTAS, Josep M.^a, *Antònia Adroher, una gironina del POUM*, dins *L'Avenç* 32 (1980) 15-18.
- q 28 FEBRÉS, Xavier, *Frederic Escofet. L'exili més llarg*, dins *Serra d'Or* 231 (1978) 757-759.
- q 29 GABRIEL, Pere, *Ideari social de Joan Peiró*, dins *Serra d'Or* 211 (1977) 211-217.
- q 30 GAUSSET, Nicolau, *Josep M. Benet i de Caparà. Cap del Regiment pireneic*, dins *Serra d'Or* 215 (1977) 516.
- q 31 GERHARD, Carles, *Companys i els bombardeigs de març de 1938*, dins *Serra d'Or* 278 (1982) 687-688.
- q 32 GRANIER-BARRERA, Emili, *Documents sobre el cas Comorera*, dins *L'Avenç* 63 (1983) 11-12.
- q 33 IBARZ, Mercè, *El pensament fermat de Joan Sales*, dins *L'Avenç* 67 (1984) 12-17.
- q 34 JACKSON, Gabriel, *En Josep Trueta, hombre representativo de Catalunya*, dins *Nueva Historia* 21 (1978) 28-41.
- q 35 JARDÍ, Enric, *Batista i Roca, hores angleses*, dins *Serra d'Or* 229 (1978) 631-633.

- q 36 ID., *Ideari polític de Prat de la Riba*, dins *Serra d'Or* 214 (1977) 437-440.
- q 37 JOURNET, Charles, *Jacques Maritain. L'homme, le penseur, le chrétien*. Conférence prononcée au Centre d'Études Saint-Louis de France, à Rome, dins *Nova et Vetera* (Ginebra) 50/1 (1975) 2-18.
- q 38 MANENT, Albert, *Carles Balaguer, oficial de les Milícies Pirenenques*, dins *Serra d'Or* 206 (1976) 97-99.
- q 39 ID., *Jaume Bofill i Mates, ètica, política i poesia*, dins *L'Avenç* 9 (1978) 6-9.
- q 40 ID., *Josep Sanabre. L'Església i la història*, dins *Serra d'Or* 205 (1976) 628-629.
- q 41 MARICHAL, Juan, *Negrín hombre de estado*, dins *Sistema* 37 (1980) 111-117.
- q 42 MEDINA MOLERA, Antonio, *Cardenal Segura; «Richelieu de la Mancha»*, dins *Historia Internacional* 9 (1975) 64-67.
- q 43 MONCUNILL I CIRAC, Lluís M.^a, *Tres pressupòsits polítics del doctor Cardó*, dins *Serra d'Or* 209 (1977) 81-83.
- q 44 MORILLAS, José Antonio, *Luis López-Dóriga, un cura diputado en la II República*, dins *Historia* 16, LXXVIII (1982) 29-34.
- q 45 MÚGICA, Enrique, *Indalecio Prieto y el Partido Socialista*, dins *Sistema* 36 (1980) 107-121.
- q 46 NARBONA, Francisco, *La guerra de Queipo de Llano*, dins *Historia* 16, CXIII (1985) 11-18.
- q 47 PAGÈS, Pelai, *George Orwell, Catalunya i 1984*, dins *L'Avenç* 71 (1984) 26-34.
- q 48 PONS, Agustí, *Joan García Oliver, un anarquista amb sentit de poder*, dins *L'Avenç* 17 (1979) 8-14.
- q 49 PUY, J., *Alfons Sala Argemí*, dins *L'Avenç* 49 (1982) 46-50.
- q 50 RAGUER, Hilari, *Le Vicaire du Cardinal: Mgr. Salvador Rial Lloberas, Vicaire Général de Tarragone pendant la guerre civile espagnole*, dins *Revue d'Histoire Ecclésiastique* LXXIX (1984) 2 370-415.
- q 51 *Retorn del cardenal Vidal i Barraquer*, dins *Quaderns de Pastoral* 53 [monogràfic] (1978)
- q 52 *Revista de Historia Militar* 40 [monogràfic, dedicat a Franco, amb alguns textos inèdits o rars] (1978).
- q 53 RICOMA, F. Javier, *Consideraciones en torno al caso del cardenal Vidal y Barraquer*, dins *Diario Español* (Tarragona), 5 i 12 març 1978.
- q 54 RIERA I TUEBOLS, Santiago, *Rafael Campalans i Puig, enginyer i polític*, dins *L'Avenç* 16 (1979) 6-15.
- q 55 RIPOLL, Eduard - SANMARTÍ, Enric, *El juliol de 1936 de Pere Bosch-Gimpera*, dins *L'Avenç* 42 (1981) 12-16.
- q 56 RIQUER, Borja de, *Narcís Verdaguer i Callís. Pioner del catalanisme burgés*, dins *L'Avenç* (1977) 7-10.
- q 57 ROGLAN, Joaquim, *Memòries inèdites. Pere Bosch-Gimpera a la Conselleria de Justícia*, dins *L'Avenç* 27 (1980) 14-20.

- q 58 ROIG, Montserrat, *Josep Andreu i Abelló: la pràctica de l'idealisme*, dins *Serra d'Or* 189 (1975) 383-391.
- q 59 ID., *Rafael Vidiella. L'Aventura de la revolució*, dins *Serra d'Or* 197 (1976) 89-92.
- q 60 ID., *Ventura Gassol. Supervivent del naufragi*, dins *Serra d'Or* 217 (1977) 629-632.
- q 61 ROSALES, Olga, *El último africanista: Antonio Aranda Mata*, dins *Tiempo de Historia* 43 (1978) 28-37.
- q 62 SABATÉ, Modest, *El «no» d'en Cambó, a Gènova, l'any 1936*, dins *L'Avenç* 39 (1981) 14-15.
- q 63 SECO SERRANO, Carlos, *Jesús Pabón. El hombre, el político, el historiador*, dins *Revista de la Universidad Complutense* 112 (1978) (*Estudios de Historia Moderna y Contemporánea. Homenaje a D. Jesús Pabón I*), pp. 5-151.
- q 64 SERRAHIMA, Maurici, *1938. Una conversa amb Bergamín*, dins *Serra d'Or* 238-239 (1979) 501-502.
- q 65 SOBREQUÉS I CALLICÓ, Jaume, i altres, *Jaume Vicenç Vives (1910-1960)*, dins *L'Avenç* 83 [monogràfic] (1985).
- q 66 SUERO ROCA, M.ª Teresa, *Alas republicanas: Alberto Bayo Giroud*, dins *Tiempo de Historia* 54 (1979) 18-29.
- q 67 ID., *Un militar intel·lectual: Vicenç Guarner*, dins *L'Avenç* 45 (1982) 58-62.
- q 68 TARÍN IGLESIAS, José, *Juan Costa y Deu, figura del periodismo*, dins *Historia y Vida* 193 (1984) 98-112.
- q 69 TRIADÚ, Joan, *Les proclamacions de Macià*, dins *Serra d'Or*, 215 (1977) 521.
- q 70 VEGAS LATAPIE, Eugenio, dins *Verbo* 239-240 (1985) pp. 1005-1242 [número especial, amb textos de Vegas Latapie i 10 articles sobre ell, amb una antologia de notes necrològiques].
- q 71 VINYES, Ricard, *Carles Pi Sunyer, dirigent republicà*, dins *L'Avenç* 48 (1982) 54-63.
- q 72 VIÑAS Àngel, *Juicio y ejecución de Companys*, dins *Historia* 16, VIII (1976) 42-47.

R) PERSECUCIÓ I REPRESSIÓ

Toquem el punt més delicat de la guerra civil, i també del paper de l'Església en ella: per la persecució soferta en una banda, i per la responsabilitat en la repressió a l'altra. Irujo simplificava massa, però no mentia, quan profetitzava: «La Iglesia, sea por lo que fuere, figurará como mártir en la zona republicana y formando en el piquete de ejecución en la zona franquista» (carta a Vidal i Barraquer, 23 maig 1938). És clar que materialment l'Església no va prendre mai part activa en les execucions, però certament que va mostrar una gran sensibilitat per les pròpies víctimes i molt poca per les altres. Les excepcions, com les del bisbe Olaechea o del P. Huidobro, són comptades.

En la mesura que les possibilitats d'accés als arxius han millorat, la quantificació rigorosa de les víctimes dels combats, dels bombardeigs, de la persecució o de la repressió —o sigui allò que Josep Benet ha anomenat «el cost humà de la guerra»— opera una desdramatització. No pas una trivialització, ja que per més que les xifres es rebaixin, sempre resultaran dramàtiques en excés, però les recerques serioses desmunten les exageracions d'un o altre sentit.

Pel que fa a la persecució religiosa, ja el 1961 Antonio Montero havia elaborat una llista nominal que, llevat insignificants retocs, ha quedat com a definitiva. Fins i tot reduïdes les víctimes eclesiàstiques a 6.832, amb raó podia escriure Montero que «en toda la historia de la universal Iglesia no hay un solo precedente, ni siquiera en las persecuciones romanas, del sacrificio sangriento, en poco más de un semestre, de doce obispos, cuatro mil sacerdotes y más de dos mil religiosos» (*Historia de la persecución religiosa en España 1936-1939*, Madrid, BAC, 1961, p. XIII). Aquesta estadística irrefutable desautoritza els qui neguen o minimitzen la persecució. Per exemple, García Oliver (**Q 130**) arriba a defensar el comportament d'Aurelio Fernández en un dels episodis més cruels i bruts de la persecució, el dels Maristes assassinats malgrat haver fet anar a França un germà de nacionalitat francesa amb la promesa que si pagaven 200.000 francs francesos els deixarien sortir a tots a l'estranger. Cf. Aragou (**R 5**), Corredera (**R 11**) i Montero (*Historia*, pp. 230-232). La dramàtica narració del protagonista, Fr. Aragou, ha quedat recentment confirmada amb la troballa, que Josep M.ª Solé i Sabaté i Joan Villarroya han fet a l'arxiu de l'Audiència de Barcelona, del sumari que després dels fets de maig de 1937 es va instruir contra Aurelio Fernández, que per aquell fet va ser processat per... estafa!

Les diferents Congregacions religioses i diòcesis han establert amb una certa facilitat el nombre de pèrdues. El còmput de les víctimes seglars a la zona republicana, i més encara el de les víctimes de la repressió franquista, són més difícils. Totes les xifres globalitzants avançades són insegures, per no dir gratuïtes. Fan falta moltes recerques monogràfiques locals, que ja es comencen a fer, no a base d'estimacions genèriques, sinó per recompte rigorós als registres i arxius de cementiris, hospitals, jutjats, bombers, etc. Tot això, completat amb informacions orals recollides poble per poble, i casa per casa, mirant d'aprofitar els qui fa anys que tenen ganes de parlar i d'animar els qui encara no gosen. Aquest és el mètode que va iniciar Joan Villarroya a propòsit dels bombardeigs (**G 72**) i que juntament amb Josep M.ª Solé i Sabaté han aplicat a tots els morts de la comarca del Maresme (**R 41**), ampliat després a tot Catalunya (**R 40**). Vegeu la metodologia exposada a **a 7**. La conclusió d'aquests autors és que, a Catalunya, les víctimes del període republicà són el triple de les de l'ocupació franquista. La decepció dels qui especulaven amb molts milers d'afusellats després de 1939, i que havien minimitzat la persecució religiosa, ha valgut a aquests dos honestos historiadors algunes crítiques injustes. Cal recordar que, a Catalunya, els principals responsables havien pogut fugir. En aquesta secció són incloses algunes obres sobre els camps de concentració, a més de la secció **U**, tota ella dedicada a l'exili. Però és curiós de llegir que el cardenal

Pizzardo suggeria al representant de Franco al Vaticà, Magaz, la creació de camps de concentració, que podrien ser visitats per periodistes estrangers, ja que es deia que afusellaven tots els presoners (informe de Magaz del 30 maig 1937). En acabar la guerra a Madrid o Alacant no hi va poder haver un èxode com el de Catalunya. I la situació a Andalusia, Castella o Navarra als inicis de la guerra va ser encara més tràgica. No tenim estudis seriosos com els que hem esmentat sobre Catalunya, però unes declaracions de Franco a Salamanca el juliol de 1937 confessaven que en un any de guerra s'havien dictat 6.000 penes de mort, de les quals 1.500 havien estat commutades, i un any més tard deia que «tenía en su archivo más de dos millones de nombres, catalogados con las pruebas de crímenes y con los nombres de los testigos» (*ABC Sevilla*, 12 novembre 1938). I l'Església avala aquesta repressió. La carta col·lectiva dels bisbes, escrita precisament per contrarrestar el mal ambient entre els catòlics estrangers, afirmava: «Reprobando en nombre de la justicia y de la caridad cristiana todo exceso que se hubiese cometido, por error o por gente subalterna, y que metódicamente ha abultado la información extranjera, decimos que el juicio que rectificamos no responde a la verdad, y afirmamos que va una distancia enorme, infranqueable, entre los principios de justicia, de su administración y de la forma de aplicarla entre una y otra parte». El cardenal Gomà, en carta del 22 agost 1938 a l'abbé Pierre Laco, escrivia: «Debo hacerle una afirmación absoluta y categórica: nadie en la España nacional ha sido condenado o es condenado si no es culpable. Más aún: puedo y debo afirmar que el Generalísimo ha tenido siempre, sobre esta materia, un criterio estricto y severo». L'actuació dels capellans de presons va ser deplorable; ho testimonien presos profundament cristians, com Carrasco Formiguera i molts bascs.

Amb aquestes poques pinzellades no preteníem pas, evidentment, tractar sistemàticament el tema de les víctimes de la guerra, cosa fora de lloc en la present bibliografia, sinó precisament mostrar el gran buit historiogràfic en aquest camp. Els historiadors eclesiàstics han mostrat gran sol·licitud per l'estudi de les pròpies víctimes, però ben poca per analitzar la responsabilitat de la gent d'Església en la repressió franquista. Quan a la zona nacional la vida d'un home podia dependre d'un aval, alguns bisbes no sols no procuren ser humans i fer-ne ser als seus sacerdots (cf. Clara, **r 1**), sinó que prohibeixen avalar massa fàcilment (circular de l'arquebisbe de Santiago de Compostela, reproduïda pel de Mallorca). Això és també història de l'Església, i els qui l'escriven no es poden limitar al victimisme o al triomfalisme martirial.

- R 1** ALCOCER, Santos, *Fusilado en las tapias del cementerio*, Madrid, G. del Toro, 1975, 274 pp.
- R 2** ALFONSO, Dr. Eduardo, *La masonería española en presidio*, Esplugues de Llobregat, Sagitario, 1983, 133 pp.
- R 3** ANCHETA RADA, Hno. Jesús, *Un hombre para la eternidad. Hno. Anastasio Arizu Rodríguez (1886-1975)*, Balaguer, Província Marista de Catalunya, 1985.

- R 4** ANÒNIM, *No, general, fueron más de 3.000 los asesinados*, Pamplona, Editorial Mintzoa, 1984.
- R 5** ARAGOU, Frère Émile, *De la terre au ciel, par les tranchées et les prisons rouges ou blanches. Frère Émile Aragou, 1885-1977*, N.-D. de l'Hermitage, 1985, 110 pp.
- R 6** ARENILLAS DE CHAVES, Ignacio, *El proceso de Besteiro*, Madrid, Revista de Occidente, 1976, 492 pp.
- R 7** ARÓSTEGUI, J. - MARTÍNEZ, J. A., *La Junta de Defensa de Madrid, noviembre de 1936 | abril 1937*, Madrid, Comunidad de Madrid, 1984, 488 pp.
- R 8** ARTEAGA, Sor Cristina de la Cruz de, *El Carmelo de San José de Guadalajara y sus tres azucenas*, Madrid, Editorial de Espiritualidad, 1985, 127 pp.
- R 9** BARRIOLA, Iñaki, *19 condenados a muerte*, Bilbao, Ediciones Vascas, 1978, 248 pp.
- R 10** CASTELLS SERRA, Jesús, *Martirologi de l'Església d'Urgell, 1936-1939*, La Seu d'Urgell, Bisbat d'Urgell, 1975, 389 pp.
- R 11** CORREDERA GUTIÉRREZ, Eduardo, *Páginas de historia marista. España 1936-1939*, Barcelona, (Gráficas Casulleras), 1977, 959 pp.
- R 12** DÍAZ CABRERA, Diógenes, *Memorias. Once cárceles y destierro*, Santa Cruz de Tenerife, (Litografía A. Romero), 1980, 230 pp.
- R 13** FERNÁNDEZ, Carlos, *Paracuellos del Jarama: ¿Carrillo culpable?*, Barcelona, Argos Vergara, 1983, 237 pp.
- R 14** GALARZA, Ramón de, *Diario de un gudari condenado a muerte*, San Sebastián, Ediciones Vascas, 1977, 239 pp.
- R 15** GARCÍA VALDÉS, Carlos, *No a la pena de muerte*, Madrid, Cuadernos para el Diálogo, 1975, 322 pp.
- R 16** GARRALDA, Ángel, *La persecución religiosa del clero en Asturias (1934 y 1936-1937): I. Martirios; II. Odiseas*, Avilés, Gráficas Summa, 1977, 493 i 555 pp.
- R 17** GIBSON, Ian, *Federico García Lorca: 1. De Fuente Vaqueros a Nueva York*, Barcelona, Grijalbo, 1985, 721 pp.
- R 18** ID., *Granada en 1936 y el asesinato de García Lorca*, Barcelona, Crítica, 1979, 380 pp.
- R 19** ID., *Paracuellos: como fue*, Barcelona, Argos Vergara, 1983, 284 pp.
- R 20** HERNÁNDEZ GARCÍA, A., *La represión en la Rioja durante la guerra civil*, 3 vols., Calahorra, Edició de l'autor, 1984, 271, 270 i 255 pp.
- R 21** HERRERO Balsa, Gregorio - HERNÁNDEZ GARCÍA, Antonio, *Represión en Soria durante la guerra civil*, 2 vols., Soria 1982, 430 pp.
- R 22** JORDI I GONZÁLEZ, Dr. Ramon, *Activitats del Comitè de la Creu Roja Internacional en la guerra civil española*, Barcelona, Federació Farmacèutica-Secció Científica, 1977, 27 pp.
- R 23** LLARCH, Joan, *Batallones de trabajadores*, Barcelona, Vergi, 1975, 320 pp.

- R 24** ID., *Campos de concentración en la España de Franco*, Barcelona, Producciones Editoriales, 1978, 211 pp.
- R 25** MOLINA FAJARDO, Eduardo, *Los últimos días de García Lorca*, Barcelona, Plaza Janés, 1983, 446 pp.
- R 26** NADAL, José, *Diario íntimo de un fusilado*, Bolivia, La Paz, 1981, 71 pp.
- R 27** NONELL I BRU, Salvador, pvre., *Màrtirs del Penedès*, Barcelona, Edicions GEA, 1984, 127 pp.
- R 28** PASCUAL, Jesús, *Yo fui asesinado por los rojos*, Barcelona, Edició de l'autor, 1981, 219 pp.
- R 29** PÉREZ MATEOS, Juan Antonio, *Los confinados. Desde la dictadura de Primo de Rivera hasta Franco*, Barcelona, Plaza Janés, 1976, 349 pp.
- R 30** ID., *La España del miedo*, Barcelona, Plaza Janés, 1978, 320 pp.
- R 31** PRADAS MARTÍNEZ, Enrique, *Mil novecientos treinta y seis. Holocausto en la Rioja*, Fuenmayor, Edició de l'autor, 1982, 160 pp.
- R 32** *Los procesos de José Antonio. El proceso de Verona (Los grandes procesos de la historia)*, Madrid, Círculo de amigos de la historia, 1975, 285 pp.
- R 33** REIG TAPIA, Alberto, *Ideología e historia (sobre la represión franquista y la guerra civil)*, Madrid, Akal, 1985, 183 pp.
- R 34** RODRÍGUEZ OLAZÁBAL, J., *La administración de justicia durante la guerra civil*, Guatemala, C.A., Edición no venal en offset, 1981.
- R 35** RUBIO, Javier, *Asilos y canjes durante la guerra civil española. Aspectos humanitarios de una contienda fratricida*, Barcelona, Planeta, 1979, 510 pp.
- R 36** RUIZ VILAPLANA, Antonio, *Doy fe... Un año de actuación en la España nacionalista*, Barcelona, Epidauro, 1977 (*1938), 255 pp.
- R 37** SALAS LARRAZÁBAL, Ramón, *Los fusilados en Navarra en la guerra de 1936*, Madrid, Comisiones de Navarros en Madrid y Sevilla, 1983, 128 pp.
- R 38** ID., *Pérdidas de la guerra*, Barcelona, Planeta, 1977, 484 pp.
- R 39** SIMANCAS, Francisco, *Colectividades y persecuciones 1937*, Madrid, Ediciones Libertarias, 1979, 68 pp.
- R 40** SOLÉ I SABATÉ, Josep M.^a, *La repressió franquista a Catalunya. 1938-1953*, Barcelona, Edicions 62, 1985, 616 pp.
- R 41** SOLÉ I SABATÉ, Josep M.^a - VILLARROYA I FONT, Joan, *La repressió a la guerra i a la postguerra a la comarca del Maresme (1936-1945)*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia, 1983, 107 pp.
- R 42** SUÁREZ, Ángel, *Libro blanco de las cárceles franquistas 1939-1976*, s.l., Ruedo Ibérico, 1976, 312 pp.
- R 43** VIOLA GONZÁLEZ, Ramiro, *El martirio de una Iglesia. Lérida, 1936-1939*, Lleida, Edició de l'autor, 1981, 555 pp.
- R 44** ZARAGOZA, Cristóbal, *Acta de defunción. Una reflexión sobre la violencia de los españoles*, Barcelona, Planeta, 1985, 184 pp.
- r 1** CLARA, Josep, *El bisbe Cartaña i la repressió del 1939*, dins *Revista de Girona* 85 (1978) 357-362.

- r 2 ID., *El culte catòlic a Girona en temps de guerra*, dins *Punt Diari*, 27 juliol 1980.
- r 3 ID., *L'ex-col·legiata de Sant Feliu i la guerra civil*, dins *Revista de Girona* 97 (1981) 251-260.
- r 4 ID., *Els morts a Girona a la guerra civil*, dins *Revista de Girona* 90 (1980) 1-6.
- r 5 FABRE, Jaume, *La delació dins la repressió franquista de postguerra*, dins *L'Avenç* 75 (1984) 30-39.
- r 6 FRASER, Ronald, *Perdre la guerra, patir la victòria. Repressió i contrarrevolució a la guerra civil espanyola*, dins *L'Avenç* 81 (1985) 43-46.
- r 7 GARCÍA NOBLEJAS, José Antonio, *¿Hubo mártires en la guerra de España?*, dins *Verbo* XXIII/227-228 (1984) 843-866.
- r 8 IZQUIERDO, Manuel, *Prisión de Torrijos*, dins *Tiempo de Historia* 56 (1979) 18-23.
- r 9 MASSOT I MUNTANER, Josep, *Bernanos y la represión nacionalista en Mallorca*, dins *Historia y Vida* 110 (1977) 33-42.
- r 10 MAYAYO, Andreu, *Els fets de Solivella, juliol de 1936*, dins *L'Avenç* 79 (1985) 34-39.
- r 11 PUJIULA, Jordi, *La repressió franquista a la Garrotxa*, dins *L'Avenç* 14 (1979) 68-72.
- r 12 RAGUER, Hilari, Aita Patxi, *un religiós basc precursor del Pare Kolbe. Es va oferir dues vegades per a morir en lloc de companys presos que anaven a afusellar*, dins *Catalunya Cristiana* 9/14 març 1981.
- r 13 ID., *El fusilamiento de Carrasco Formiguera*, dins *Historia y Vida* 205 (1985) 38-49.
- r 14 ID., *Un intento de humanizar la guerra civil española*, dins *Historia y Vida* 110 (1977) 109-111.
- r 15 SALAS LARRAZÁBAL, Ramón, *Los muertos de la guerra fueron 296.793*, dins *Nueva Historia* 1 (1977) 34-48.
- r 16 SANZ DE DIEGO, Rafael M.^a, S.J., *Actitud del P. Huidobro, S.J., ante la ejecución de prisioneros en la guerra civil. Nuevos datos*, dins *Estudios Eclesiásticos* 60, 235 (1985) 443-484.
- r 17 SOLÉ I SABATÉ, Josep M.^a, *Dossier: La repressió franquista a Catalunya (1938-1953)*, dins *L'Avenç* 52 (1982) 37-53.
- r 18 SOLÉ I SABATÉ, Josep M.^a, - VILLARROYA, Joan, *Les víctimes dels fets de maig*, dins *Recerques* 12 (1982) 199-210.
- r 19 SUERO ROCA, M.ª Teresa, *Un misterio por aclarar: La muerte de Núñez de Prado*, dins *Nueva Historia* 13 (1978) 77-84.
- r 20 TENORIO, Rafael, *Las matanzas de Badajoz*, dins *Tiempo de Historia* 56 (1979) 4-11.
- r 21 TORRE ACOSTA, Juan de la, *Proceso y condena de Julián Besteiro*, dins *Tiempo de Historia* 28 (1977) 26-30.
- r 22 VILADOT, Albert, *La repressió antiprotestant a la postguerra*, dins *L'Avenç* 66 (1983) 40-44.
- r 23 VILLARROYA I FONT, Joan, *El cost humà de la guerra civil: badalonins al front*, dins *L'Avenç* 80 (1985) 32-36.

- r 24** VIRELLA I BLODA, Albert, *Sant Elies, 1939. Un convent que fou presó franquista*, dins *L'Avenç* 59 (1983) 14-20.

S) FRANQUISME

En aquest mateix apartat cataloguem també obres sobre antifranquisme, resistència i maquis.

L'obra més completa i alhora més concreta sobre el franquisme, a la vegada que sobre l'Església de la postguerra, és la de Guy Hermet (**I 13**), però l'hem registrada a la secció sobre l'Església i la guerra civil perquè conté molta informació sobre aquest tema, que és el central de la present bibliografia.

Vegeu també les biografies de Franco (**Q**). La monumental de Suárez Fernández (**Q 342**), malgrat la seva descarada intencionalitat panegírica, és bàsica, per la documentació secreta, en poder de la família Franco, que l'autor maneja i en part reproduceix.

- S 1** AGUADO SÁNCHEZ, Francisco, *El maquis en España. Su historia*, Madrid, San Martín, 1975, 717 pp.
- S 2** ID., *El maquis en España. Sus documentos*, Madrid, San Martín, 1976, 466 pp.
- S 3** ARASA, Daniel, *Años 40: los maquis y el PCE*, Barcelona, Argos Vergara, 1984, 327 pp.
- S 4** ARBÓS, Xavier - PUIGSEC, Antoni, *Franco i l'espanyolisme*, Barcelona, Curial, 1980, 192 pp.
- S 5** BAON, Rogelio, *La cara humana de un caudillo. 401 anécdotas*, Madrid, San Martín, 1975, 256 pp.
- S 6** BAYO, Eliseo, *Los atentados contra Franco*, Barcelona, Plaza Janés, 1976, 253 pp.
- S 7** BEN-AMI, Shlomó, *La revolución desde arriba: España 1936-1979*, Barcelona, Riopiedras, 1980, 360 pp.
- S 8** BENEYTO, Juan, *La identidad del franquismo. Del Alzamiento a la Constitución*, Madrid, Ediciones en el Espejo, 1979, 303 pp.
- S 9** CÁMARA VILLAR, Gregorio, *Nacional-catolicismo y escuela. La socialización política del franquismo*, Madrid, Hesperia, 1984, 420 pp.
- S 10** CIERVA, Ricardo de la, *Historia del franquismo. Orígenes y configuración (1939-1945)*, Barcelona, Planeta, 1975, 436 pp.
- S 11** ID., *Historia del franquismo. Aislamiento, transformación, agonía*, Barcelona, Planeta, 1978, 521 pp.
- S 12** CIERVA, Ricardo de la - VILAR, Sergio, *Pro y contra Franco. Franquismo y antifranquismo*, Barcelona, Planeta, 1985, 280 pp.
- S 13** COLOMER I CALSINA, Josep M.^a, *Els estudiants de Barcelona sota el franquisme*, 2 vols., Barcelona, Dopesa, 1978, 315 i 212 pp.
- S 14** COLOMER, Josep M.^a - AINAUD, Josep M.^a - RIQUER, Borja de, *Els anys del franquisme*, Barcelona, Curial, 1978, 141 pp.

- S 15 CORA, José de, i altres, *Panfletos y prensa antifranquista clandestina*, Madrid, Ediciones 99, 1977, 159 pp.
- S 16 DAMIANO, Cipriano, *La resistencia libertaria (1939-1970)*. Con la colaboración de Carlos Enrique Bayo Falcón, Barcelona, Bruquera, 1978, 377 pp.
- S 17 DESCOLA, Jean, *Oh España*, Barcelona, Argos, 1976 (*francès 1976), 475 pp.
- S 18 DÍAZ, Elías, *Pensamiento español en la era de Franco (1939-1975)*, Madrid, Tecnos, 1983, 219 pp.
- S 19 EQUIPO RESEÑA, *La cultura española durante el franquismo*, Bilbao, Mensajero, 1977, 396 pp.
- S 20 FANÈS, Fèlix, *La vaga de tramvies del 1951*, Barcelona, Laia, 1977, 232 pp.
- S 21 FERNÁNDEZ RUA, José Luis, i altres, *Cincuenta años de vida política española*, 9 vols., Madrid, Giner, 1975, 2768 pp.
- S 22 FERNÁNDEZ VARGAS, Valentina, *La resistencia interior en la España de Franco*, Madrid, Istmo, 1981, 320 pp.
- S 23 FERRÍ, Llibert - MUIXÍ, Jordi, *Las huelgas contra Franco (1939-1956)*, Barcelona, Planeta, 1978, 256 pp.
- S 24 GALLEGO MÉNDEZ, M.ª Teresa, *Mujer, Falange y franquismo*, Madrid, Taurus, 1983, 221 pp.
- S 25 GARCÍA, Juan de Dios, *El régimen del 18 de julio, modelo ideológico*, Madrid, Akal, 1977, 115 pp.
- S 26 GÓMEZ PARRA, Rafael, *La guerrilla antifranquista 1945-1949*, Madrid, Ed. Revolución, 1983, 244 pp.
- S 27 HEINE, Hartmut, *La oposición política al franquismo, de 1939 a 1952*, Barcelona, Crítica, 1983, 502 pp.
- S 28 HERMET, Guy, *La España de Franco: formas cambiantes de una situación autoritaria*, dins TUÑÓN i altres, *VII Coloquio de Pau (S 50)*, pp. 103-130.
- S 29 JÁUREGUI, Fernando - VEGA, Pedro, *Crónica del antifranquismo*, 2 vols., Barcelona, Argos Vergara, 1983-1984, 335 i 429 pp.
- S 30 LLORENS CASTILLO, Carlos, *La primera década. Una aportación al proceso político e ideológico del franquismo y a la historia del Partido Comunista de España*, València, F. Torres, 1983, 830 pp.
- S 31 LÓPEZ PINA, Antonio - LÓPEZ ARANGUREN, Eduardo, *La cultura política de la España de Franco*, Madrid, Taurus, 1976, 218 pp.
- S 32 MARAVALL, José María, *Dictadura y disintimiento político. Obreros y estudiantes bajo el franquismo*, Madrid, Alfaguara, 1978, 277 pp.
- S 33 MARCO NADAL, Enrique, *Todos contra Franco. La Alianza Nacional de Fuerzas Democráticas*, Madrid, Queimada, 1982, 335 pp.
- S 34 MARSAL, Juan F., *Pensar bajo el franquismo. Intelectuales y política en la generación de los años cincuenta*, Barcelona, Península, 1979, 252 pp.

- S 35 MARTORELL, Fernando, *Verdades y mentiras*, Barcelona, Rocas, 1983, 115 pp.
- S 36 MAS, David, *Les Valls d'Andorra i el maquis antifranquista*, Andorra, Editorial Andorra, 1985, 149 pp.
- S 37 MATEU, F., *Franco ese... Mirando hacia atrás con ira*, Barcelona, Epidauro, 1977, 275 pp.
- S 38 MIGUEL, Amando de, *La herencia del franquismo*, Madrid, Ed. Cambio 16, 1976, 251 pp.
- S 39 ID., *Los intelectuales bonitos*. Con la colaboración de Anna Ubeda y Jaime Martín-Moreno, Barcelona, Planeta, 1980, 253 pp.
- S 40 ID., *Sociología del franquismo. Análisis ideológico de los ministros del régimen*, Barcelona, Euros, 1975, 368 pp.
- S 41 MOLINERO RUIZ, Carme - YSÀS SOLANES, Pere, *L'oposició anti-feixista a Catalunya*, Barcelona, La Magrana, 1981, 224 pp.
- S 42 OLIVER, Joan - PAGÈS, Joan - PAGÈS, Pelai, *La prensa clandestina (1939-1956). Propaganda y documentos antifranquistas*, Barcelona, Planeta, 1978, 426 pp.
- S 43 PRESTON, Paul, *España en crisis: la evolución y decadencia del régimen de Franco*. 1.ª edición en español, corregida y aumentada, México-Madrid, Fondo de Cultura Económica, 1978 (*anglès 1976), 471 pp.
- S 44 RAMÍREZ, Manuel, i altres, *Las fuentes ideológicas de un régimen. España 1939-1945*, Zaragoza, Libros Pórtico, 1978, 213 pp.
- S 45 SAN SEBASTIÁN, Koldo, *Crónica de post-guerra*, Bilbao, Idatz-Ekintza, 1982, 480 pp.
- S 46 SUBIRÓS PUIG, José, *Franquismo y lucha de clases. Una aproximación histórica*, Barcelona, Iniciativas Editoriales, 1977, 144 pp.
- S 47 SUEIRO, D. - DÍAZ NOSTY, B., *Con todas las bendiciones*, Madrid 1977.
- S 48 ID. - ID., *Un imperio en ruinas. Historia del franquismo (I). Las corrupciones del poder. Historia del franquismo (II)*, Barcelona, Argos Vergara, 1985, 401 i 397 pp.
- S 49 TORRES, Estanislau, *Excursionisme i franquisme*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia, 1979, 102 pp.
- S 50 TUÑÓN DE LARA, Manuel, i altres, *VII Coloquio de Pau. De la crisis del antiguo régimen al franquismo. Ideología y sociedad en la España contemporánea. Por un análisis del franquismo*, Madrid, Edicusa, 1977. 2 vols.
- S 51 VALLS MONTES, Rafael, *La interpretación de la Historia de España y sus orígenes ideológicos en el bachillerato franquista*, València, ICE, Universitat de —, 1984, 160 pp.
- S 52 VÁZQUEZ MONTALBÁN, Manuel, *Los demonios familiares de Franco*, Barcelona, Dopesa, 1978, 234 pp.
- S 53 VEGA, Pedro - JÁUREGUI, Fernando, *Crónicas del antifranquismo*, Barcelona, Vergara, 1983, 360 pp.

- S 54** VILAR, Sergio, *Historia del antifranquismo*, Barcelona, Plaza Janés, 1984, 483 pp.
- S 55** ID., *La naturaleza del franquismo*, Barcelona, Península, 1977, 217 pp.
- S 56** VIVER PI-SUNYER, C., *El personal político de Franco (1936-1945). Contribución empírica a una teoría del régimen franquista*, Barcelona, Ed. Vicens-Vives, 1978, 335 pp.
- S 57** VIZCAINO CASAS, Fernando, *La España de la posguerra (1939-1953)*, Barcelona, Planeta, ⁴ 1976 (*1975), 436 pp.
- S 58** YGLESIAS, José, *The Franco Years*, Indianapolis-New-York, Bobbs-Merrill Co., 1977, 274 pp.
- s 1** BERNECKER, Walter L., *El franquismo, ¿un régimen autoritario de modernización?*, dins *Hispania* XLIV/157 (1984) 369-406.
- s 2** HERMET, Guy, *Espagne: Changement de la société, modernisation autoritaire et démocratie octroyée. Des faits à leur interprétation conceptuelle*, dins *Revue Française de Science Politique* 27/4-5 (1977) 582-600.
- s 3** ID., *Spain under Franco: The Changing Character of an Authoritarian Regime*, dins *European Journal of Political Research* 4 (1976) 311-327.
- s 4** MARQUINA BARRIO, Antonio, *La consolidación del franquismo*, dins *Historia 16 - Siglo XX. Historia Universal* 20 (1984) 113-127.
- s 5** MARTÍNEZ ALIER, Juan, *Notas sobre el franquismo*, dins *El régimen franquista* (s 9), pp. 27-51.
- s 6** MIGUEL, Jesús M. de - LINZ, Juan J., *Las Cortes españolas 1943-1970. Un análisis de cohortes. Primera parte: las cohortes*, dins *Sistema* 8 (1975) 85-110.
- s 7** OLTRA, Benjamín - MIGUEL, Amando de, *Bonapartismo y catolicismo. Una hipótesis sobre los orígenes ideológicos del franquismo*, dins *El régimen franquista* (s 9), pp. 53-102.
- s 8** *Preneurología de franquismo*, dins *Cuadernos de Ruedo Ibérico* 46-48 (1975) [número monogràfic].
- s 9** *El régimen franquista*, dins *Papers. Revista de Sociología* 8 [especial] (1978), 211 pp.
- s 10** SOTELO, Ignacio, *La significación histórica del franquismo*, dins *Revista de Occidente* 53 (1985), 123-142.
- s 11** TEZANOS, José Félix, *Notas para una interpretación sociológica del franquismo*, dins *Sistema* 23 (1978) 47-99.
- s 12** VILAR, Sergio, *Las ideologías franquistas. Primeras proposiciones*, dins *Tiempo de Historia* 28 (1977) 4-25.

T) L'ESGLÉSIA DE LA POSTGUERRA

Encara que aquesta secció és cronològicament continuació de la de l'Església i la guerra civil (I), algunes obres, com la ja esmentada d'Hermet (I 13), abasten des del 1936 al 1975. La noció central d'aquest grup d'obres és

la de *nacionalcatolicisme*, terme del qual convindria esbrinar l'origen exacte i seguir-ne la fortuna, en la qual segurament ha tingut un bon influx el llibre, ja clàssic, d'Alvarez Bolado (T 2). Sobre l'aplicació abusiva d'aquesta noció al catolicisme català, em permetré de citar unes pàgines meves, a propòsit de Carrasco i Formiguera (Q 289, pp. 81-85).

Aquest estat de coses que anomenem *nacionalcatolicisme* té a Espanya uns antecedents remots, però de fet és una conseqüència de la guerra civil: el paper que l'Església va tenir en la guerra explica el paper que el nou règim va tenir en l'Església a la postguerra.

L'autor de T 3 i de T 4 és segurament el mateix, però com que no he pogut esbrinar quina de les dues grafies és errada, dono el nom i el cognom tal com apareixen en els respectius llibres, examinats directament. Per això he catalogat T 4 tot i ser del 1973.

- T 1 ABELLA, Rafael, *Por el Imperio hacia Dios. Crónica de una posguerra (1939-1955)*, Barcelona, Planeta, 1978, 327 pp.
- T 2 ALVAREZ BOLADO, Alfonso, *El experimento del nacional catolicismo 1939-1975*, Madrid, Cuadernos para el Diálogo, 1976, 255 pp.
- T 3 AMOVER, Francesc [sic] *Il carcere vaticano, Chiesa e fascismo in Spagna*, Milano, G. Mazzotta Ed., 1975, 149 pp.
- T 4 AMOVERI, Francesco [sic], *Stato cattolico e Chiesa fascista in Spagna. Analisi critiche ed esperienze alternative*, Milano, CELUC, 1973, 200 pp.
- T 5 CHAO REGO, José, *La Iglesia en el franquismo*, Madrid, Felmar, 1976, 557 pp.
- T 6 ID., *La Iglesia que Franco quiso*, Madrid, Mañana Editorial, 1976, 85 pp.
- T 7 *Conférence Internationale de Sociologie Religieuse. Actes de la 13e. Conférence, Lloret de Mar (Espagne, 31 août - 4 septembre 1975). Changement social et religion*, Lille, Édition du Secrétariat de la C.I.S.R., 1975, 491 pp.
- T 8 DÍAZ-SALAZAR, Rafael, *Iglesia, dictadura y democracia.- Catolicismo y sociedad en España, 1953-1979*, Madrid, Ediciones HOAC, 1981, 532 pp.
- T 9 DIÉZ-ALEGRÍA, José M.^a, i altres, *Cambio social y religión en España*, Barcelona, Fontanella, 1975, 277 pp.
- T 10 DOMÍNGUEZ, Javier, *Organizaciones obreras cristianas en la oposición al franquismo (1951-1975). (Con 65 documentos inéditos)*, Bilbao, Mensajero, 1985, 479 pp.
- T 11 GÓMEZ PÉREZ, Rafael, *Política y religión en el régimen de Franco*, Barcelona, Dopesa, 1976, 376 pp.
- T 12 GONZÁLEZ-ANLEO, Juan, *Catolicismo nacional: Nostalgia y crisis*, Madrid, Ediciones Paulinas, 1975.
- T 13 GUTIÉRREZ, Fernando, *Curas represaliados en el franquismo*, Madrid, Akal, 1977, 195 pp.

- T 14** IBÁN, Iván C., *Factor religioso y sociedad civil en España (El camino hacia la libertad religiosa)*, Jerez, Fundación Universitaria de Jerez, 1985.
- T 15** LANNON, Frances, *Modern Spain: The Project of a National Catholicism*, dins *Religion and National Identity*, Oxford 1982, pp. 567-590.
- T 16** LÓPEZ RODRÍGUEZ, Manuel, *La España protestante. Crónica de una minoría marginada (1937-1975)*, Madrid, Sedmay, 1976, 266 pp.
- T 17** ORTEGA, Joaquín Luis, *La Iglesia española desde 1939 hasta 1975*, dins *Historia de la Iglesia en España*, dirigida per R. García Villoslada: V. *La España contemporánea*, Madrid, BAC, 1979, pp. 665-714.
- T 18** PASTOR I HOMS, María Inmaculada, *La educación femenina en la postguerra (1939-1945). El caso de Mallorca*, Madrid, Ministerio de Cultura, 1984, 174 pp.
- T 19** RODRÍGUEZ DE CORO, Francisco, *Colonización política del catolicismo, 1941-1945*, San Sebastián 1979, 614 pp.
- T 20** TUSELL GÓMEZ, Javier, *El comienzo del colaboracionismo católico con el franquismo*, dins RUIZ GIMÉNEZ (I 28), pp. 185-205.
- T 21** ID., *Franco y los católicos. La política interior española entre 1945-1957*, Madrid, Alianza Editorial, 1984, 461 pp.
- T 22** ID., *La oposición democrática al franquismo, 1939-1962*, Barcelona, Planeta, 1977, 452 pp.
- T 23** URBINA DE LA QUINTANA, Fernando, *La Iglesia española en el franquismo*, dins *2.000 años de cristianismo (I 9)*, pp. 246-252.
- T 24** URBINA, Fernando, i altres, *Iglesia y sociedad en España, 1939-1975*, Madrid, Ed. Popular, 1977, 376 pp.
- t 1** ÁLVAREZ BOLADO, Alfonso, *¿Tentación nacionalcatólica en la Iglesia de hoy?*, dins *Iglesia viva* 94 (1981) 317-347.
- t 2** *Autonomías e Iglesia local.- Nueva forma de ser pueblo y ser Iglesia*, dins *Misión abierta* 74/3 (1981) [número especial].
- t 3** DÍAZ-SALAZAR, Rafael, *Perspectiva sociológica de la descatolización de España*, dins *Miscelánea Comillas* 82 (1985) 69-92.
- t 4** *Ecclésia*, n.º 2.000 [número extra], 4 octubre 1980.
- t 5** ECHEVERRÍA, Lamberto de, *La recíproca renuncia de la Iglesia y del Estado a los privilegios del Fuero y de Presentación de Obispos*, dins *Estudios Eclesiásticos* LII/201 (1977) 197-221.
- t 6** FABRE, Jaume - HUERTAS, J. M., *Catalunya i el Vaticà sota el franquisme*, dins *L'Avenç* 53 (1982) 14-17.
- t 7** ID. - ID., *Conversa amb Mn. Vidal Aunós. L'Església resistent*, dins *L'Avenç* 25 (1980) 20-24.
- t 8** HERA, A. de la, *Kirche und Staat in Spanien (1953-1974)*, dins *Österreichisches Archiv für Kirchenrecht* 27/2-3 (1976) 107-132.
- t 9** INFIESTA, Jesús, *La Iglesia y Franco*, dins *La Gaceta Ilustrada*, 27 febrer 1977.

- t 10 *Informe: Iglesia-Estado en el franquismo*, por Javier Villalobos, José Luis González Balado, Joaquín L. Ortega, Bernardino M. Hernando y José Jiménez Lozano, dins *Historia* 16, IX (1977) 71-99.
- t 11 IRIBARREN, Jesús, «Ecclesia» y la reconstrucción de las ruinas espirituales de la guerra, dins *Ecclesia* (t 4), pp. 1191-1193.
- t 12 ID., *La Iglesia y el franquismo en la postguerra: «Ecclesia» y el Cardenal Pla y Deniel*, dins *Razón y fe* 951 (1977) 426-437.
- t 13 LANNON, Frances, *The Socio-Political Role of the Spanish Church.- A Case Study*, dins *Journal of Contemporary History* 14 (1979) 193-210.
- t 14 LINZ, Juan J., *Religion, Politics and Working Class in Spain: From Conflict to Consensus above Cleavage*, dins *Social Compass* XXVII (1980) 255-277.
- t 15 MARQUINA BARRIO, Antonio, *El primer acuerdo del Nuevo Estado español y la Santa Sede*, dins *Razón y Fe* 197 (1978) 132-158.
- t 16 ID., *La segunda guerra mundial y la guerra de propaganda en España: el tema religioso*, dins *Razón y Fe* 200 (1979) 294-302.
- t 17 MARTÍ, Casimir, *L'Acció Catòlica a Catalunya, després del 1939: notes*, dins *Qüestions de Vida cristiana* 75-76 (1975) 35-43.
- t 18 MASSOT I MUNTANER, Josep, *Catalunya i el Vaticà sota el franquisme*, dins *Serra d'Or* 279 (1982) 753-754.
- t 19 MIRET MAGDALENA, Enrique, *La Iglesia franquista*, dins *Tiempo de Historia* 62 (1980) 72-01.
- t 20 RAGUER, Hilari, *Himmler en Montserrat*, dins *Historia y Vida* 158 (1981) 78-85.
- t 21 ID., *Història d'un altar: l'abat Escarré i Joan XXIII*, dins *L'Avenç* 77 (1984) 28-40.
- t 22 ID., *Ir a Roma y no ver al Papa. La visita de Serrano Suñer a Roma en octubre de 1940*, dins *Razón y Fe* 202 (1980) 301-311.
- t 23 RODRÍGUEZ DE CORO, Francisco, *La repatriación de don Mateo Múgica en la España de la posguerra*, dins *Scriptorium Victoriense* XXVII (1980) 48-92.
- t 24 VILA-ABADAL VILAPLANA, Jordi, *Història d'un altar: l'abat Escarré i el monestir de Montserrat*, dins *L'Avenç* 81 (1985) 29-40.

U) EXILI

Algú potser pensarà que aquest epígraf escapa completament al tema de l'Església i la guerra civil. Amb tot, crec que s'hi relaciona en més d'un aspecte. Si l'Església té una responsabilitat en la guerra, la tindrà també en les seves conseqüències, i per tant també en aquesta. D'una manera especial, cal recordar l'oposició ferotge que nombrosos prelats van fer públicament a tots els intents de mediació, promoguts per diferents personalitats nacionals o estrangeres, com el nostre cardenal primat Vidal i Barraquer, el

comité «La Paix civile et religieuse» i àdhuc, en alguns moments, el Vaticà mateix. Si s'hagués arribat a una pau negociada, o si més no a una rendició amb unes mínimes condicions humanitàries, ni les represàlies franquistes ni l'exili republicà haurien estat tan copiosos. I encara un altre aspecte: en aquest drama immens de l'èxode i l'exili, la literatura inventariada no registra intervencions pastorals o humanitàries de part de l'Església espanyola. Esmentem, ni que sigui simbòlicament, en espera de la biografia que mereix, l'actuació heroica de Mn. Joan Vilar i Costa, a qui va dedicada aquesta bibliografia i de qui he parlat al principi. Diré tan sols, de moment, que quan als exiliats espanyols a França es van afegir, uns anys després, els treballadors emigrats, es va crear una Comissió episcopal espanyola de Migracions, amb un secretariat especial, que va enviar a França alguns sacerdots. Però, formats en els seminaris del nacionalcatolicisme, no podien comprendre la situació i mentalitat dels exiliats, i en algun cas van actuar com a confidents dels cònsols espanyols. Mn. Vilar va tenir seriosos disgustos a causa d'aquests «missioners», i un d'ells que havia vist la realitat, va ser cridat pel seu bisbe. El cardenal Garrone, aleshores bisbe auxiliar de Tolosa de Llenguadoc, va sostenir la línia d'actuació de Mn. Vilar, però es va haver d'inclinar davant la decisió de la Conferència episcopal francesa de fer confiança a l'episcopat espanyol.

- U 1 ABELLÁN, José Luis, i altres, *El exilio español de 1939*, 6 vols., Madrid, Taurus, 1976-1978, 1350 pp.
- U 2 ANASAGASTI, Iñaki - SAN SEBASTIÁN, Koldo, *Los años oscuros. El gobierno vasco. El exilio (1937-1941)*, San Sebastián, Txertoa, 1985, 120 pp.
- U 3 ARTÍS GENER, Avel·lí, *La diàspora republicana*, Barcelona, Euros, 1975, 240 pp.
- U 4 «BELTZA» [LÓPEZ ADÁN, Emilio], *El nacionalismo vasco en el exilio (1937-1960)*, San Sebastián, Txertoa, 1977, 158 pp.
- U 5 CARRASCO, Juan, *La odisea de los republicanos españoles en Francia, 1939-1945. Album-souvenir de l'exil républicain espagnol en France, 1939-1945*, Barcelona; Nova Lletra, 1980, 231 pp.
- U 6 *El exilio español en México. 1939-1982*, México, Salvat-Fondo de Cultura Económica, 1982, 909 pp.
- U 7 GIRAL, Francisco, *La república en el exilio. Con la colaboración de M.^a del Carmen Astruga y Pedro R. Santidrián*, Madrid, Ediciones 99, 1977, 171 pp.
- U 8 GRANDO, René - QUERALT, Jacques - FEBRÉS, Xavier, *Vous avez la mémoire courte... 1939: 500.000 républicains venus du Sud «indésirables» en Rousillon*, Perpignan, Éditions du Chiendent, 1981, 258 pp.
- U 9 GRAU I VIADER, Francesc, *Rua de captius*, Barcelona, Pòrtic, 1981, 199 pp.
- U 10 PÀMIES, Teresa, *Quan érem refugiats. Memòries d'un exili*, Barcelona, Dopesa, 1975, 190 pp.

- U 11** PIKE, David Wingate, *Jours de gloire, jours de honte. Le Parti Communiste d'Espagne en France depuis son arrivée en 1939 jusqu'à son départ en 1950*, Paris, Société d'Édition d'Enseignement Supérieur, 1984, 311 pp.
- U 12** ROIG, Montserrat, *Els catalans als camps nazis*, Barcelona, Edicions 62, 1977, 552 pp.
- U 13** ID., *Noche y niebla. Los catalanes en los campos nazis*, Barcelona, Península, 1978, 365 pp.
- U 14** RUBIO, Javier, *La emigración de la guerra civil de 1936-1939. Historia del éxodo que se produce con el fin de la II República española*, 3 vols., Madrid, San Martín, 1977, 1.229 pp.
- U 15** SANTIAGO, Lucio - LLORIS, Gerónimo - BARRERA, Rafael, *Internamiento y resistencia de los republicanos españoles en Africa del Norte durante la segunda guerra mundial*, San Cugat del Vallès 1981, 161 pp.
- U 16** SAURET, Joan, *Exili polític català*, Barcelona, Proa, 1979, 289 pp.
- U 17** SINSÀ VENDRELL, Amadeo, *Lo que Dante no pudo imaginar. Mauthausen-Gusen 1940-1945*, Barcelona, Producciones Editoriales, 1980, 222 pp.
- U 18** STEIN, Luis, *Más allá de la muerte y del exilio (Los republicanos españoles en Francia, 1939-1955)*, Barcelona, Plaza Janés, 1983 (*anglès 1979), 334 pp.
- u 1** FABRE, Jaume, *Els refugiats de la guerra civil*, dins *L'Avenç* 63 (1983) 15-23.
- u 2** GARCÍA DURÁN, Juan, *Los exiliados en México*, dins *Tiempo de Historia* 37 (1977) 33-43.
- u 3** PIKE, David W., *El gran éxodo español*, dins *Historia internacional* 1/4 (1975) 34-39.

V) LITERATURA

Totes les guerres han suscitat novel·les i poesies. L'espanyola, atès el seu vivíssim contingut ideològic, per força havia de ser especialment fecunda en aquest sentit. Tenim ací algunes reedicions, traduccions i recopilacions d'autors ja clàssics, i també estudis o assaigs sobre algun autor o, en general, sobre el fenomen literari entorn de la guerra civil. Recordem que un d'aquests assaigs, de Calvo Serer, va provocar *El mito de la cruzada de Franco*, de Southworth. Per a l'estudi d'aquesta literatura, el principal especialista és la canadenc Maryse Bertrand de Muñoz.

Són incloses també algunes creacions literàries de la postguerra, franquistes, antifranquistes o pacifistes. L'obra més característica del gènere, i la que ha obtingut una difusió nacional i internacional més massiva, és la trilogia de Gironella, de la qual no paren de fer-se edicions. Precisament acaba de sortir (1986) una quarta part, a la qual seguiran dues més, fins arribar amb aquesta mena d'episodis nacionals a la mort de Franco. *La fiel infantería*, de García Serrano (V 17) havia aparegut el 1943 com a «Premio

Nacional de Literatura», però el cardenal Pla i Deniel va fer retirar-la de les llibreries, per immoral. Avui semblarà desmesurada l'acusació, però aquesta novel·la, i més encara les memòries del falangista que la va escriure (Q 131) testimonien que els soldats de Franco no eren tan sants com pretenen els bisbes espanyols. El 1973, en circumstàncies més propícies, García Serrano va tenir la humorada de publicar una segona edició on són subratllades en vermell les frases que la censura eclesiàstica havia tingut per inadmissibles, i amb un prefaci desenfadat on l'autor explica les peripècies de l'edició original i altres coses del temps.

- V 1 ABELLÁN, Manuel L., *Censura y creación literaria en España (1939-1976)*, Barcelona, Península, 1980, 313 pp.
- V 2 ALBERTI, Rafael, i altres, *Teatro de agitación política, 1933-1939*, Madrid, Edicusa, 1977, 208 pp.
- V 3 ARTÍS-GENER, Avel·lí, *556 brigada mixta*, Barcelona, Pòrtic, «2.ª edició amb el text íntegre»,² 1984 (*1945), 188 pp.
- V 4 AUB, Max, *El laberinto mágico: I. Campo cerrado; II. Campo abierto*, Madrid, Alfaguara-Bruguera, 1978 (*1944), 249 i 442 pp.
- V 5 BAGGIO, Héctor, *John dos Passos: Rocinante pierde el camino*, Madrid, Altalena, 1978, 161 pp.
- V 6 BERTRAND DE MUÑOZ, Maryse, *Bibliographie selective de la guerre civile espagnole*, dins *Les écrivains et la guerre d'Espagne (V 15)*, pp. 295-315.
- V 7 ID., *La guerra civil española. Bibliografía comentada*, 2 vols., Madrid, José Porrúa Turanza, 1982, 389 i 393-762 pp.
- V 8 CALAMAI, Natalia, *El compromiso en la poesía de la guerra civil española*, Barcelona, Laia, 1979, 296 pp.
- V 9 CAMUS, Albert, *¡España Libre!*, Madrid, Júcar, 1978, 127 pp.
- V 10 COCA, Jordi - GALLÉN, Enric - VÁZQUEZ, Anna, *La Generalitat republicana i el teatre (1931-1939). Legislació*. Publicacions de l'Institut del Teatre de la Diputació de Barcelona, Barcelona, Diputació de Barcelona - Edicions 62, 1982, 181 pp.
- V 11 CREXELL, Joan, *La fi del cagalàstics. Poesia política anònima 1939-1979*. Edició a cura de —, Barcelona, La Magrana, 1980, 229 pp.
- V 12 ID., *Poesia patriòtica catalana sota la dictadura de Primo de Rivera*. Edició a cura de —, Barcelona, Ed. Joan Crexell i Payà, 1977, 590 pp.
- V 13 CUADRAT REALP, Jaume, *Martiritzada*, Lleida, Edició de l'autor, 1979, 206 pp.
- V 14 DÍAZ-PLAJA, Fernando, *Si mi pluma valiera tu pistola. Los escritores españoles en la guerra civil*, Barcelona, Plaza Janés, 1979, 757 pp.
- V 15 *Les écrivains et la guerre d'Espagne (Les dossiers H)*. Dossier dirigé par Marc Hanrez, París, Panthéon Press France-Les Dossiers H, 1975, 319 pp.

- V 16 FERRÀ, Miquel, *El misteri del Cant Z-506*, Barcelona, Planeta, 1985, 180 pp.
- V 17 GARCÍA SERRANO, Rafael, *La fiel infantería*, Barcelona, Planeta, 3 1983 (*1943), 224 pp.
- V 18 GIRONELLA, José M.^a, *Los cipreses creen en Dios*, Barcelona, Planeta, 1985 (*1953), 862 pp.
- V 19 ID., *Un millón de muertos*, Barcelona, Planeta, 1985 (*1961), 716 pp.
- V 20 ID., *Ha estallado la paz*, Barcelona, Planeta, 1984 (*1966), 704 pp.
- V 21 HEMINGWAY, Ernest, *Por quién doblan las campanas*, Barcelona, Planeta, 8 1983 (*anglès 1940, català 2 1978), 416 pp.
- V 22 IFACH, María de Gracia, *Miguel Hernández, rayo que no cesa*, Barcelona, Plaza Janés, 1975, 342 pp.
- V 23 JIMÉNEZ, Juan Ramón, *Guerra en España (1936-1953)*. Introducción, organización y notas de Angel Crespo, Barcelona, Seix Barral, 1985, 330 pp.
- V 24 KAZANTZAKIS, Nikos, *España y Viva la muerte*, Madrid-Gijón, Júcar, 1977 (*1963), 238 pp.
- V 25 LACOUTRE, Jean, *André Malraux*, Barcelona, Euros, 1976 (*francès 1973), 328 pp.
- V 26 LENTZEN, Manfred, *Der spanische Bürgerkrieg und die Dichter. Beispiele des politischen Engagements in der Literatur*, Heidelberg, Carl Winter, 1985, 224 pp.
- V 27 MACHADO, Antonio, *La guerra. Escritos: 1936-1939*. Colección, introducción y notas de Julio Rodríguez Puertolas y Gerardo Pérez Herrero, Madrid, Emiliano Escolar Ed., 1983, 481 pp.
- V 28 MALRAUX, André, *La esperanza*, Barcelona, Edhasa, 2 1979 (*francès 1939), 500 pp.
- V 29 MANENT, Albert, *La literatura catalana a l'exili*, Barcelona, Curial, 1976, 306 pp.
- V 30 MARRAST, Robert, *El teatre durant la guerra civil espanyola*, Barcelona, Institut del Teatre de la Generalitat de Catalunya, 1978, 312 pp.
- V 31 MATAMORO, Blas, *Saint-Exupéry: El principito en los infiernos*, Madrid, Altalena, 1979, 151 pp.
- V 32 NEPOMUCENO, Eric, *Hemingway: Madrid no era una fiesta*, Madrid, Altalena, 1979, 143 pp.
- V 33 OLAIZOLA, José Luis, *La guerra del general Escobar. Novela*, Barcelona, Planeta, 1983, 215 pp.
- V 34 PALASÓ AYNAGA, Carlos, *¡A tus órdenes, mi sargento!* Premio Novela-Reportaje, Barcelona, Epidauro, 1978, 411 pp.
- V 35 RODOREDA, Mercè, *La plaça del diamant*, Barcelona, Club Editor, 17 1979, 256 pp.
- V 36 ID., *Quanta, quanta guerra...* Novel·la, Barcelona, Club Editor, 1981, 248 pp.
- V 37 ROJAS, Carlos, *Machado y Picasso: arte y muerte en el exilio*, Barcelona, Dirosa, 1977, 187 pp.

- V 38** SÁNCHEZ BARBUDO, Antonio, *Ensayos y recuerdos*, Barcelona, Laia, 1980, 206 pp.
- V 39** SIGUAN BOEHMER, María, *Literatura popular libertaria. Trece años de «La novela ideal» (1925-1938)*, Barcelona, Península, 1981, 195 pp.
- v 1** BERTRAND DE MUÑOZ, Maryse, *La guerra civil española de 1936-1939 y la novela francesa*, dins *La Torre* 87-88 (1975) 142-172.
- v 2** ID., *Reflejo de los cambios políticos, sociales, históricos y lingüísticos en las novelas recientes de la guerra civil*, dins *Camp de l'Arpa* 19 (1975) 16-20.
- v 3** FAGUNDO, Ana María, *La guerra civil española en la poesía de Concha Zardoya*, dins *Insula* 392-393 (1979) 13 i 17.
- v 4** GUEREÑA, Jacinto Luis, *Así nos vio Saint-Exupéry*, dins *Historia internacional* 7 (1975) 34-39.
- v 5** *Literatura i guerra civil*, dins *Camp de l'Arpa* 48-49 [número monogràfic] (1978).
- v 6** MARTÍN, Eutimio, *Pío Baroja y la guerra civil española*, dins *Tiempo de Historia* 30 (1977) 36-47.
- v 7** MASSOT I MUNTANER, Josep, *Els clergues escriptors durant la guerra civil*, dins *Serra d'Or* 215 (1977) 499-500; 216 (1977) 567-569.

W) PERIODISME I RÀDIO

Els més famosos corresponents van ser enviats a cobrir la informació de la guerra d'Espanya. En aquests darrers anys s'han reeditat algunes de les seves cròniques.

Tenim quatre interessants reproduccions facsímil de premsa de l'època. *El be negre* (W 21), que ofereix una visió divertida, del millor humor català, del nostre país durant la República i, a més, molta informació subterrània. La segona és un enginyós acoblament de l'ABC republicà de Madrid, en vermell, amb el de Sevilla, nacional, en blau, amb unes bones introduccions de Tusell a cada fascicle (W 1). És, al capdavant, una antologia, que no substitueix els periòdics originals, però molt extensa, assequible i útil. Molt curiós és el periòdic de la columna Bayo, publicat durant el fracassat desembarc a Mallorca (W 5). Finalment, han estat reproduïts els *Quaderns de l'Exili* (W 19), obra d'un grup de catalans que havien fet la guerra: la majoria com a oficials, en allò que confiaven que havia de ser l'exèrcit de Catalunya. A la meitat dels anys quaranta, des de Mèxic, operen no sols una reflexió sobre la finida guerra civil sinó també una reinterpretació de la nostra història i una nova i vigorosa formulació del nacionalisme català, que en més d'un aspecte retroba les línies de força més genuïnes de la Renaixença. Dos dels elements més significatius d'aquest grup, Joan Sales i Raimon Galí, van retornar a Catalunya el 1947 i van influir poderosament en algun sector del jovent nacionalista, tan mancat d'orientació aleshores. El pensament dels *Quaderns* té per antecessor les *Cartes a Màrius Torres*

de Joan Sales (Q 316) i per continuació les obres autobiogràfiques de Raimon Galí (Q 127 i 128).

- W 1 ABC 1936-1939 / *Doble diario de la guerra civil*, dir. Xavier Tusell, Madrid, Prensa Española, 1978-1980, 72 fasc.
- W 2 ARMERO, José Mario, *España fue noticia. Corresponsales extranjeros en la guerra civil española*, Madrid, Sedmay, 1976, 438 pp.
- W 3 CAMPILLO, María - CENTELLES, Esther, *La prensa a Barcelona 1936/1939*, Barcelona, Centre d'Estudis d'Història Contemporània, 1979, 242 pp.
- W 4 CASTRO, Federica di - COLOMBO, Furio - DELOGU, Inaziu - AMENDOLA, Eva Paola, *Spagna, 1936-1939: Fotografia e informazione di guerra*, Venezia, Marsilio Editori, 1976, 123 pp.
- W 5 *La columna de Baleares*. 10 núms. i 2 suplementos, editats a Porto Cristo, 23 agost a 2 setembre 1936. Edició facsimil de Libreria Ripol, Palma de Mallorca 1977.
- W 6 DESVOIS, Jean Michel, *La prensa en España (1900-1931)*, Madrid, Siglo XXI, 1979, 169 pp.
- W 7 EHRENBURG, Ilya, *Corresponsal en la guerra civil española*, Madrid-Gijón, Júcar, 1979.
- W 8 ID., *España, república de trabajadores*, Madrid, Hispamérica, 1976, 170 pp.
- W 9 GARCÍA ESCUDERO, José M.^a, *Don Angel Herrera y «El Debate» en la evolución de la Iglesia y el catolicismo español*, dins *Aproximación (I 2)*, pp. 217-240.
- W 10 ID., *El pensamiento de «El Debate». Un diario católico en la crisis de España (1911-1936)*, Madrid, BAC, 1983, 1328 pp.
- W 11 ID., «Ya». *Medio siglo de historia. 1935-1985*, Madrid, BAC, 1984, 510 pp.
- W 12 GARCÍA MIRANDA, Juan Carlos, *Asturias 1936-1937. Prensa republicana de guerra*, Oviedo, Biblioteca Popular Asturiana, 1982, 162 pp.
- W 13 IZCARAY, Jesús, *La guerra que yo viví (Crónicas de los frentes españoles, 1936-1939)*, Madrid, Cuadernos para el Diálogo, 1978, 312 pp.
- W 14 JACKSON, Gabriel, ed., *La guerra civil española. Antología de los principales cronistas de guerra americanos en Europa*, Barcelona, 2 1984, 211 pp.
- W 15 KAMINSKI, H. E., *Els de Barcelona*, Barcelona, Cotal, 1977 (*francès 1937, castellà 1977) 230 pp.
- W 16 KNIGHTLEY, Philip, *Corresponsales de guerra*, Barcelona, Euros, 1976, 381 pp.
- W 17 KOLTSOV, Mijail, *Diario de la guerra española*, Madrid, Akal, 1978 (*1963), 528 pp.
- W 18 LÓPEZ DE ZUAZO ALGAR, Antonio, *Catálogo de periodistas españoles del siglo XX*, Madrid, Facultad de Ciencias de la Información, Universidad Complutense, 1980-1981, 719 pp.

- W 19** *Quaderns de l'exili. Mèxic 1943-1947*. 1.ª edició facsímil, Barcelona, Estudis Nacionalistes, 1982 [sense més numeració de pàgines que la dels 26 quaderns reproduïts].
- W 20** SALILLAS, José Manuel - LLENA, Agustín Rafael, *50 años de EAJ 15. Radio Asociación de Catalunya. Radio España de Barcelona*, Barcelona, Picazo, 1980, 191 pp.
- W 21** SOLÀ I DACHS, Lluís, *El be negre i els seus homes*, Edició facsímil, 2 vols., Barcelona, Edhasa, 1977.
- W 22** ID., *Història dels diaris en català. Barcelona 1879-1976*, Barcelona, Edhasa, 1978, 211 pp.
- W 23** TERRÓN MONTERO, Javier, *La prensa en España durante el régimen de Franco*, Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas, 1981.
- W 24** YOLL, Andrew Graham, *Arthur Koestler. Del infinito al cero*, Madrid, Altalena, 1978, 144 pp.
- w 1** ALCOFAR NASSAES, J. L., *El periodista Koltsov y la guerra de España*, dins *Historia y Vida* 197 (1984) 116-
- w 2** ALPERT, Michael, *Un escritor en la guerra de España: La odisea de Arthur Koestler*, dins *Nueva Historia* 23 (1978) 61-67.
- w 3** FRANQUET, Rosa, *La ràdio durant la República i la guerra civil*, dins *L'Avenç* 56 (1983) 45-49.
- w 4** PLANS, Marcel, *Ràdio Espanya Independent: Apunts per a una història*, dins *Nous Horitzons* 49-50 (1978-1979) 101-108.
- w 5** ROMEISER, John B., *Le reportage pendant la guerre d'Espagne*, dins *Bulletin d'Information F.I.E.H.S.* 2 (1977) 55-60.

X) FOTOGRAFIES, CARTELLS I EXPOSICIONS

La ideologia de cada una de les dues Espanyes s'expressa vivament en les fotos i cartells que la propaganda difon. El nostre tema, l'aspecte religiós, hi apareix exalçat pels uns, denigrat pels altres. Vénen a la memòria certes fotos de la persecució religiosa, de les esglésies cremades o de prelats saludant braç enlaire al costat dels generals. Els cartells republicans que presenten l'Església en una mateixa barca amb militars, moros i alemanys o nazis troben la contrafigura en les figures de Carlos Sáenz de Tejada, allargassades com personatges del Greco. Franco i tot creix i s'estira, amb l'ajut d'una capa majestuosa, en mans de Sáenz de Tejada. D'aquest mateix artista eren els gravats, que tant recorden el Gustau Doré de *La Divina Comèdia* com els ninots de Walt Disney, que il·lustraven l'apocalíptic *Poema de la bestia y el àngel*, de José M.ª Pemán (1938). Però per aquest mateix poder d'impacte, no ja els cartells, sinó les fotos mateixes, aparentment suprema prova històrica, poden ser enganyoses. Algunes de les imatges més famoses, esdevingudes quasi logotipus de la guerra civil —el milicià que cau ferit de mort, els guàrdies d'assalt que el 19 de juliol desapareixen, descamisats, per damunt d'uns cavalls morts, o l'escamot

que afusella el Sagrat Cor del Cerro de los Ángeles— són de dubtosa autenticitat.

Ni que siguin autèntiques, les fotos han de ser interpretades correctament. Prenem un exemple: les de l'enterrament amb capellà, creu alçada i gran sèquit d'autoritats, pel Passeig de Gràcia barceloní, l'octubre de 1938. *La Vanguardia*, controlada per Negrín, les publicava amb uns peus que en feien argument d'una suposada normalitat religiosa; la propaganda franquista les comenta com una carnavalada, una disfressa pur muntatge propagandístic. Les fotos es van escampar per la premsa internacional, amb comentaris per a tots els gustos (he donat bibliografia sobre elles a **J 77**, p. 501, n. 45) i fins i tot van motivar una carta del P. Torrent al cardenal Pacelli, explicant que l'enterrament i el capellà (i, evidentment, el militar basc difunt) eren autèntics, però que ell havia negat el permís. La descripció més detallada és la que va publicar el periòdic basc *Euzkadi* (crònica reproduïda íntegra per Estornés [**Q 104**] pp. 286-291). Però ni que fos autèntic l'enterrament i les seves fotos, no era fet normal a la Barcelona d'aleshores. Ferran Soldevila, en el seu dietari, anotava que algú que s'hi havia trobat havia remarcat la pal·lidesa del sacerdot, com si no les tingués totes (*Al llarg de la meua vida*, Barcelona ² 1972, p. 512). Ho acaba de confirmar, sense conèixer les memòries de Soldevila, el basc Joseba Elósegui: (el capellà) «no tuvo más remedio que, con cruz alzada, pasearse por Barcelona, el hombre con mucho miedo, un miedo horrible» (*Protagonistas* [**Q 285**], p. 207).

Per tant, les fotos esplèndides de Capa o de Centelles, ni que totes fossin autèntiques, no basten per a la tasca historiogràfica: cal saber-les interpretar. En aquest camp, el millor autor, tant en la recollecció de fotos i la identificació de llocs i personatges com en la interpretació dels fets, és Edmon Vallès (**X 29**, **30**, **31** i **32**).

- X 1** BIDASOA INGURAZTIK, 1. *Documentos gráficos militares de Euzkadi*, Ustaritz, Institut d'Histoire Contemporaine, 1975, 28 pp.
- X 2** BIENAL DE VENEZIA, *Fotografía e información de guerra. España 1936-1939*, Barcelona, G. Gili, 1977 (*italià 1976), 231 pp.
- X 3** BODEA, Georghe I., *Gheza Vida, artist militant*, Cluj-Napoca (Romania), Editura Dacia, 1980, 138 pp.
- X 4** BOZAL, V., i altres, *España. Vanguardia artística y realidad social: 1936-1939*, Barcelona, G. Gili, 1976, 216 pp.
- X 5** *Carteles de la República y de la guerra civil*. Introducció: «Carteles de guerra en España», por Jaime Miravittles. Selecció i comentaris, por Josep Termes. Apèndice: «El Sindicato de Dibujantes Profesionales», por Carlos Fontseré, Barcelona, Centre d'Estudis d'Història Contemporània - Ed. La Gaya Ciencia, 1978, 377 pp.
- X 6** *Catalunya durant la II República* [Exposició. Catàleg], Tarragona, Departament d'Història Contemporània, Facultat de Filosofia i Lletres, 1981, 94 pp.

- X 7** *Catalunya en la España moderna, 1714-1983. Exposición en el Centro Cultural de la Villa de Madrid. Del 24 de mayo al 24 de junio de 1983*, (s.l., s.d.), Generalitat de Catalunya, 253 pp.
- X 8** CIRICI PELLICER, Alexandre, *La estética del franquismo*, Barcelona, G. Gili, 1977, 191 pp.
- X 9** *Exposició itinerant. La guerra civil espanyola*, València, Generalitat de València, 1984, 100 pp.
- X 10** *Exposición de carteles de la guerra civil española [...] Salamanca, del 19 al 28 de junio. Ministerio de Cultura. Dirección General de Patrimonio Artístico, Archivos y Museos, Salamanca, Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Salamanca, 1980, 38 pp.*
- X 11** *Exposición de carteles de la República y de la guerra civil. Una aproximación histórica 1936-1939. Madrid, 23 de octubre al 17 de noviembre de 1978*, Barcelona, Centre d'Estudis d'Història Contemporània, 1978.
- X 12** FERRER, Rai («Onomatopeya»), *Durruti (1896-1936)*, Barcelona, Planeta, 1985, 199 pp.
- X 13** GRIMAU, Carmen, *El cartel republicano en la guerra civil*, Madrid, Càtedra, 1979, 234 pp.
- X 14** *La guerra civil espanyola. Ministeri de Cultura. Direcció General del Patrimoni Artístic, Arxius i Museus - Obra Social de la Caixa de Pensions. Centre Cultural de la Caixa de Pensions. Abril-juliol 1981, Barcelona 1981, 134 pp.*
- X 15** *La guerra civil española. Exposición itinerante. Ministerio de Cultura. Dirección General de Bellas Artes, Archivos y Bibliotecas. Subdirección General de Archivos, Madrid 1980, 130 pp.*
- X 16** JACKSON, Gabriel - CENTELLES, Agustí, *Catalunya republicana i revolucionària. 1931-1939*, Barcelona, Grijalbo, 1982, 173 pp.
- X 17** JULIÁN, Imma, *El cartelismo y la gráfica en la guerra civil*, dins BOZAL (X 4), pp. 45-63.
- X 18** LARREA, Juan, *Guernica. Pablo Picasso*, Madrid, Cuadernos para el Diálogo, 1977 (*1947), 187 pp.
- X 19** PÉREZ ESCOLANO, Víctor, i altres, *El pabellón de la República Española en la Exposición Internacional de París, 1937*, dins BOZAL (X 4), pp. 26-44.
- X 20** PONS PRADES, Eduard [text] - CENTELLES OSSÓ, Agustí [fotografia], *Años de muerte y de esperanza. Años de mort i d'esperança*, Vol I, Barcelona-Madrid, Blume-Altalena, 1979, 193 pp.
- X 21** RENAU, Josep, *Función social del cartel*, València, F. Torres, 1976, 100 pp.
- X 22** SÁENZ DE TEJADA, Carlos, *Exposición antológica Carlos Sáenz de Tejada. 1897-1957*, Madrid, Galería Multitud, 1977, 193 pp.
- X 23** *El segell de Barcelona. Col·lecció de Joan B. Cendrós. Preàmbul de Josep M. Soler. Text de Francesc Borràs*, Barcelona, Proa, 1978, 115 pp.
- X 24** *75 aniversari fundacional de la CNT. La història obrera en acció. Exposició gràfica-documental. Del 15 d'octubre al 15 de novembre*

- de 1985, Barcelona, Institut Municipal d'Història, 1985, 39 pp.
- X 25** SUEIRO, Daniel, *El Valle de los Caídos. Los secretos de la cripta franquista*, Barcelona, Argos Vergara, 1983, 243 pp.
- X 26** ID., *La verdadera historia del Valle de los Caídos*, Madrid, Sedmay, 1976, 287 pp.
- X 27** TURRÓ, Antoni, *El paper moneda català (i altres signes monetaris).- Emissions de la guerra 1936-1939. Catàleg general històric-descriptiu. Valls d'Andorra-Principat de Catalunya*, Barcelona, Diputació de Barcelona - L'Avenç, 1978, 751 pp.
- X 28** UCELAY DA CAL, Enric, *Francesc Macià. Una vida en imatges*, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1984, 200 pp.
- X 29** VALLÈS, Edmon, *La Generalitat de Catalunya en la història*, Barcelona, Caixa de Pensions per a la Vellesa i d'Estalvis, 1978, 191 pp.
- X 30** ID., *Història gràfica de la Catalunya autònoma 1931/1939*, 2 vols., I. *La pau. Del 14 d'abril de 1931 al 19 de juliol de 1936*; II. *La guerra. Del 19 de juliol de 1936 a l'11 de febrer de 1939*, Barcelona, Edicions 62, 1977 i 1978, 363 i 361 pp.
- X 31** ID., *Història gràfica de Catalunya sota el règim franquista 1939/1975*, Barcelona, Edicions 62, 1980, 409 pp.
- X 32** ID., *Imatges de la Catalunya autònoma*, Barcelona, Caixa d'Estalvis de Manresa, 1978, 189 pp.
- X 33** *La vida barcelonesa a través de La Vanguardia*. T. IV: 1931-1936; T. V: 1936-1939, Barcelona, Euros-Club de la Vanguardia, 1979, 319 i 303 pp.
- x 1** CASTELLS, Francesc, *Imatges de la nostra història recent. Una conversa amb Edmon Vallès*, dins *Serra d'Or* 195 (1975) 831-833.
- x 2** CORONA, Josep, *Imatges del general Franco*, dins *L'Avenç* 10 (1978) 58-62.
- x 3** DERTÓS DÍAZ, Rafael, *Iconografia postal de la guerra civil (I): les targetes «patriòtiques»*, dins *L'Avenç* 20 (1979) 60-64.
- x 4** MARTÍN, Antonio, *1937-1939: Còmics y guerra civil*, dins *Nueva Historia* 26 (1979) 76-83.
- x 5** MOLAS, Joaquim - MASCARELL, Ferran, *Imatges i poesia del 19 de juliol a Barcelona*, dins *L'Avenç* 4 (1977) 73-82.
- x 6** RUIPÉREZ, María, *Renau-Fontseré: los carteles de la guerra civil*, dins *Tiempo de Historia* 49 (1978) 10-25.

Y) CINE

A més de les obres ací registrades, vegeu García Durán (B 5), que dóna els catàlegs complets de les filmoteques de diferents països que conserven material sobre la nostra guerra, amb el títol de cada film.

- Y 1** CAPARRÓS LERA, José M.^a, *El cine bajo el régimen de Franco*, Barcelona, Edicions Universitat de Barcelona, 1983, 243 pp.

- Y 2 ID., *el cine republicano español, 1931-1939*, Barcelona, Dopesa, 1977, 280 pp.
- Y 3 CAPARRÓS LERA, J. M.^a - BIADIU, Ramon, *Petita història del cinema de la Generalitat (1932-1939)*, Barcelona, Robrenyo, 1978, 130 pp.
- Y 4 GUBERN, Román, *El cine sonoro en la II República, 1929-1936*, Barcelona, Planeta, 1977.
- Y 5 ROTELLAR, M., *Cine español de la República*, San Sebastián, 1977.
- y 1 ALVAREZ, Rosa - SALA, Ramon, *El cinema a Catalunya els anys de la guerra civil*, dins *L'Avenç* 11 (1978) 32-38.
- y 2 BIADIU, Ramon, *Imatges i sons. Tres minuts de la història de Barcelona*, dins *L'Avenç* 18 (1979) 73-74.
- y 3 CAPARRÓS LERA, José M.^a, *El cinema de la Generalitat (1936-1938)*, dins *Estudios pro arte* 11 (1977) 34-49.
- y 4 *El cine y la guerra civil*, dins *Nueva Historia* 20 (1978) 30-39.
- y 5 DELCLOS, Tomàs, *Ramon Biadiu. Documentalista de Laia Films*, dins *L'Avenç* 11 (1978) 39-41.
- y 6 FARRERAS, Elvira, *Quan Malraux rodava pels carrers de Barcelona*, dins *L'Avenç* 11 (1978) 42-46.
- y 7 GÁRATE CÓRDOBA, José M.^a, «Raza», un guió de cine, dins *Revista de Historia Militar*, 40 (1976), 59-73.
- y 8 GUIZY, Francesc, *L'Espoir | Sierra de Teruel*, dins *Fulls de Cinema* 1 (1978) 49-51.
- y 9 HUESO MONTÓN, Ángel Luis, *El cine en la historia actual*, dins *Hispania XXXVII/136* (1977) 415-431.
- y 10 MONTERDE, J.E. - RIAMBAU, E., *La vieja memoria, un film polémico*, dins *Nueva Historia* 21 (1978) 72-83.
- y 11 MORTIMORE, Roger, *El cine, de la República a la guerra civil*, dins *Historia internacional* 12 (1979) 34-40.
- y 12 OMS, Marcel, *La guerre d'Espagne vue par le cinéma: de la réalité aux mythes.- L'événement enregistré 1936-1939*, dins *Bulletin d'Information F.I.E.H.S.* 1 (1976) 32-55.
- y 13 ID., *Les mythes de la réalité*, dins *Bulletin d'Information F.I.E.H.S.* 2 (1977) 61-90.
- y 14 OMS, Marcel - ROURA, Pierre, *Le cinéma de l'Espagne franquiste (1939-1975)*. Numéro coordonné par —, dins *Les cahiers de la cinémathèque* 38/39, Perpignan 1984, 252 pp.
- y 15 PLANELLS, Víctor, *La guerra de España en la pantalla*, dins *Historia y Vida* 123 (1978) 34-37.

Z) CANÇONS I CANÇONERS

- Z 1 *Cancionero de las Brigadas Internacionales*. Introducció de Arthur London, Madrid, Nuestra Cultura, 1978, 186 pp.

- Z 2** *Cançoner revolucionari internacional.- Cancionero revolucionario internacional.* Facsímil de l'edició del Comissariat de Propaganda de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, Icaria, 1977 (*1937), 30 + 31 pp.
- Z 3** DÍAZ VIANA, Luis, ed., *Canciones populares de la guerra civil*, Madrid, Taurus, 1985, 246 pp.
- Z 4** MASSOT I MUNTANER, Josep - PUEYO, Salvador - MARTORELL, Oriol, *Els Segadors. Himne nacional de Catalunya*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1983, 77 pp.
- Z 5** PUCCINI, Dario, *Romancero de la resistencia española*, Barcelona, Península, 1982, 378 pp.
- z 1** GARCÍA SERRANO, Rafael, *Notas para un cancionero de la España nacional*, dins *Nueva Historia* 25 (1979) 96-104.
- z 2** ROVIRA I FORNS, Joan, *Cancionero republicano de la guerra civil*, dins *Nueva Historia* 19 (1978) 7-15.

ÍNDIX ONOMÀSTIC GENERAL

Aquest índex conté els noms dels autors i també els dels personatges objecte principal i directe d'un llibre o article. No recull els noms esmentats en la introducció general o les introduccions a les seccions.

ABAD DE SANTILLÁN, D.: vid.	«AITA PATXI»: vid. GONDRA, V.
GARCÍA FERNÁNDEZ, S.	ALARCÓN BENITO, J.: Q 12.
ABELLA, R.: H 1, k 1, T 1.	«ALBA, V.»: vid. PAGÈS I ELIAS, P.
ABELLÁN, J. L.: Q 5, U 1.	ALBERT I CORP, E.: Q 15.
ABELLÁN, M. L.: V 1.	ALBERTI, R.: V 2.
ACERETE, J. C.: Q 6.	ALBERTI RIEBLE, B.: p 1.
ADROHER, A.: q 27.	ALBONICO, A.: p 2.
ADSUAR, J. E.: k 2.	ALCALÁ-ZAMORA, N.: Q 16, 17.
AGUADO SÁNCHEZ, F.: G 1, S 1, 2.	ALCALDE, C.: H 2, Q 18.
AGUIRRE Y LEKUBE, J. A. de: Q 7,	ALCÁZAR DE VELASCO, Á.: Q 19.
8, 9, 10, 11, 88.	ALCOCER, S.: O 1, Q 20, R 1.
AIGUADER, J.: Q 276.	«ALCOFAR NASSAES, J. L.»: vid.
AINAUD DE LASARTE, J. M. ^a : K 1,	INFUESTA PÉREZ, J. L.
k 3, S 14.	ALDEA VAQUERO, Q.: I 1.
AISA, J.: J 1.	ALEMANY, J. J.: a 1.

- ALFONSO XIII: E 40, 61, 70, j 16,
Q 1.
ALFONSO, E.: R 2.
ALFONSO BOZZO, A.: M 1, 2.
ALMENDROS, J.: J 4.
ALONSO BAQUER, M.: G 2, g 2.
ALÓS FERRANDO, V.: O 2.
ALOY I BOSCH, J.: Q 21.
ALPERT, M.: G 3, 4, 5, p 3, 4, w 2.
ALTED VIGIL, A.: H 3.
ÁLVAREZ, B.: q 15.
ÁLVAREZ, R.: y 1.
ÁLVAREZ BOLADO, A.: d 1, Q 22,
T 2, t 1.
ÁLVAREZ JUNCO, J.: J 5.
ÁLVAREZ LÁZARO, P.: D 1.
ÁLVAREZ LOPERA, J.: H 4.
ALZINA, J.: N 1.
AMBOU, J.: J 6.
AMENDOLA, E. P.: W 4.
AMETLLA, C.: Q 23.
AMILIBIA, M. de: L 1.
AMORÓS, X.: Q 24.
AMOVER, F.: T 3.
AMOVERI, F.: T 4.
ANASAGASTI, I.: U 2.
ANCHETA RADA, J.: R 3.
ANDRÉS-GALLEGO, J.: d 2, J 7, j 1.
ANDREU I ABELLÓ, J.: q 58.
ANSÓ, M.: Q 25.
ANTONIUTTI, I.: Q 26.
ARAGOU, É.: R 5.
ARANDA MATA, A.: q 61.
ARANGUREN: vid. LÓPEZ ARAN-
GUREN, E.
ARANTZADI, E. de, «KIKITZA»:
L 2.
ARAQUISTAIN, L.: Q 27, 28, 46.
ARASA, D.: S 3.
ARBELOA, V. M.: C 2, 3, d 3, E 1, 2,
e 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, H 5, h 1, I 3,
J 1, 8, 9, j 2, 3, 4, 5, 6, 7, q 1, 2.
ARBOLEYA, M.: J 16, 87.
ARBÓS, X.: S 4.
ARCE, C. de: G 6, 7.
ARDIT, M.: K 3.
ARENILLAS DE CHAVES, I.: R 6.
ARIAS-ANDREU, J.: Q 27.
ARIAS VELASCO, J.: K 4.
ARIZU RODRÍGUEZ, A.: R 3.
ARMANGUÉ, J.: Q 30.
ARMERO, J. M.: G 8, P 3, W 2.
ARÓSTEGUI, J.: F 45, j 8, R 7.
ARTAL, F.: K 5.
ARTEAGA, C. de la Cruz de: R 8.
ARTÍS-GENER, A.: U 3, V 3.
ARTOLA, M.: J 10.
ARZA, A.: e 7.
ASCASO, F.: Q 322.
ASTRUGA, M.^a del C.: U 7.
AUB, M.: V 4.
AVILÉS FARRÉ, J.: E 3.
AVNI, H.: J 11.
AYALA, F.: Q 32.
AZAÑA, M.: E 29, J 34, j 15, Q 14, 33,
70, 144, 212, 237, 241, 301, 306.
AZCÁRATE, P.: Q 34.
AZNAR, M.: Q 35.
AZPÍROZ PASCUAL, J.-P.: E 4.
BADIA, J.: j 9.
BAGGET-BOZZO, G.: j 10.
BAGGIO, H.: V 5.
BALAGUER, C.: q 38.
BALCELLS, A.: H 6, j 11, K 3, 6, 7,
8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 49, k 4, Q 36.
BALLBÉ, E.: k 22.
BALLBÉ, M.: G 9, g 7.
BALLETBÓ, A.: j 12.
BAÓN, R.: S 5.
BAR, A.: J 12.
BARAS, M.: J 13.
BARBAT, G.: e 14.
BARCO TERUEL, E.: E 5.
BARDÉS I ABELLA, R.: Q 37.
BARDI, U.: D 2.
BAROJA, P.: v 6.
BARRASS, D.: p 5.
BARREIRO FERNÁNDEZ, J. R.:
M 3.
BARRERA, A.: Q 344.
BARRERA, R.: U 15.
BARRIOLA, I.: R 9.
BARRIOS, M.: Q 38.

- BARRIOS GUTIÉRREZ, J.: g 3.
 BARRULL I PELEGRÍ, J.: C 4.
 BASALDUA, P. de: L 3.
 BASAURI, M. G.: j 13.
 BATALLÉ, D.: K 100.
 BATISTA I ROCA, J. M.^a: q 16, 17, 34.
 BATLLORI, M.: C 3, e 9, j 14, K 106, Q 39.
 BAYO, E.: S 6.
 BAYO FALCÓN, C. E.: S 16.
 BAYO GIROUD, A.: n 4, q 66, S 16.
 BAYOD, Á.: Q 124.
 BÉCARUD, J.: E 6.
 BELDARRAIN OLALTE, P.: G 10.
 «BELLMUNT, D. de»: vid. PALLE-ROLA MUNNÉ, D.
 «BELTZA»: vid. LÓPEZ ADÁN, E.
 BEN-AMI, S.: E 7, 8, S 7.
 BENAVIDES, M. D.: G 11, K 15.
 BENAVIDES GÓMEZ, D.: J 15, 16.
 BENET, J.: Q 42.
 BENET I DE CAPARÀ, J. M.^a: q 30.
 BENET I MORELL, J.: C 5, e 10, K 16, Q 43.
 BENEYTO, J.: S 8.
 BERAMENDI, J. G.: M 4.
 BERGA I BAGUÉ, M.: k 5.
 BERGAMÍN, J.: Q 44, q 64.
 BERNAD ROYO, E.: O 4.
 BERNANOS, G.: n 2, Q 45, q 14, r 9.
 BERNECKER, W. L.: H 7, J 17, s 1.
 BERRUEZO, R.: h 1.
 BERTRAND DE MUÑOZ, M.: V 6, 7, v 1, 2.
 BESTEIRO, J.: Q 338, q 3, R 6, r 21.
 BETEGÓN DÍEZ, R.: j 15.
 «BEURKO, S. de»: vid. RUIS DE AGUIRRE, L.
 BIADIU, R.: Y 3, y 2, 5.
 BIZCARRONDO, M.: E 9, J 27, Q 46.
 BLADÉ I DESUMVILA, A.: Q 47, 48.
 BLAIR, E., «G. ORWELL»: Q 202, 254, 255, q 47.
 BLANCO, S.: Q 49.
 BLANES, C.: N 1.
 BLAS, C. de: Q 50.
 BLAS GUERRERO, A. de: J 18, q 4.
 BLASCO OLAETXEA, C.: L 7, Q 51.
 BLASI I BIRBE, F.: K 17.
 BLEISTEIN, R.: p 6.
 BLINKHORN, M.: J 19.
 BOBILLO, F. J.: M 4.
 BODEA, G. I.: X 3.
 BOFILL I MATES, J.: B 2, Q 75, q 9, 39.
 BOIX, M. M.^a: k 6.
 BOLLOTTEN, B.: b 1, F 2, 3, 4.
 BONAMUSA, F.: Q 52.
 BONET I BALTÀ, J.: K 18, 32.
 BORBÓN, J. de: Q 317.
 BORKENAU, F.: k 5, Q 54.
 BORRÀS, F.: X 23.
 BORRÀS I BETRIU, R.: Q 146.
 BORRÀS LLOP, J. M.^a: P 4.
 BORT-VELA, J.: Q 54.
 BOSCH-GIMPERA, P.: A 1, Q 55, 56, 57, 58, q 55, 57.
 BOSCH MARTÍNEZ, A.: O 5.
 BOSCH SÁNCHEZ, A.: O 6.
 BOZAL, V.: X 4.
 BRAVO MORATA, F.: E 10, 11, Q 59.
 BREANAN, G.: E 12, Q 60.
 BREY, G.: E 13.
 BRICALL, J. M.^a: a 2, F 45, H 8, 9, K 19, 20.
 BROUÉ, P.: A 2, F 5, 6.
 BUENO, J.: O 7.
 BUESO, A.: J 20, Q 61.
 BULLEJOS, J.: E 14.
 BUSQUETS, J.: G 12, 13.
 BUSQUETS I MOLAS, E.: Q 62.
 CABALLERO, J.: Q 63.
 CABANELLAS, G.: F 7, 8, 9.
 CABEZAS, J. A.: O 8.
 CABRERA, M.: H 11.
 CACHO VIU, V.: K 21, q 5.
 CALAMAI, N.: V 8.
 CALLAHAN, W. J.: i 1.
 CALVET I COSTA, F.: Q 65.
 CALVO SOTELO, J.: E 24, 55, Q 340.
 CÁMARA VILLAR, G.: S 9.
 CAMBÓ, F.: Q 66, 67, 311, q 62.

- CAMBRE MARIÑO, X.: m 1.
 CAMINAL I BADIA, M.: q 6.
 CAMINO, J.: q 68.
 CAMÓS, J.: k 8.
 CAMPALANS I PUIG, R.: K 41,
 Q 36, q 54.
 CAMPANINI, G.: q 7.
 CAMPILLO, M.: W 3.
 CAMPS I ARBOIX, J. de: K 22.
 CAMUS, A.: V 9.
 CANALS, R. M.: k 8.
 CANUDAS, J.: K 23.
 CANYAMERES, F.: Q 69.
 CAPARRÓS LERA, J. M.^a: Y 1, 2, 3,
 y 3.
 CAPEL MARTÍNEZ, R. M.^a: E 15,
 j 16.
 CARABIAS, J.: Q 70.
 CARBALLO, F.: M 6.
 CARBONELL, À.: Q 92.
 CARBONELL, J.: K 24.
 CÁRCEL ORTÍ, V.: I 4, Q 71.
 CARDÓ, C.: I 5, q 8, 11, 43.
 CARDONA, G.: F 45, G 14, g 4.
 «CARLOS»: vid. VIDALI, V.
 CARNER, J.: Q 277, 311.
 CARNER-RIBALTA, J.: Q 205.
 CARO BAROJA, J.: E 16.
 CAROL ARCHS, J.: Q 72.
 CARR, R.: F 10, 11, g 5.
 CARRASCO, J.: U 5.
 CARRASCO CALVO, S.: J 21, K 25,
 k 9, q 8.
 CARRASCO I FORMIGUERA, M.:
 Q 73, 289, r 13.
 CARRASQUER, F.: O 9.
 CARRERAS, N. de: k 13.
 CARRERAS I MAS, Ll.: Q 368.
 CARRILLO, S.: J 90, Q 31, 83, R 13,
 19.
 CARTANYÀ, J.: q 82, r 1.
 CASADO, S.: Q 74.
 CASANELLAS, J.: q 22.
 CASANOVA, M.: F 12.
 CASANOVA RUIZ, J.: O 10, 11.
 CASANOVAS, C.: K 26.
 CASAS DE LA VEGA, R.: G 15,
 16, 17.
 CASASSAS YMBERT, J.: E 17, e 11,
 12, Q 75, q 9.
 «CASTELAO, A.»: vid. RODRÍGUEZ
 CASTELAO, A. D.
 CASTELLANOS, R.: K 27.
 CASTELLS, A.: K 28.
 CASTELLS, F.: x 1.
 CASTELLS, V.: Q 76.
 CASTELLS ARTECHE, J. M.: I 6,
 L 8.
 CASTELLS SERRA, J.: R 10.
 CASTERÀS, R.: J 22.
 CASTILLO, J. J.: H 12, J 23.
 CASTÓN BOYER, P.: A 3, 4, e 13,
 i 2, j 17.
 CASTRO, E.: Q 77.
 CASTRO, F. di: W 4.
 CATALÀ, N.: Q 78.
 CAUDET YARZA, F.: K 30.
 CAWLEY, A.: p 7.
 CENTELLES, A.: X 16, 20.
 CENTELLES, E.: W 3.
 CERVERA PERY, J.: G 18.
 CERVERA I SEGURA, R.: Q 79.
 CHAMBERLAIN, N.: j 33.
 CHAO REGO, J.: T 5, 6.
 CHENU, M.-D.: i 21.
 CHIAPUSO, M.: L 9, 10.
 CHUECA, R.: J 24.
 CICOGNANI, G.: Q 71.
 CIERVA Y HOCES, R. de la: J 25,
 P 5, S 10, 11, 12.
 CILLIÁN APALATEGUI, A.: L 11.
 CIRICI PELLICER, A.: h 2, Q 80,
 X 8.
 CIUTAT, F.: Q 81.
 CLARA I RESPLANDIS, J.: g 6,
 K 99, k 10, Q 82, r 1, 2, 3, 4.
 CLAUDÍN, F.: P 6, Q 83.
 CLEMENTE, J. C.: C 7, F 13, J 26.
 CLEUGH, J.: F 14.
 CLIMENT, T.: k 11.
 COCA, J.: V 10.
 COCA, M. de: J 27, Q 84.

- COLL I ALENTORN, M.: Q 167, 226, 291, q 10.
 COLOMBO, F.: W 4.
 COLOMER, L.: j 18, 35, q 13.
 COLOMER I CALSINA, J. M.^a: d 4, g 7, K 31, 97, q 11, 12, S 13, 14.
 COMALADA, Á.: E 18.
 COMAS I MADUPELL, R.: Q 85.
 COMELLAS, J. L.: F 15.
 COMORERA, J.: Q 86, q 6, 12, 13, 32.
 COMPANYYS, Ll.: Q 120, 196, 243, 257, 279, 280, 306, 344, 369, q 18, 31, 72.
 COMPTE, J.: J 91.
 CONFORTI, O.: G 19.
 CONSTANTE, M.: F 32.
 CONTRERAS, M.: J 28.
 COPIZ, P.: Q 45, q 14.
 CORA, J. de: S 15.
 CORES TRASMONTE, B.: M 8, m 3.
 CORKILL, D.: p 8.
 CORNELLÀ, P.: K 99, 100.
 COROMINAS, M.: k 7.
 COROMINES, P.: Q 89.
 CORONA, J.: x 2.
 CORREDERA GUTIÉRREZ, E.: R 11.
 CORTADA, J. E.: P 7.
 COSTA, J.: E 29.
 COSTA CLAVELL, X.: M 9, q 15.
 COSTA I DEU, J.: q 68.
 COVERDALE, J. E.: P 8.
 CREXELL, J.: V 11, 12.
 CRIVELLIN, E. W.: P 9.
 CROZIER, B.: Q 90.
 CRUELLES, M.: G 20, K 33, 34.
 CRUSELLAS, Ll.: q 16, 17, 18.
 CUADRAT, X.: q 19.
 CUADRAT REALP, J.: V 13.
 CUCÓ, M.ª J.: O 12.
 CUCURULL, F.: C 8, K 36, 37, 38, 39, 100, q 20.
 CUENCA TORIBIO, J. M.: B 3, D 5, E 22, I 7, 8, i 3, 4, 5, q 21.
 CUESTA, J.: J 29.
 CULLA CLARÀ, J. B.: b 2, J 30, k 12, q 22.
 DAHMS, H. G.: Q 91.
 DALMAU, J.: Q 92.
 DAMIANO, C.: S 16.
 DELCLOS, T.: y 4.
 DELGADO, Y.: P 10.
 DELLACASA, G.: F 16.
 DELOGU, I.: W 4.
 DELPERRIÉ DE BAYAC, J.: P 11.
 DENCÀS I PUIGDOLLERS, J.: Q 93.
 DERTÓS DÍAZ, R.: x 3.
 DESCOLA, J.: S 17.
 DESVOIS, J. M.: W 6.
 DIAMANT, D.: J 31.
 DÍAZ, C.: Q 94.
 DÍAZ, E.: q 24, S 18.
 DÍAZ, J.: J 90.
 DÍAZ CABRERA, D.: R 12.
 DÍAZ I CARBONELL, R.: Q 95.
 DÍAZ ESCUDERO, D.: J 32.
 DÍAZ NOSTY, B.: Q 96, S 47, 48.
 DÍAZ-PLAJA, F.: C 9, V 14.
 DÍAZ SALAZAR, R.: T 8, t 3.
 DÍAZ VIANA, L.: Z 3.
 DÍEZ ALEGRÍA, J. M.^a: T 9.
 DÍEZ DE LOS RÍOS, M.ª T.: B 4.
 DÍEZ MARZAL, C.: O 29.
 DIXON, A.: Q 97.
 DOERING, B.: q 25.
 DOMÍNGUEZ, J.: T 10.
 DOMÍNGUEZ ARAGONÉS, E.: F 17.
 DOMINGO, M.: Q 275.
 DONÉZAR, J. M.: C 14.
 DUNYÓ I CLARÀ, J.: Q 98.
 DURAN, G.: G 21.
 DURÁN-JORDÀ, F.: Q 72.
 DURÁN PASTOR, M.: N 2.
 DUROSELLE, J.-B.: P 12.
 DURRUTI, B.: Q 6, 103, 194, 264, 322, X 12.
 ECHEVARRÍA, L. de: t 5.
 EDEN, A.: p 3.
 EDWARDS, J.: P 13.
 EGUIGUREN, J. M.^a: L 13.
 EGUILUZ, J.: j 14.
 EHRENBURG, I.: W 7, 8.

- ELBOJ BROTO, F.: E 4.
 ELLWOOD, S.: J 33.
 ELORDI, A.: L 25.
 ELORZA, A.: L 14, I 2.
 ELOSEGUI, J.: Q 99.
 ENGEL, C.: g 8.
 ENRIQUE Y TARANCÓN, V.: i 6,
 Q 22, 50, 101, 102, q 21.
 ENZENSBERGER, H. M.: Q 103.
 ESCARRÉ, A. M.^a: Q 371, 372,
 t 21, 24.
 ESCOBAR HUERTAS, A.: V 33.
 ESCOFET, F.: G 22, Q 107, q 28.
 ESCUDERO, J. L.: D 10.
 ESPARZA UGALDE, F.: Q 114.
 ESPÍN, E.: J 34.
 ESPINOSA DE LOS MONTEROS
 Y BERMEJILLO, H., J., G. e I.: P 14.
 ESQUINAZU, EL: Q 113.
 ESTELA, D.: q 26.
 ESTÉVEZ, X.: m 4, Q 285.
 ESTIVILL, J.: e 14.
 ESTORNÉS LASA, J.: Q 104.
 ESTRADÉ, M.: K 85.
 ESTRUCH, J.: J 35.
 ETCHEBÉHÈRE, M.: Q 105.
 EUZKO APAIZ TALDE: L 15, 16, 17,
 18, 19.

 FABRA I RIBAS, A.: K 41.
 FABRÉ, J.: g 9, k 13, q 27, r 5, t 6, 7,
 u 1.
 FABREGAT, R.: Q 205.
 FABRÉS: Q 79.
 FAGOAGA, C.: H 15.
 FAGUNDO, A.M.: v 3.
 FANÈS, F.: vid. IBÀÑEZ FANÈS, F.
 FARRERAS, A.: Q 116.
 FARRERAS, E.: y 6.
 FAULÍ, J.: k 14.
 FEBO, G. di: J 36, j 19, 20.
 FEBRÉS, X.: Q 107, q 28, U 8.
 FÉLIX MAÍZ, B.: Q 108.
 FERNÁNDEZ, A.: I 3.
 FERNÁNDEZ, C.: G 23, 24, M 10,
 Q 109, R 13.
 FERNÁNDEZ DE CASTRO, J.: Q 110.

 FERNÁNDEZ DE LA CIGOÑA, F.J.:
 j 21, 22.
 FERNÁNDEZ CLEMENTE, E.: O 13.
 FERNÁNDEZ-CUESTA Y MERELO,
 R.: Q 111.
 FERNÁNDEZ-RUA, J.L.: E 23, S 21.
 FERNÁNDEZ SORIA, J.M.: H 16.
 FERNÁNDEZ VARGAS, V.: S 22.
 FERRÀ, M.: V 16.
 FERRER, M.ª A.: K 86.
 FERRER, A.-LI.: Q 45.
 FERRER, J.: J 43, Q 112.
 FERRER, R., «ONOMATOPEYA»:
 X 12.
 FERRER BENIMELI, J. A.: D 6, J 37,
 38, 39, 40, 41, 42.
 FERRER I GIRONÈS, F.: K 42.
 FERRERONS, R.: Q 113.
 FERRÍ, LI.: S 23.
 FISAS, V.: G 25.
 FLORES, P.: K 43.
 FLORISTÁN, C.: d 5.
 FOIX, P.: Q 115.
 FONTANA TARRATS, J. M.^a: K 44,
 Q 116.
 FONTQUERNI, E.: K 45.
 FONTSERÈ, C.: X 5, x 6.
 FORMICA, M.: Q 117.
 FORT I COGUL, E.: Q 118, 119.
 FORTUNY, J.: Q 120.
 FRADERA, J. M.^a: j 23.
 FRANCH FERRER, V.: O 14.
 FRANCO, F.: i 6, P 3. 22, 27, 32,
 Q 1, 12, 35, 59, 90, 91, 109, 116, 121,
 122, 123, 124, 125, 138, 141, 178, 179,
 191, 225, 250, 270, 292, 320, 342,
 q 52, S 4, 5, 6, 52, x 2, y 7.
 FRANCO, N.: Q 135.
 FRANCO, P.: Q 121.
 FRANCO, R.: Q 94, 136.
 FRANCO SALGADO-ARAUJO, F.:
 Q 122, 123.
 FRANQUET, R.: w 3.
 FRASER, R.: A 2, 5, a 3, O 15, r 6.
 FUSI AIZPURUA, J. P.: L 20, 21,
 Q 125.

- GABRIEL, P.: Q 126, q 29.
 GALÁN, F.: Q 218.
 GALARZA, R. de: R 14.
 GALÍ, A.: K 46.
 GALÍ HERRERA, R.: Q 127, 128.
 GALLEGO MÉNDEZ, M.ª T.: S 24.
 GALLÉN, E.: V 10.
 GALTÉS I PUJOL, J.: Q 129.
 GÁRATE ARRIOLA, J.: L 22.
 GÁRATE CÓRDOBA, J. M.^a: F 18,
 G 26, 27, 28, y 7.
 GARCÍA, Á.: I 8.
 GARCÍA, F.: H 17.
 GARCÍA, J. de Dios: S 25.
 GARCÍA ÁLVAREZ, M. B.: e 15.
 GARCÍA DE CORTÁZAR Y RUIZ
 DE AGUIRRE, F.: A 6, j 24, L 23,
 24, I 4.
 GARCÍA DURÁN, J.: a 4, B 5, u 2.
 GARCÍA ESCUDERO, J. M.^a: F 19,
 20, 21, j 25, W 9, 10, 11.
 GARCÍA FERNÁNDEZ, S.: F 1, Q 1,
 2, 3, 4.
 GARCÍA LORCA, F.: Q 77, R 17, 18,
 25.
 GARCÍA MIRANDA, J. C.: W 12.
 GARCÍA-NIETO, M.ª C.: C 14, D 7,
 d 6, F 22, 47.
 GARCÍA-NOBLEJAS, J.A.: r 7.
 GARCÍA OLIVER, J.: Q 130, q 48.
 GARCÍA QUEIPO DE LLANO, G.:
 e 16, P 32.
 GARCÍA-SANZ MARCOTEGUI: O 16.
 GARCÍA SERRANO, R.: Q 131, V 17,
 z 1.
 GARCÍA SOLER, M.: g 10.
 GARCÍA VALDÉS, C.: R 15.
 GARMENDIA, J. M.: L 25.
 GAROSCI, A.: H 18.
 GARRALDA, Á.: R 16.
 GARRIDO GONZÁLEZ, L.: H 19,
 O 17.
 GARRIGA, R.: P 15, 16, Q 132, 133,
 134, 135, 136, 137, 138.
 GARRIGA I ANDREU, J.: g 11, k 15.
 GASCH, E.: K 5, k 16.
 GASCÓN, A.: Q 113.
 GASSOL, V.: Q 119, q 10, 60.
 GAULE, J.: O 18.
 GAUSSET, N.: q 30.
 GAYOLA, M.: g 9.
 GERHARD, C.: Q 139, q 31.
 GERPE LANDÍN, M.: K 48.
 GIBERNAT, A.: I 19.
 GIBSON, I.: E 24, Q 140, R 17, 18, 19.
 GIL, V.: Q 141.
 GIL DELGADO, F.: I 12.
 GIL PECHARROMÁN, J.: j 26.
 GIL ROBLES, J. M.^a: E 25, Q 142.
 GIMÉNEZ-ARNAU, J.A.: Q 143.
 GIMÉNEZ CABALLERO, E.: J 44,
 Q 144, 145.
 GIRAL, F.: U 7.
 GIRALT RAVENTÓS, E.: D 8, K 49.
 GIRONELLA, J. M.^a: Q 146, V 18,
 19, 20.
 GISPERT, I. de: Q 147.
 GOEBBELS: p 9.
 GOMÀ Y TOMÀS, I.: Q 303.
 GÓMEZ CASAS, J.: J 45.
 GÓMEZ GARCÍA, J., «J. GORKIN»:
 J 47, Q 87.
 GÓMEZ MOLLEDA, M.ª D.: J 46.
 GÓMEZ PARRA, R.: S 26.
 GÓMEZ PÉREZ, R.: T 11.
 GÓMEZ SANTOS, M.: Q 148.
 GÓMEZ ULLA, M.: Q 149.
 GÓMEZ ULLA Y LEA, J. M.^a: Q 149.
 GÓMEZ YÁÑEZ, J. A.: d 7, g 12.
 GONDI, O.: j 27.
 GONDRA, V., «AITA PATXI»: Q 200,
 201, r 12.
 GONZÁLEZ, F.: e 17, g 13, h 3.
 GONZÁLEZ, M.: G 8.
 GONZÁLEZ, M.: Q 150.
 GONZÁLEZ, V., «EL CAMPESINO»:
 Q 87.
 GONZÁLEZ I ALBA, M.: Q 76, 100.
 GONZÁLEZ-ALLER HIERRO, J. I.:
 G 60.
 GONZÁLEZ ANLEO, J.: T 12.
 GONZÁLEZ BALADO, J. L.: t 10.
 GONZÁLEZ CASANOVA, J. A.: e 18,
 K 50, k 17.

- GONZÁLEZ ECHEGARAY, R.: G 29.
 GONZÁLEZ MARTÍN, V.: Q 356.
 GONZÁLEZ MUÑIZ, M.A.: C 17,
 E 26.
 GORDILLO, COURCIÈRES, J. L.:
 N 3.
 «GORKIN, J.»: vid. GÓMEZ GAR-
 CÍA, J.
 GOROSQUIETA, J.: j 28.
 GRÀCIA I CARDÚS, B.: Q 151.
 GRANDO, R.: U 8.
 GRANJA, J. L.: e 19.
 GRANIER-BARRERA, E.: q 32.
 GRAU VIADER, F.: Q 152, U 9.
 GRETTON, P.: P 17.
 GRIMAU, C.: X 13.
 GRISONI, D.: P 18.
 GUALDRINI, F.: Q 71.
 GUARDIA Y PASCUAL DEL POBIL,
 R. de la: G 30.
 GUARDIOLA, C.-J.: K 51.
 GUARNER, V.: G 31, 32, q 67.
 GUBERN, R.: Y 4.
 GUEREÑA, J. L.: v 4.
 GUERRERO LUCAS, J.: Q 5.
 GUIM MOLET, J.: Q 198.
 GUIZY, F.: y 8.
 GURRUCHAGA, A.: L 27.
 GUTIÉRREZ, F.: T 13.
 GUTIÉRREZ ÁLVAREZ, S.: I 5.
 GUTIÉRREZ INCLÁN, J.: J 48.
 GUTIÉRREZ I MARTÍNEZ, J. M.^a:
 K 99.
 GUTIÉRREZ MELLADO, M.: Q 154.
 GUTIÉRREZ MOLINA, J. L.: H 20,
 O 19.
 GUZMÁN, E. de: E 27, Q 155, 156.
 HANREZ, M.: V 15.
 HEDILLA, M. I.: j 29, 30.
 HEINE, H.: M 11, m 7, S 27.
 HEMINGWAY, E.: V 21, 32.
 HERA, A. de la: t 8.
 HEREDIA, M. de: Q 157.
 HERMET, G.: e 20, I 13, S 28, s 2, 3.
 HERNÁNDEZ, F.: E 42, K 52, 74.
 HERNÁNDEZ, M.: Q 210, V 22.
 HERNÁNDEZ GARCÍA, A.: R 20, 21.
 HERNÁNDEZ LAFUENTE, A.: E 28.
 HERNÁNDEZ LES, J.: m 5.
 HERNANDO, B. M.: I 14, t 10.
 HERRERA, Á.: W 9, 10.
 HERRERO, Á.: J 49.
 HERRERO BALSA, G.: R 21.
 HERTZOG, G.: P 18.
 HIDALGO, D.: Q 158.
 HIDALGO SALAZAR, R.: P 19.
 HILLS, G.: F 23, O 20.
 HIMMLER: t 20.
 HITLER, A.: P 22, 29.
 HOCKERTS, H. G.: p 9.
 HORNO LIRIA, L.: O 21.
 HUERTAS CLAVERIA, J. M.: K 53,
 k 13, q 27, t 6, 7.
 HUESO MONTÓN, A. L.: y 9.
 HUIDOBRO, L.: r 16.
 HURTADO, A.: Q 160.
 IBÁN, I. C.: T 14.
 IBÁÑEZ FANÈS, F.: S 20.
 IBARRURI, D., «PASIONARIA»:
 Q 68, 161, 162, 261.
 IBARZ, M.: q 33.
 IBARZÁBAL, E.: Q 163, 164.
 IDÁÑEZ, R.: g 14.
 IFACH, M.ª de G.: V 22.
 IGLESIAS, I.: G 33, Q 165, 166.
 IGLESIAS, P.: Q 217, q 1, 2.
 ILLA, C.: Q 167.
 INFIESTA, J.: t 9.
 INFIESTA PÉREZ, J. L., «ALCOFAR
 NASSAES»: g 1, P 1, 2, w 1.
 INIESTA CANO, C.: Q 168.
 IRIBARREN, J.: C 18, t 11, 12.
 IRIBARREN, J. M.^a: q 5.
 IRLA, J.: Q 65, 279.
 IRUJO Y OLLO, M. de: C 19, i 7,
 Q 164, 169, 170, 171, 172.
 «ITURRALDE, J. de»: vid. USABIA-
 GA IRAZUSTABARRENA, J. J.
 IZCARAY CEBRIANO, J.: H 21,
 W 13.
 IZQUIERDO, A.: G 34.
 IZQUIERDO, M.: r 8.

- IZTUETA, P.: L 29.
 JACKSON, G.: E 29, 30, 31, 32, F 24,
 25, 26, q 36, W 14, X 16.
 JARAIZ FRANCO, P.: Q 173.
 JARDÍ, E.: Q 174, q 34, 35.
 JATO MIRANDA, D.: O 22.
 JAUREGUI, F.: S 29, 53.
 JELLINECK, F.: F 27.
 JIMÉNEZ, J. R.: V 23.
 JIMÉNEZ DE ABERÁSTURI, J. C.:
 L 30.
 JIMÉNEZ DE ABERÁSTURI, L. M.:
 L 30.
 JIMÉNEZ CAMPOS, J.: J 50, j 31.
 JIMÉNEZ EGUIZÁBAL, J. A.: E 33.
 JIMÉNEZ LOZANO, J.: t 10.
 JOAN XXIII: t 21.
 JORBA I SOLER, A.: K 54.
 JORDI I GONZÁLEZ, R.: k 18, R 22.
 JOURNET, Ch.: q 37.
 JOVER: Q 322.
 JUAN ARBÓ, S.: Q 176.
 JULIÁ DÍAZ, S.: E 34, 35, J 51, 52,
 O 23.
 JULIÁN, I.: X 17.
 JUTGLAR, A.: K 55, Q 329.

 KAMINSKI, H. E.: W 15.
 KAZANTZAKIS, N.: V 24.
 KELLY, J.: k 19.
 KENT, V.: Q 177, 206.
 KINDELÁN, A.: G 35, Q 178.
 «KIKITZA»: vid. ARANTZADI, E. de.
 KLEIN, C.: p 10.
 KNIGHTEY, P.: W 16.
 KOESTLER, A.: W 24, w 2.
 KOLTSOV, M.: W 17, w 1.
 KRAMER, A. M.: E 36.
 KURZMAN, D.: O 24.

 LABOA GALLEGO, J. M.^a: I 16, J 53.
 LACOUTRE, J.: V 25.
 LAGO, J.: Q 179.
 LAÍN ENTRALGO, P.: Q 180.
 LAMBERET, R.: D 9.
 LAMONEDA, R.: Q 181.

 LANDABURU, F. J.: L 31.
 LANNON, F.: I 6, T 15, t 13.
 LARGO CABALLERO, F.: J 27, Q 84,
 182, 183, 184, q 4.
 LARREA, J.: X 18.
 LAUREAU, P.: G 36.
 LÉCUYER, M. C.: G 37.
 LEDESMA RAMOS, R.: Q 185, 319.
 LEIZAOLA, J. M.^a de: Q 51, 186.
 LENTZEN, M.: V 26.
 LEÓN M.ª T.: H 22.
 LERA GARCÍA, Á. M.^a de: J 54,
 Q 187.
 LERROUX, A.: Q 188.
 LEVERONI, R.: k 20.
 LIARTE, R.: J 55, K 56.
 LINZ, J. J.: k 20, s 6, t 14.
 LÍSTER, E.: Q 189, 190.
 LIZARZA, F. J. de: O 25.
 LLABRÉS, P.: n 1.
 LLADONOSA, M.: J 43.
 LLARCH, J.: G 38, K 56, O 26, Q 191,
 192, 193, 194, 195, 196, 197, R 23, 24.
 LLEIXA, J.: G 39.
 LLENA, A. R.: W 20.
 LLOBERA, J. R.: k 21.
 LLOBET, A.: C 20.
 LLONCH, M.: k 22.
 LLORCA, B.: Q 198.
 LLORENS CASTILLO, C.: O 27,
 S 30.
 LLORIS, G.: U 15.
 LLUHÍ I VALLESCÀ, J.: Q 311, q 23.
 «LLULL, Anselm»: vid. MIR, G.
 LONDON, A.: Q 189, Z 1.
 LONGARES, A.: D 10.
 LOPATEGUI, J. I.: Q 200, 201.
 LÓPEZ ACCOTTO, A.: Q 202.
 LÓPEZ ADÁN, E., «BELTZA»: J 14,
 L 4, 5, U 4.
 LÓPEZ ARANGUREN, E.: S 31.
 LÓPEZ ATXURRA, R.: L 32.
 LÓPEZ CAMPILLO, É.: E 6, 37.
 LÓPEZ CASTELLÓN, E.: F 28.
 LÓPEZ DÓRIGA, L.: q 44.
 LÓPEZ FERNÁNDEZ, A.: G 40.
 LÓPEZ GARRIDO, D.: G 41.

- LÓPEZ LÓPEZ, A.: E 38.
 LÓPEZ PINA, A.: S 31.
 LÓPEZ RODRÍGUEZ, M.: T 16.
 LÓPEZ SANTAMARÍA, J.: j 32.
 LÓPEZ DE ZUAZO ALGAR, A.:
 W 18.
 LORÉN, S.: Q 203.
 LORÈS, J.: Q 333.
 LOZANO, C.: H 23.
 LOZANO, J. M.^a: a 5.
 LUIS, F. de: Q 204.
 LUIS DÍAZ MONASTERIO-GUREN,
 F. de: Q 204.

 MACCARRONE, M.: b 3.
 MACHADO, A.: V 27, 37.
 MACIÀ, F.: Q 21, 174, 175, 205, 279,
 q 69, X 28.
 MADARIAGA, S. de: F 29, Q 206.
 MAESTRE ALFONSO, J.: J 56.
 MAGARIÑOS, A.: M 6.
 MAIR, K. A.: L 33.
 MAISO GONZÁLEZ, J.: I 17.
 MAIZ SUÁREZ, R.: M 12.
 MALONDA, Á.: Q 207.
 MALRAUX, A.: V 25, 28, y 6, 8.
 MALUQUER I WAHL, J. J.: G 42,
 g 15, l 7.
 MANENT, A.: K 32, 57, q 38, 39, 40,
 V 29.
 MANENT, M.: Q 208.
 MANENT I PESAS, J.: Q 209.
 MANRESA, J.: Q 210.
 MANTÉ BARTRA, M.: K 58.
 MANYÀ, J. B.: K 17, 96, Q 211.
 MAÑERO MONEDO, M.: o 1.
 MARAVALL, J. M.^a: S 32.
 MARCET, X.: k 22.
 MARCH, J.: Q 96, 97, 134.
 MARCO MIRANDA, V.: E 39.
 MARCO NADAL, E.: S 33.
 MARGENAT PERALTA, J. M.^a: i 7.
 MARICHAL, J.: Q 212, q 41.
 MARIEZCURRENA, E.: l 8.
 MARITAIN, J.: q 7, 25, 37.
 MÁRQUEZ TORNERO, A. C.: Q 213.

 MARQUINA BARRIO, A.: B 6, I 18,
 i 8, 9, j 33, m 6, s 4, t 15, 16.
 MARRAST, R.: V 30.
 MARSAL, J. F.: K 59, S 34.
 MARTÍ, C.: d 8, g 16, j 34, K 60, k 23,
 t 17.
 MARTÍ I BONET, J. M.^a: B 7.
 MARTÍN, A.: x 4.
 MARTÍN, E.: Q 214.
 MARTÍN, E.: v 6.
 MARTÍN PATINO, B.: y 9.
 MARTIN I RAMOS, J. Ll.: J 57, j 35.
 MARTÍNEZ, J. A.: R 7.
 MARTÍNEZ, R.: Q 215.
 MARTÍNEZ ALIER, J.: s 5.
 MARTÍNEZ BANDE, J. M.: c 1, G 43,
 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50.
 MARTÍNEZ BARRIO, D.: Q 216.
 MARTÍNEZ LOZANO, C.: Q 218.
 MARTÍNEZ DE SAS, M.ª T.: Q 217.
 MARTINI, A.: p 11.
 MARTORELL, F.: S 35.
 MARTORELL, O.: Z 4.
 MAS, D.: S 36.
 MAS I SOLER, M.: Q 219.
 MASCARELL, F.: k 24, x 5.
 MASCARÓ PASARIUS, J.: N 6, 7.
 MASOLIVER, A.: B 8.
 MASSANA, C.: K 5, 61.
 MASSANA, M.: Q 293.
 MASSOT I MUNTANER, J.: K 32, 62,
 63, 64, 85, k 25, N 8, 9, 10, 11, n 2,
 Q 45, 220, 221, 242, r 9, t 18, v 7, Z 4.
 MATAMORO, B.: V 31.
 MATEU, F.: S 37.
 MAURA, M.: E 40.
 MAURICE, J.: E 13, H 24.
 MAURÍN, J.: Q 222.
 MAURÍN, J.: Q 13, 222, 235, 318.
 MAX, J.: Q 223.
 MAYAYO, A.: r 10.
 MEAKER, G. H.: J 58.
 MEDINA MOLERA, A.: i 10, q 42.
 MEER LECHA-MARZO, F. de: E 41.
 MÉNDEZ LUEGO, E.: O 28.
 MERA, C.: Q 192, 193, 224.

- MERCADÉ, F.: E 42, K 65, 74.
 MÉRIDA, M.: Q 225.
 MERINO, J.: E 43, G 51.
 MERINO PACHECO, J.: E 43, O 29.
 MEROÑO, F.: G 52.
 METZ, R.: I 20.
 MIGUEL, A. de: S 38, 39, 40, s 7.
 MIGUEL, J. M.^a de: s 6.
 MILIÁN I MASSANA, A.: K 66.
 MINTZ, F.: H 25, J 59.
 MIR, C.: K 67.
 MIR, G., «A. LLULL»: N 15.
 MIRACLE, J.: Q 227.
 MIRALLES, J.: N 8, n 2, Q 220.
 MIRALLES BRAVO, R.: Q 228.
 MIRAVITLLES, J.: P 23, Q 229, 230,
 231, X 5.
 MIRET MAGDALENA, E.: J 60, t 19.
 MODESTO, J.: Q 232.
 MOLA, E.: Q 108.
 MOLAS, J.: x 5.
 MOLERO PINTADO, A.: E 44.
 MOLINA FAJARDO, E.: R 25.
 MOLINERO RUIZ, C.: K 68, 69, 97,
 S 41.
 MOLINS FÀBREGA, N.: O 30.
 MOLL, F. de B.: Q 233.
 MONCUNILL I CIRAC, LI. M.^a: q 43.
 MONÉS I PUJOL-BUSQUETS, J.:
 K 70, 71, k 26.
 MONJO, A.: k 27.
 MONREAL, A.: Q 235.
 MONTAGUT, LI.: Q 236.
 MONTCLOS, X. de: I 21.
 MONTERDE, J. E.: y 10.
 MONTERO, J.: Q 237.
 MONTERO, M.: L 23.
 MONTERO GIBERT, J. R.: J 61.
 MONTERO SANTALLA, X.-M.: d 9.
 MONTINI, G.: q 7.
 MONTSENY, F.: Q 18, 126, 238, 281.
 «MONTERRAT, V.»: vid. TARRA-
 GÓ, J. M.^a.
 MORAL I QUEROL, R.: Q 239, 240.
 MORAL SANDOVAL: d 10.
 MORÁN, G.: L 34.
 MORENO GÓMEZ, F.: J 62, O 31, 32.
 MORENO HERRERO, L.: D 9.
 MORENO LARA, X.: I 9.
 MORGAN-WITTS, M.: L 44.
 MORILLAS, J. A.: i 2, q 44.
 MORIONES, I.: L 35.
 MORODO, R.: J 63.
 MORROW, F.: F 30.
 MORTIMORE, R.: y 11.
 MUELA, M.: Q 241.
 MÚGICA, E.: q 45.
 MÚGICA, M.: t 23.
 MUIXÍ, J.: S 23.
 MUNIESA, B.: K 72.
 MUNIS, G.: H 26.
 MUNTANYOLA, R.: Q 118, 242.
 MUÑIZ MARTÍN, O.: O 33.
 MUÑOZ ESPINALT, C.: K 78.
 MUÑOZ I PUJOLS, J. M.^a: Q 243.
 MURIÀ I ROMANÍ, J. M.^a: Q 244.
 MURILLO, A.: n 3, 4.
 MUSSOLINI, B.: P 22, 32.
 NADAL, J.: R 26.
 NADAL I FARRERAS, J.: k 28.
 NADAL SÁNCHEZ, A.: O 34.
 NARBONA, F.: q 46.
 NASH, M.: H 27, 28, 29.
 NAVARRO, R.: K 73.
 NEBOT ANTIG, M.: N 2.
 NEGRÍN, J.: F 17, Q 14, 25, 195, q 41.
 NENNI, P.: Q 245.
 NEPOMUCENO, E.: V 32.
 NERUDA, P.: Q 246.
 NIN, A.: Q 52, 247, 248, 249, 259, 272.
 «NOI DEL SUCRE»: vid. SEGUÍ, S.
 NONELL I BRU, S.: R 27.
 NOURRY, Ph.: Q 250.
 NÚÑEZ DE PRADO: r 19.
 OLAIZOLA, J. L.: V 33.
 OLAYA MORALES, F.: P 23.
 OLIVAR-BERTRAND, R.: Q 58.
 OLIVER ARAUJO, J.: N 12.
 OLIVER PUIGDOMÈNECH, J.: D 8,
 S 42.
 OLTRA, B.: d 11, E 42, K 74, s 7.
 OMS, M.: y 12, 13, 14.

- ONAINDIA, A. de: L 36, Q 251.
 ORBANEJA, J. M.^a de: Q 252.
 ORCASITAS GÓMEZ, M. Á.: I 22.
 ORDÓÑEZ DEL VALLE, C.: Q 253.
 ORTEGA, J. L.: T 17, t 10.
 ORTIZ VILLALBA, J.: J 62.
 ORTZI: L 37.
 «ORWELL, George»: vid. BLAIR, E.
 OSSORIO Y GALLARDO, Á.: Q 256, 257.
 OTAEGUI, M.: Q 285.
 OTERO, A.: Q 110.
 OTERO PEDRAYO, R.: M 7.
- PABÓN, J.: q 63.
 PACHÓN NÚÑEZ, O.: Q 258.
 PADILLA BOLÍVAR, A.: J 64, 65.
 PAGÈS, J.: S 42.
 PAGÈS, P.: J 66, 67, j 36, p 12, Q 259, q 47, S 42.
 PAGÈS I ELIAS, P. «V. ALBA»: J 2, 3, K 2, Q 13.
 PALACIOS BAÑUELOS, L.: J 68.
 PALASÓ AYNAGA, C.: V 34.
 PALAU I CODONYERS, A.: Q 260.
 PALAU RAFECAS, S.: K 75.
 PALLEROLA MUNNÉ, D., «D. de BELLMUNT»: Q 40, 41.
 PÀMIES, T.: H 30, Q 261, 262, U 10.
 PANIAGUA, X.: J 69.
 PANYELLA, V.: b 4.
 PAPIOL I MORA, M.ª À.: Q 263.
 PARREÑO, E.: K 78.
 PASCUAL, J.: R 28.
 «PASIONARIA»: vid. IBARRURI, D.
 PASSOS, J. dos: V 5.
 PASTOR, M.: J 70.
 PASTOR I HOMS, M.ª I.: T 18.
 PASTOR PETIT, D.: G 53, 54, 55.
 PAYNE, S. G.: F 31, G 56, I 23, J 71, j 37.
 PAZ, A.: G 57, J 72, Q 264.
 PAZ, A.: G 58.
 PECIÑA, M.: J 59.
 PEDRA, F.: k 7.
 PEIRATS, J.: J 73.
- PEIRÓ, J.: Q 265, 266, 267, 322, q 29.
 PEIRÓ, J.: Q 267.
 PEIRÓ ARROYO, A.: O 35.
 PELEGRÍ ALEGRET, S.: Q 268, 269.
 PEMÁN, J. M.^a: Q 270.
 PÉREZ BOWIE, J. A.: A 7.
 PÉREZ ESCOLANO, V.: X 19.
 PÉREZ HERRERO, G.: V 27.
 PÉREZ MATEOS, J. A.: Q 271, R 29, 30.
 PÉREZ PAIS, M.ª C.: d 6.
 PESTAÑA, À.: Q 187, 322.
 PETSCHEN, S.: e 21, I 24, i 11.
 PI DE CABANYES, O.: k 29, Q 272.
 PI I SUNYER, C.: Q 273, q 71.
 PICASSO, J.: C 13.
 «PICASSO, P.»: vid. RUIZ PICASSO, P.
 PICÓ, J.: O 38.
 PIERA, S.: Q 112.
 PIJOAN, J.: Q 274.
 PIKE, D. W.: P 24, U 11, u 3.
 PINILLA NAVARRO, B.: O 35.
 PITARCH, I. E.: C 15, K 76, 77, 79, 80, 101, k 30.
 PIUS XI: p 11, 13.
 PLA, J.: E 47.
 PLA I DENIEL, E.: t 12.
 PLANELLS, V.: y 15.
 PLANS, M.: w 4.
 POBLET, J. M.^a: J 74, K 81, 82, Q 275, 276, 277, 278, 279, 280.
 POLO DE FRANCO, C.: Q 137.
 PONAMARIOVA, L. V.: j 75.
 PONS, A.: Q 281, q 48.
 PONS PRADES, E.: F 32, G 59, K 83, X 20.
 POWELL, T. G.: P 25.
 PRADAS MARTÍNEZ, E.: O 36, R 31.
 PRAT DE LA RIBA, E.: Q 311, q 35.
 PRESTON, P.: E 48, e 22, 23, F 33, 34, J 76, j 38, S 43.
 PRIETO, I.: Q 14, 282, 313, q 45.
 PRIMO DE RIVERA Y ORBANEJA, M.: E 7, 17, e 16, V 12.
 PRIMO DE RIVERA Y SÁENZ DE HEREDIA, J. A.: Q 140, 283, R. 32.

- PRIMO DE RIVERA Y SÁENZ DE HEREDIA, P.: Q 284.
 PROCTOR, R. L.: P 26.
 PUCCINI, D.: Z 5.
 PUELLES BENÍTEZ, M. de: H 31.
 PUEYO, S.: Z 4.
 PUIG, J. M. de: k 31.
 PUIG I FERRATER, J.: Q 69, 221, 286.
 PUIG I OLIVER, Ll. M.^a de: Q 287.
 PUIGBERT, J.: K 99.
 PUIGSEC, A.: S 4.
 PUJIULA, J.: r 11.
 PUY, J.: k 22, Q 288, q 49.
- QUEIPO DE LLANO Y SIERRA, G.:
 Q 38, q 46.
 QUERALT, J.: U 8.
 QUINTANA, J. M.^a: N 13.
- RAGÓN, B.: K 84.
 RAGUER I SUÑER, H.: e 24, I 25, 26, 27, i 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, J 77, K 85, k 32, Q 289, 290, 291, q 50, r 12, 13, 14, t 20, 21, 22.
 RAHOLA, C.: Q 287.
 RAL I BANÚS, J.: k 33.
 RAMA, C. M.: D 11, E 49, J 78, 79.
 RAMÍREZ, L.: Q 292.
 RAMÍREZ JIMÉNEZ, M.: D 12, E 50, S 44.
 RAMOS ESPEJO, A.: E 51.
 RAMOS PÉREZ, V.: O 37.
 RAVENTÓS, J.: K 57.
 REBOLLO TORÍO, M. Á.: A 9, 10, 11, 12.
 REGUANT, J. M.^a: Q 293.
 REGUILÓN GARCÍA, A. L., «S. EUBEL DE LA PAZ»: Q 294.
 REIG, R.: O 38.
 REIG TAPIA, A.: a 6, R 33.
 RENART, J.: Q 295.
 RENAU, J.: H 32, X 21, x 6.
 RENTERIA UGALDE, J.: L 39.
 REPGEN, C.: p 13.
 REVENTÓS, J. (pare): Q 296.
 REVENTÓS, J. (fill): Q 296, 297.
- REVENTÓS I CARNER, J.: Q 297.
 REVUELTA GONZÁLEZ, M.: h 4.
 RIAL I LLOBERAS, S.: q 50.
 RIAMBAU, E.: y 10.
 RIBALTA, M.: K 45.
 RIBAS I MASSANA, A.: K 87.
 RICHARDS, V.: H 33.
 RICOMÀ, F. J.: q 53.
 RIDRUEJO, D.: Q 42, 298, 299.
 RIERA, G.: Q 300.
 RIERA TUEBOLS, S.: q 54.
 RÍO CISNEROS, A. del: Q 283.
 RÍOS, F. de los: q 24.
 RIPOLL, E.: q 55.
 RIQUER, B. de: J 80, k 34, 35, q 56, S 14.
 RISCO, V.: M 4, 5.
 RIU PORTA, J.: K 88.
 RIVAS, F.: E 52.
 RIVAS CHERIF, C. de: Q 301.
 ROCA, F.: K 5, 89, k 16.
 ROCA I FARRERAS, J. N.: q 20.
 RODÉS, J. M.^a: K 41, k 36.
 RODÍMTSEV, A.: Q 302.
 RODÓN I VALLS, M.ª A.: J 81.
 RODOREDA, M.: V 35, 36.
 RODRÍGUEZ, B.: k 22.
 RODRÍGUEZ, E.: j 36.
 RODRÍGUEZ, J. L.: e 25.
 RODRÍGUEZ AISA, M.ª L.: i 19, Q 303.
 RODRÍGUEZ-ARIAS BUSTAMANTE, L.: H 34.
 RODRÍGUEZ CASTELAO, A. D., «CASTELAO, A. R.»: M 7.
 RODRÍGUEZ DE CORO, F.: L 40, T 19, t 23.
 RODRÍGUEZ DE LECEA, T.: I 19.
 RODRÍGUEZ MARTÍN-GRANIZO, G.: G 60.
 RODRÍGUEZ OLAZÁBAL, J.: R 34.
 RODRÍGUEZ PAMPÍN, J. M.^a: i 20.
 RODRÍGUEZ PUÉRTOLAS, J.: V 27.
 ROGLAN, J.: q 57.
 ROIG, M.: Q 304, q 58, 59, 60, U 12, 13.
 ROIG I LLOP, T.: Q 305.

- ROIG I ROSICH, J. M.^a: K 90.
 ROJAS, C.: G 61, Q 306, V 37.
 ROJAS SÁNCHEZ, G.: E 53.
 ROJO LLUCH, V.: G 62, Q 307.
 ROMEISER, J. B.: w 5.
 ROMERO, E.: Q 308.
 ROMERO, L.: E 54, 55, F 35.
 ROMEVA, P.: Q 333.
 ROS I ROCA, A.: Q 309.
 ROSADO, A.: Q 310.
 ROSAL, A. del: E 56, H 35, J 82, 83.
 ROSALES, O.: q 61.
 ROSSELL, M.: C 16, K 91, 100.
 ROTELLAR, M.: Y 5.
 ROURA, P.: y 14.
 ROVIRA I FORNS, J.: z 2.
 ROVIRA I VIRGILI, A.: K 92, Q 47,
 311.
 RUBIES, Ll.: G 63.
 RUBIO, J.: R 35, U 14.
 RUBIO CABEZA, M.: E 57, H 36.
 RUHL, K.-J.: P 27.
 RUIPÉREZ, M.: x 6.
 RUIS DE AGUIRRE, L., «S. de
 BEURKO»: L 6.
 RUIZ GIMÉNEZ, J.: I 28.
 RUIZ MANJÓN, O.: J 84, j 40.
 RUIZ PICASSO, P., «PICASSO, P.»:
 V 37, X 18.
 RUIZ RICO, J. J.: I 29.
 RUIZ VILAPLANA, A.: R 36.
 RUMI, G.: p 14.

 SABARTÉS, J. S.: K 93.
 SABATÉ, M.: q 62.
 SÁENZ DE HEREDIA, J. L.: Q 320.
 SÁENZ DE TEJADA, C.: X 22.
 SAFÓN, R.: H 37.
 SAINT-EXUPÉRY, A. de: V 31, v 4.
 SAINZ RODRÍGUEZ, P.: Q 312.
 SÁIZ VALDIVIESO, A. C.: Q 313.
 SÁIZ VIADERO, J. R.: O 39.
 SALA, R.: y 1.
 SALA I ARGEMÍ, A.: Q 288, q 49.
 SALAS LARRAZÁBAL, J.: l 10.
 SALAS LARRAZÁBAL, R.: B 9, F 36,
 g 17, I 30, O 40, R 37, 38, r 15.
 SALAS VIU, V.: Q 314.
 SALAZAR, R.: Q 315.
 SALES, J.: Q 316, q 33.
 SALES, N.: K 3.
 SALILLAS, J. M.: W 20.
 SALMADOR, V.: Q 178, 317.
 SAMANIEGO BONEU, M.: E 58.
 SAN SEBASTIÁN, K.: J 85, S 45,
 U 2.
 SANABRE I SANROMÀ, J.: Q 129,
 234, q 40.
 SÁNCHEZ, J.: C 22.
 SÁNCHEZ, M.: Q 318.
 SÁNCHEZ, P.: j 41.
 SÁNCHEZ ALBORNOZ, C.: Q 236.
 SÁNCHEZ BARBUDO, A.: V 38.
 SÁNCHEZ BELDA, L.: B 10.
 SÁNCHEZ DIANA, J. M.^a: Q 319.
 SÁNCHEZ I FERRÉ, P.: J 86.
 SÁNCHEZ SÁNCHEZ, J.: O 41.
 SÁNCHEZ SILVA, J. M.^a: Q 320.
 SANCHIS DE LOS SANTOS, R. de:
 G 64.
 SANMARTÍ, E.: q 55.
 SANS, R. M.^a: Q 321.
 SANTIAGO, L.: U 15.
 SANTIDRIÁN, P. R.: E 59, U 7.
 SANTOJA, G.: H 22.
 SANZ, R.: E 60, Q 322.
 SANZ DE DIEGO, R. M.^a: j 42, 43,
 r 16.
 SAÑA, H.: Q 322.
 SARIOL BADIA, J.: K 94, Q 322.
 SARLÉ-ROIGÉ, Ll.: Q 325.
 SARMIENTO, C.: Q 326.
 SARRIA: L 41.
 SAÜRET, J.: U 16.
 SAZ, I.: C 21, P 28.
 SCHALEKAMP, J. A.: N 14.
 SCHENK, J. E.: I 31.
 SCHNEIDER, L. M.: H 38.
 SECO SERRANO, C.: E 61, F 37, 38,
 G 65, q 63.
 SEGUÍ, S., «NOI DEL SUCRE»:
 Q 322, 327, q 19.
 SEGUR, F.: j 14.
 SEGURA Y SÁENZ, P.: Q 132, q 42.

- SEMOLINOS ARRIBAS, M.: P 29.
 SEMPRÚN MAURA, C.: K 95.
 SENILLOSA, A. de: b 5.
 SERRA BUSQUETS, S.: n 6.
 SERRA I MORET, M.: Q 115, 328, 329.
 SERRA PÀMIES, J.: Q 330.
 SERRAHIMA, M.: Q 331, 332, 333, q 64.
 SERRANO, C.: G 37.
 SERRANO SUÑER, R.: Q 323, 334, 335, 336, t 22.
 SHUBERT, A.: J 87, O 42.
 SIGUAN BOEHMER, M.: V 39.
 SIMANCAS, F.: R 39.
 SIMÓ, G.: n 7.
 SINSA VENDRELL, A.: U 17.
 SMYTH, T. M.: J 88, O 43.
 SOBERANAS I LLEÓ, A.-J.: K 32, 96.
 SOBREQUÉS I CALLICÓ, J.: C 22, K 36, 97, 98, 99, 100, 101, q 65.
 SOLÀ CARRIÓ, R.: Q 337.
 SOLÀ I DACHS, LL.: W 21, 22.
 SOLÀ I GUSSINYER, P.: K 102, 103.
 SOLANA, F.: Q 338.
 SOLDEVILA, F.: K 104.
 SOLÉ, R.: a 9.
 SOLÉ I SABATÉ, J. M.^a: a 7, i 22, K 97, R 40, 41, r 17, 18.
 SOLÉ-TURA, J.: K 105.
 SOLER, J. M.: X 23.
 SOLER SERRANO, J.: Q 339.
 SOLER VIDAL, J.: j 44.
 SONADELLAS, C.: H 39.
 SORIA, G.: F 39.
 SORIANO FLORES DE LEMUS, J.: E 62, Q 340.
 SOSPEDRA BUYÉ, A.: Q 341.
 SOTELO, I.: s 10.
 SOUCHY BAUER, A.: H 40.
 SOUTHWORTH, H. R.: i 23, L 42.
 STEER, G. L.: L 43.
 STEIN, L.: p 15, U 18.
 SUÁREZ, Á.: R 42.
 SUÁREZ CORTINA, M.: O 44.
 SUÁREZ FERNÁNDEZ, L.: Q 342.
 SUÁREZ PICALLO, R.: M 7.
 SUBERVIOLA BAIGORRI, G.: O 16.
 SUBIRÓS PUIG, J.: S 46.
 SUEIRO, D.: G 66, S 47, 48, X 25, 26.
 SUERO ROCA, M.ª T.: G 67, 68, q 66, 67, r 19.
 SUERO SERRANO, L.: Q 343.
 SUGRANYES DE FRANCH, R.: b 6.
 SUNYOL, I.: Q 311.
 SURROCA, R.: Q 344.
 TABOADA LAGO, J. M.^a: Q 345.
 TAIBO II, P. I.: E 63.
 TAMAMES, R.: C 23, F 40.
 TAMAYO, J. J.: d 5.
 «TARANCÓN, V.»: vid. ENRIQUE Y TARANCÓN, V.
 TARÍN-IGLESIAS, J.: Q 346, q 68.
 TARÍN-IGLESIAS, M.: Q 347.
 TARRADELLAS, J.: Q 279, 339, 355.
 TARRAGÓ, J. M.^a, «V. MONTSERRAT»: i 22.
 TARRAGONA, E.: K 107.
 TARRÉS, P.: Q 95, 159, 263, 274.
 TAVERA, J. M.^a: Q 348.
 TAYLOR, T.: P 30.
 TÉMIME, É.: F 6.
 TENORIO, R.: r 20.
 TERMES, J.: K 49, 108, 109, k 37, X 5.
 TERRÉ, A.: Q 48.
 TERRÓN MONTERO, J.: W 23.
 TEZANOS, J. F.: s 11.
 THOMAS, G.: L 44.
 THOMAS, H.: F 41, 42.
 TINOCO RUBIALES, S.: Q 351.
 TOGLIATTI, P.: J 90, Q 349.
 TONA I NADALMAI, A.: K 110.
 TORRALBA CORONAS, P.: Q 350.
 TORRE, E. de la: L 26.
 TORRE ACOSTA, J. de la: r 21.
 TORRES, E.: G 69, 70, S 49.
 TORRIENTE BRAU, P. de la: Q 351.
 TORT I MARTÍ, M.: Q 352.
 TORYHO, J.: F 43.
 TOYNBEE, Ph.: F 44, Q 353.
 TRAINA, R. P.: P 31.
 TRIADÚ, J.: g 18, q 69.

- TROTSKY, L.: Q 165, 166.
 TRUETA, J.: Q 354, q 36.
 TUBELLA, I.: J 91.
 TUÑÓN DE LARA, M.: A 13, 14, 15,
 B 11, C 24, D 13, d 12, E 64, 65, 66,
 67, 68, e 26, F 45, 46, 47, f 1, H 41,
 J 92, j 45, 46, S 50.
 TURRÓ I MARTÍNEZ, A.: K 111,
 X 27.
 TUSELL, J.: C 21, c 2, E 69, 70, J 89,
 j 47, I 11, P 32, T 20, 21, 22, W 1.
 UCELAY DA CAL, E.: j 48, K 112,
 X 28.
 UDINA, E.: Q 355.
 UNAMUNO Y JUGO, M. de: Q 536.
 URBINA DE LA QUINTANA, F.:
 j 49, T 23, 24.
 URIARTE AGUIRREAMALLOA, C.:
 L 45.
 URKIRI, T. de: L 46.
 USABIAGA IRAZUSTABARRENA, J.
 J., «ITURRALDE, J. de»: L 28.
 UVIEDO MURCIANO, O.: Q 357.
 VALERO, J.: O 45.
 VALLÈS, E.: g 19, Q 358, X 29, 30,
 31, 32, x 1.
 VALLET, F. de P.: Q 341.
 VALLS, F.: H 42.
 VALLS MONTES, R.: S 51.
 VALLS TABERNER, F.: Q 359.
 VAREA, M.: g 20, p 16.
 VARELA, S.: E 72, 73.
 VÀZQUEZ, A.: V 10.
 VÀZQUEZ, M.: O 45.
 VÀZQUEZ MONTALBÁN, M.: S 52.
 VÀZQUEZ-PRADA: Q 360.
 VEGA, C.: k 27.
 VEGA, E.: C 22, J 93, j 50, K 113.
 VEGA, P.: S 29, 53.
 VEGAS LATAPIE, E.: Q 361, q 70.
 VENTALLÓ, J.: g 21, K 114.
 VENTOSA, C.: Q 362.
 VENTOSA I CALVELL, J.: Q 348.
 VENTOSA I ROIG, J.: Q 98.
 VERDAGUER I CALLÍS, N.: q 56.
 VIADIU I VENDRELL, F.: K 115.
 VICENS, F.: K 101.
 VICENS I VIVES, J.: k 38, q 65.
 VIDA, G.: X 3.
 VIDAL I BARRAQUER, F.: C 3,
 Q 39, 85, 242, 290, q 50, 51, 53.
 VIDALI, VITTORIO, «CARLOS»:
 G 71.
 VIDARTE, J.-S.: Q 363, 364, 365, 366.
 VIDIELLA, R.: Q 304, q 59.
 VIGNAUX, G.: i 25.
 VIGNAUX, P.: i 24, 25.
 VILA, P.: Q 367.
 VILA-ABADAL VILAPLANA, J.:
 t 24.
 VILA IZQUIERDO, J.: O 46.
 VILADOT, A.: r 22.
 VILAR, P.: A 2, a 8, K 116, k 39,
 Q 243.
 VILAR, S.: A 16, J 94, S 12, 54, 55,
 s 12.
 VILAS NOGUEIRA, X.: M 13.
 VILLALOBOS, J.: t 10.
 VILLAR PONTE, A.: M 7, m 3.
 VILLAROYA I FONT, J.: G 72, g 22,
 23, K 99, 117, R 41, r 18, 23.
 VINYES I RIBES, R.: e 27, 28, J 95,
 j 18, 35, K 118, k 40, 41, q 71.
 VIÑAS, Á.: B 12, F 45, f 1, H 43, 44,
 45, 46, P 33, 34, p 17, 18, q 72.
 VIÑAS I CAMPS, D.: Q 368.
 VIOLA GONZÁLEZ, R.: R 43.
 VIOLAN I FORS, C.: Q 79.
 VIRELLA I BLODA, A.: r 24.
 VIRÓS, R.: a 9, e 18, k 42.
 VIUSÀ, M.: Q 369.
 VÍVER PI-SUNYER, C.: k 11, S 56.
 VIVES I MASSES, P.: Q 370.
 VIZCAÍNO CASAS, F.: S 57.
 WEINBERG, G. L.: P 35.
 WINCKLER, L.: A 17.
 WYDEN, P.: A 18.
 XIFRA I RIERA, N.: Q 371, 372.
 XURIGUERA, J. B.: Q 373.
 YAGÜE, J.: Q 133.

YANGUAS MESSÍA, J. de: Q 290.

YSÀS SOLANES, P.: K 68, 97, S 41.

YGLESIAS, J.: S 58.

YOLL, A. G.: W 24.

ZAFÓN BAYO, J.: O 47.

ZAMBRANO, M.: H 47.

ZARAGOZA, C.: G 73, R 44.

ZARDOYA, C.: v 3.

ZUGAZAGOITIA, J.: Q 374, 375.

Hilari RAGUER

Monestir

08699 MONTSERRAT (Barcelona)

maig de 1986